**ISSN (online) 2959-6270**
**ISSN (print) 2959-6262**

**Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті**
**Казахский национальный педагогический университет имени Абая**
**Abai Kazakh National Pedagogical University**

# ХАБАРШЫ
# ВЕСТНИК
# BULLETIN

**«Әлеуметтану және саяси ғылымдар»сериясы**
**Серия «Социологические и политические науки»**
**Series of «Sociological and Political sciences»**
**№4 (88), 2024**

**Алматы**

**Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті**
**Казахский национальный педагогический университет имени Абая**
**Abai Kazakh National Pedagogical University**

# ХАБАРШЫ
# ВЕСТНИК
# BULLETIN

**«Әлеуметтану және саяси ғылымдар»сериясы**
**Серия «Социологические и политические науки»**
**Series of «Sociological and Political sciences»**
**№4 (88)**

**Алматы, 2024**

**КеАҚ Абай атындағы**
**Қазақ ұлттық педагогикалық университеті**

**ХАБАРШЫ**

**«Әлеуметтік және саяси ғылымдар»**
**сериясы, №4 (88), 2024**
2001 ж. бастап шығады.
Шығару жиілігі – жылына 4 нөмір

**Бас редактор:**
*ҚР ҰҒА корр.-мүшесі, филос.ғ.д., проф.*
**Р.Б. ӘБСАТТАРОВ**

*PhD,* **Ж.Ж. Куанышбаева**
(жауапты хатшы)
*ә.ғ.м.* **А.М.Хайрулдаева**
*(тех.хатшы)*

**Редакция алқасы:**
*ҚР ҰҒА академигі., ә.ғ.д., проф.*
**С.Т.Сейдуманов**
*ҚР ҰҒА академигі., ә.ғ.д., проф.*
**З.К. Шаукенова**
*с.ғ.д., проф.,* **Е.К. Алияров**
*с.ғ.д., проф.,* **Г.О. Насимова**
*ә.ғ.д., проф.* **Г.С. Абдирайымова**
*с.ғ.д., проф.,* **Ж.Қ.Симтиков**
*ә.ғ.д, проф.* **М.Го** (АҚШ)
*PhD (саяс.), проф.* **Лим Че Ван**
(Оңтүстік Корея)
*PhD (соц.), проф.* **Лоранс Тен** (Франция)
*с.ғ.д., проф.* **С.В. Решетников** (Белоруссия)
*ф.ғ.д., проф.* **Е.А. Харьковщенко** (Украина)
*ә.ғ.д., проф.* **Н.П. Нарбут** (Ресей)
*с.ғ.д., проф.* **Н.П. Медведев** (Ресей)
*с.ғ.д., проф.* **Б.М. Торогелдиева**
(Қырғызстан)
*с.ғ.д.,асс. проф.* **А.Қ .Құрманғали**
*с.ғ.д., доцент* **А.Ж. Мұқажанова**
*PhD (соц.),* **Ж.К. Каримова**
*PhD (соц.)* **А.Сайлаубекқызы**
*с.ғ.к.* **Ғ.Р. Абсаттаров**

**© Абай атындағы**
**Қазақ ұлттық педагогикалық университеті**
**КеАҚ, 2024**

ҚР мәдениет және ақпарат министрлігінде 2021 жылы наурыздың 19-де қайта тіркелген
№KZ89VPY00033638

Басуға 30.12.2024 қол қойылды.
Пішімі 60x84 $^{1}/_{8}$. Көлемі 18,75 е.б.т.
Тапсырыс 200.

050010, Алматы қаласы,
Достық даңғылы, 13.

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті КеАҚ
«Ұлағат» баспасы

**М А З М Ұ Н Ы**
**С О Д Е Р Ж А Н И Е**
**C O N T E N T**

## ӘЛЕУМЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ
## АКТУАЛЬНЫЕВОПРОСЫСОЦИОЛОГИИ
## TOPICAL ISSUES OF SOCIOLOGY

**Imanbayeva S., Sarsenova A.** Features of the sexual culture of modern youth: sociological analysis..... 5
**Иманбаева С.Ж., Сарсенова А.Б.** Қазіргі жастардың жыныстық мәдениетінің ерекшеліктері: әлеуметтанулық талдау
**Иманбаева С.Ж., Сарсенова А.Б.** Особенности сексуальной культуры современной молодежи: социологический анализ

**Костяная Ю.С., Сарсенова С.Н.** Современное влияние цифровизации на основные сферы деятельности человека..... 16
**Костяная Ю.С., Сарсенова С.Н.** Цифрландырудың адам қызметінің негізгі салаларына қазіргі заманғы әсері
**Kostyanaya Y, Sarsenova S.** The modern influence of digitalization on the main spheres of human activity

**Khmelnitskaya O.** A fundamental framework for comprehending communication in contemporary society..... 33
**Хмельницкая О.М.** Қазіргі қоғамдағы коммуникациялық процестерді зерттеудің негізгі парадигмасы
**Хмельницкая О.М.** Основные парадигмы изучения коммуникационных процессов в современном обществе

**Балықбаева А.Ш.** Жамбыл облысында орналасқан моноқалалардың демографиялық жағдайына шолу..... 51
**Balykbayeva A.** Analysis of the demographic situation in the monotowns of Zhambyl region
**Балықбаева А.Ш.** Анализ демографической ситуации моногородов Жамбылской области

## САЯСИ ҒЫЛЫМДАР ПРОБЛЕМАЛАРЫ
## ПРОБЛЕМЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАУКИ
## PROBLEMS OF POLITICAL SCIENCE

**Қылышбекқызы Б., Алияров Е.К., Нуров М.М.** «Қаңтар оқиғасының» негізгі себептері мен алғышарттары..... 66

**НАО Казахский национальный педагогический университет имени Абая**

**ВЕСТНИК**

**Серия «Социологические и политические науки»**
**№4 (88), 2024**

Выходит с 2001 года.
Периодичность – 4 номера в год

**Главный редактор:**
*член-корр. НАН РК, д.филос.н., проф.*
**Р.Б. АБСАТТАРОВ**

*PhD,* **Ж.Ж. Куанышбаева**
(ответ. секретарь)
*м.с.н.* **А.М. Хайрулдаева**
*(тех. секретарь)*

**Редакционная коллегия:**
*Академик НАН РК, д.с.н., проф.*
**С.Т. Сейдуманов**
*Академик НАН РК, д.с.н., проф.*
**З.К. Шаукенова**
*д.п.н., проф.*, **Е.К. Алияров**
*д.п.н., проф.* **Г.О. Насимова**
*д.с.н., проф.,* **Г.С. Абдирайымова**
*д.п.н., проф.,* **Ж.К. Симтиков**
*д.с.н., проф.,* **М.Го** (США)
*PhD (полит.), проф.,* **Лим Че Ван** (Южная Корея)
*PhD (соц.), проф.,* **Лоранс Тен** (Франция)
*д.п.н., проф.,* **С.В. Решетников** (Белоруссия),
*д.ф.н., проф.,* **Е.А. Харьковщенко** (Украина)
*д.с.н., проф.,* **Н.П. Нарбут** (Россия)
*д.п.н., проф.,* **Н.П. Медведев**(Россия)
*д.п.н., проф.,* **Б.М. Торогелдиева** (Кыргызстан)
*д.п.н., асс. проф.,* **А.Қ. Курмангали**
*д.п.н., доцент,* **А.Ж. Мукажанова**
*PhD (соц.),* **Ж.К.Каримова**
*PhD (соц.)* **Сайлаубекқызы А.**
*к.п.н.* **Абсаттаров Г.Р.**

**© НАО Казахский национальный педагогический университет имени Абая, 2024**

Зарегистрировано
в Министерстве культуры и информации РК
переучет 19 марта 2021 г. №KZ89VPY00033638

Подписано в печать 30.12.2024.Формат 60x84 $^{1}/_{8}$.
Объем 18,75 уч.-изд.л. Заказ 200.

050010, г. Алматы,
пр. Достык, 13

Издательство «Ұлағат»
НАО Казахского национального педагогического университета имени Абая

**Kylyshbekkyzy B., Aliyarov E., Nurov M.** Main causes and preconditions of the «January event»
**Қылышбекқызы Б., Алияров Е.К., Нуров М.М.** Основные причины и предпосылки «Январского события»

**Tilep B., Simtikov Z., Sadyrova A.** Features of reflecting the quality of life in some cis countries in digital format..... 80
**Тілеп Б.А., Симтиков Ж.К., , Садырова А.Т.** Кейбір ТМД елдеріндегі өмір сапасын цифрлық форматта көрсету ерекшеліктері
**Тлеп Б.А., Симтиков Ж.К., Садырова А.Т.** Особенности отражения качества жизни в некоторых странах СНГ в цифровом формате

**Nurpeissova N., Tolen Zh.** Analysis of research directions of theories of ethnic identity..... 90
**Нурпейсова Н.Р., Төлен Ж.М.** Этникалық бірегейлік теорияларын зерттеу бағыттарын талдау
**Нурпейисов Н.Р., Төлен Ж.М.** Анализ направлений исследований теорий этнической идентичности

**Alibay Y., Onuchko M.** Food security in Kazakhstan: analysis of agro-industrial complex..... 104
**Әлібай Е.А., Онучко М.Ю.** Қазақстандағы азық-түлік қауіпсіздігі: агроөнеркәсіптік кешенді талдау
**Әлібай Е.А., Онучко М.Ю.** Продовольственная безопасность в Казахстане: анализ агропромышленного комплекса

**ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ МІНБЕСІ**
**ТРИБУНА ЗАРУБЕЖНЫХ УЧЕНЫХ**
**TRIBUNE OF FOREIGN SCIENTISTS**

**Мин Цуй, Туктибаева М., Килыбаев Т.Б.** Жалғызбасты отбасылардағы балалардың мінез-құлық ерекшеліктері мен бейімделу үдерісі..... 119
**Ming Cui, Tuktibayeva M., Kilybayev T.** The features of children's socialization in single parent family
**Мин Цуй, Туктибаева М., Килыбаев Т.Б.** Особенности социализации детей, воспитывающихся в неполных семьях

**Biswas I., Yskak O.** Strategy of mathematical modeling of conflicts based on game theory..... 133
**Бисвас И., Ысқақ О.** Ойын теориясына негізделген қақтығыстарды математикалық модельдеу стратегиясы

**NJS Abai Kazakh National Pedagogical University**

**BULLETIN**
**Series of**
**«Sociological and Political sciences»**
**№4 (88), 2024**

Periodicity – 4 numbers in a year
Publishing from 2001

**Editor-in-Chief:**
*member-correspondent of NSA of RK, doctor of philosophical science, professor*
**R.B. ABSATTAROV**

*PhD* **Zh.Kuanyshbayeva**
(executive Secretary)
master **A. *Khairuldayeva*** (technical secretary)

**EDITORIAL BOARD:**
*academician of NSA of RK, doctor of sociological science, professor*
**S.T. Seidumanov**
*academician of NSA of RK, doctor of sociological science, professor* **Z.K. Shaukenova**
*doctor of political science, professor*
**Y.K. Aliyarov**
*doctor of political science, professor*
**G.O. Nasimova**
*doctor of sociological science, professor*
**G.S. Abdirayimova**
*doctor of political science, professor*
**Zh.K.Simtikov**
*doctor of sociological science, professor*
**M. Goh** (USA)
*doctor of political science, professor*
**Lim ChaeWan**(South Korea)
*doctor of sociological science, professor*
**Lourans Ten** (France)
*doctor of political science, professor*
**S.V. Reshetnikov** (Belarus)
*doctor of philosophical science, professor*
**Ye.A. Kharkovshcenko** (Ukraine)
*doctor of sociological science, professor*
**N.P. Narbut** (Russia)
*doctor of political science, professor*
**N.P. Medvedev**(Russia)
*doctor of political science, professor*
**B.M. Toregaldieva** (Kyrgyzstan)
*doctor of political science, associate professor*
**A.Kurmangali**
*doctor of political science, associate professor*
**A.Zh. Mukazhanova**
*PhD (soc)* **Zh.K. Karimova**
*PhD (soc)* **Sailaubekkyzy A.**
*Candidate of political science* **Absattarov G.R.**

**© NJS Abai Kazakh National Pedagogical University, 2024**

The journal is registered by the
Ministry of Culture and Information RK
19 March 2021. №KZ89VPY00033638

Signed to print 30.12.2024. Format 60x84 $^{1}/_{8}$.
Volume 18,75 – ubl.literature. . Order 200.

050010, Almaty, Dostyk ave., 13.
Publishing house «Ulagat»
NJS Abai Kazakh National Pedagogical University

**Бисвас И., Ысқақ О.** Стратегия математического моделирования конфликтов на основе теории игр

**Авторлар туралы мәлімет**..... 145
**Сведения об авторах**
**Information about the authors**

# ӘЛЕУМЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ
# АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОЦИОЛОГИИ
# TOPICAL ISSUES OF SOCIOLOGY

**SRSTI: 04.51.31** **DOI:**10.51889/2959-6270.2024.88.4.005

*S. Imanbayeva [1]*, A. Sarsenova [2]*

*[1]Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan*
*[2] Asfendiyarov Kazakh National Medical University, Almaty, Kazakhstan*
** e-mail:simanbaeva4@gmail.com*

## FEATURES OF THE SEXUAL CULTURE OF MODERN YOUTH: SOCIOLOGICAL ANALYSIS

*Abstract*

The problem of sexual culture and values of young people is one of the major problems of our time. Modern youth live outside the rules and regulations governing sexuality, formed under the influence of the sexual revolution. Thanks to medical advances, young people have increased sexual activity and the age of sexual intercourse has become younger. In such circumstances, the development and shaping of young people's sexual culture is of particular importance. The article deals with sexual culture and behaviour of modern youth, factors influencing its formation.

The aim of the study is to examine the peculiarities of sexual culture and values of young people. The empirical base of sociological research consists of young people aged 18 to 29 years from 6 regions of Kazakhstan. The total number of respondents were 1200 (200 respondents from each region). The geography of such a study allows us to identify the peculiarities of sexual culture and behaviour of Kazakhstani youth. Respondents were selected on the basis of random selection according to selected socio-demographic characteristics.The study was conducted by questionnaire method. The survey data were processed in the SPSS 22 statistical programme.

The study identified reasons why young people delay or do not have sex: not being ready for intercourse, risk of contracting infectious diseases and unwillingness to upset their parents. The ways of obtaining information about physiological changes in puberty in young people are determined by formal and informal factors. The formal factors include internet resources, television, and non-formal factors are mother, family or personal search for information.

The results obtained are of practical importance for the analysis of the specifics of sexual culture of young people, identification of factors and contradictions influencing its formation, development of programmes of sexual education in schools and higher educational institutions. Accordingly, the results of the study can be used to develop youth policy programs on sex education and training concerning issues of sexual culture and behavior of young people. The continuation and perspectives of this study call for an examination of the following issues: gender differences; regional specificities.

**Keywords:** youth, gender, sexual culture, sexual behavior, sexual education, values.

*С.Ж. Иманбаева [1]*, А.Б. Сарсенова[2]*
*[1]әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы*
*[2]С.Ж. Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медицина университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы*

# ҚАЗІРГІ ЖАСТАРДЫҢ ЖЫНЫСТЫҚ МӘДЕНИЕТІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ: ӘЛЕУМЕТТАНУЛЫҚ ТАЛДАУ

*Аңдатпа*

Жастардың жыныстық мәдениеті мен құндылық мәселесі қазіргі басты мәселелердің бірі. Қазіргі жастар жыныстық төңкерістің әсерінен қалыптасқан жыныстық қатынасты реттейтін ережелер мен тәртіптерден тыс өмір сүреді. Сонымен қатар, медицинада қол жеткізген жетістіктердің арқасында жастардың жыныстық белсенділігі артып, жыныстық қатынасқа түсі жасы жасарды. Осындай жағдайларда жастардың жыныстық мәдениетін дамыту мен қалыптастыру ерекше маңызға ие. Мақалада қазіргі жастардың жыныстық мәдениеті мен мінез-құлқы, оның қалыптасуына әсер ететін факторлар қарастырылады.

Зерттеудің мақсаты қазіргі жастардың жыныстық мәдениет мен мінез-құлық ерекшеліктерін зерттеу. Әлеуметтанулық зерттеудің эмпирикалық базасын 18-29 аралығындағы жастар құрады. Респонденттердің жалпы саны - 1200 (Қазақстанның 6 аймағынан 200 респондент). Бұндай зерттеу географиясы қазақстандық жастардың жыныстық мәдениет мен мінез-құлық ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік береді. Респонденттерді іріктеу таңдалған әлеуметтік-демографиялық сипаттамалар бойынша кездейсоқ іріктеу негізінде жүзеге асты. Зерттеу сауалнама әдісі арқылы жүргізілді. Зерттеу мәліметтері SPSS 22 статистикалық бағдарламада өңделді.

Зерттеу нәтижесінде жастар жыныстық қатынасты кейінге қалдырудың немесе түспеудің себептері анықталды: тәрбиелік, діни, ауру жұқтыру қатері және отбасылық. Жастардың жыныстық жетілуде физиологиялық өзгерістер туралы ақпарат алу формальді және формальді емес факторлар арқылы болды. Формальді факторларға: Интернет ресурстары, теледидар; формальді емес: анасы немесе отбасы, жеке өзінің іздену арқылы ақпараттар жатады.

Алынған нәтижелер жастардың жыныстық мәдениетінің ерекшелігін талдау, оның қалыптасуына әсер ететін факторлар мен қайшылықтарды анықтау мектеп, жоғары оқу орындарында жыныстық тәрбие бағдарламаларын әзірлеу үшін практикалық маңызы бар. Соған сәйкес, зерттеу нәтижелері жастардың жыныстық мәдениеті мен мінез-құлық мәселелеріне қатысты жыныстық тәрбие мен білім беру бойынша жастар саясатының бағдарламаларын әзірлеу үшін қолданылуы мүмкін.

Аталмыш зерттеудің жалғасы мен перспективасы келесідей мәселелерді зерттеуді қажет етеді: гендерлік айырмашылықтар; аймақтық ерекшеліктер.

**Түйін сөздер:** жастар, жыныс, жыныстық мәдениет, жыныстық мінез-құлық, жыныстық тәрбие, құндылықтар.

*Иманбаева С.Ж.[1]*, Сарсенова А.Б. [2]*
*[1]Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г.Алматы, Республика Казахстан*
*[2]Казахский национальный медицинский университет им. С.Ж. Асфендиярова, г. Алматы, Республика Казахстан*

# ОСОБЕННОСТИ СЕКСУАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ: СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

*Аннотация*

Проблема сексуальной культуры и ценности молодежи-одна из главных проблем современности. Современная молодежь живет вне правил и порядков, регулирующих сексуальность, сформированных под влиянием сексуальной революции. Благодаря достижениям, достигнутым

в медицине, половая активность молодых людей увеличилась, а возраст, в котором они занимаются сексом, стал моложе. В таких условиях особое значение имеет развитие и формирование половой культуры молодежи.

В статье рассматриваются сексуальная культура и поведение современной молодежи, факторы, влияющие на ее формирование. Целью исследования является изучение особенностей половой культуры и ценностей молодежи. Эмпирическую базу социологического исследования составили молодые люди в возрасте от 18 до 29 лет из 6 регионов Казахстана. Общее количество респондентов - 1200 (200 респондентов из каждого региона). Исследование проводилось методом анкетирования. Данные исследования были обработаны в 22 статистических программах SPSS.

В результате исследования были выявлены причины, по которым молодые люди могут откладывать или не заниматься сексом: нежелание заниматься сексом, риск заражения инфекционными заболеваниями и нежелание причинять боль своим родителям. Способы получения информации о физиологических изменениях в половом созревании у молодых людей были через формальные и неформальные факторы. К формальным факторам относятся: интернет-ресурсы, телевидение и неформальная информация: мать или семья, личная информация.

Полученные результаты анализ специфики половой культуры молодежи, выявление факторов и противоречий, влияющих на ее формирование, имеют практическое значение для разработки программ полового воспитания в школах, вузах. Соответственно, результаты исследования могут быть использованы для разработки программ молодежной политики по половому воспитанию и образованию в отношении вопросов сексуальной культуры и поведения молодежи.

**Ключевые слова:** молодежь, пол, сексуальная культура, сексуальное поведение.

## MAIN PART

Today, the issues of sexual culture and health of young people, especially adolescents, are among the most urgent. This is due to the fact that nowadays the age of sexual debut among young people (the majority) has significantly decreased, which has led to medical, cultural and social problems. Therefore, through timely and effective work and activities, it is possible to prevent various sexual risks and early promiscuous sexual relations among young people, as well as to promote the formation of sexual culture among young people. The proposed article examines the sexual culture and behaviour of today's youth and the factors influencing their formation.

Based on a sociological study conducted among Kazakhstani youth aged 18–29, the article identifies the specific features of sexual culture and key factors influencing its formation. It was found that the main sources of information for young people about physiological changes and sexual matters are the internet, media, and family. The study also highlights the reasons for abstaining from sexual relations, including unpreparedness, religious beliefs, and fear of infections. The research confirms the need to introduce sex education programs in educational institutions to foster a healthy and responsible approach to sexual behavior.

The results of the study have practical significance for the development of educational and preventive programs aimed at increasing youth awareness, reducing the risks of early sexual activity, and strengthening the role of family and educational institutions in the process of sexual education.

## INTRODUCTION

The problem of sexual culture and values of young people is one of the major problems of our time. Today's youth live outside the rules and orders governing sexuality, shaped by the sexual revolution. Thanks to advances in medicine, the sexual activity of young people has increased and the age at which they have sex has become younger. In such circumstances, the development and

shaping of young people's sexual culture is of particular importance. The article deals with sexual culture and behaviour of modern youth, factors influencing its formation. The aim of the study is to examine the peculiarities of sexual culture and values of young people. The empirical base of the sociological study consisted of young people aged 18 to 29 years from 6 regions of Kazakhstan. Total number of respondents - 1200 (200 respondents from each region). The geography of such a study makes it possible to identify the peculiarities of sexual culture and behaviour of Kazakhstani youth. Respondents were selected through random sampling based on selected socio-demographic characteristics. The study was conducted by questionnaire method. The data of the study were processed in 22 SPSS statistical programmes.

The study identified reasons why young people delay or do not have sex: not being ready for intercourse, risk of contracting infectious diseases and unwillingness to upset their parents. The ways of obtaining information about physiological changes in puberty in young people are determined by formal and informal factors. The formal factors include internet resources, television, and non-formal factors are mother, family or personal search for information. The results obtained are of practical importance for the analysis of the specifics of sexual culture of young people, identification of factors and contradictions influencing its formation, development of programmes of sexual education in schools and higher educational institutions. Accordingly, the results of the study can be used to develop youth policy programs on sex education and training concerning issues of sexual culture and behavior of young people.

Based on the analysis, the following research hypotheses are presented in the scientific literature:

1. Teaching sex education in schools influences the sexual culture of young people;
2. Television, social networks, and the media space are used as methods for obtaining primary information about puberty and relationships.;
3. Modern youth begin sexual experiments at an early age. This may be due to their freedom of choice.

**LITERATURE REWIEV**

The sociocultural significance of sexuality, sexual intimacy is also considered in sociological education. Anthropological analysis of sexual culture in different tribes and societies was conducted by M.Mead [3, p.352]. During the analysis of scientific literature, the problem of sexual culture and behaviour is not sufficiently studied by domestic research scientists. The works were found only in the works of a number of Soviet researchers. For example, the phenomenon of sexual culture is analysed in detail in the works of the Russian researcher L.Kogan [4, p.60]. I.S.Khon develops a typology of sexual culture based on the principle of common factors and divides it into the following types:

- social institutions that regulate the sexual activity of the family, family relations and society as a whole;
- value points. Individuals create their own sexual norms, rules and behaviours;
- prohibited activities on sexual behaviour based on custom, tradition and legislative documents [5, p.256]. I.Khon considers socio-demographic indicators as a criterion of typology. On this basis, comparative analyses are made according to various age, gender, educational and other criteria, but sexual culture is divided into traditional and modern [6, p.384].

Z.Freud, the founder of the theory of psychoanalysis, conducted a comprehensive analysis of sexual behaviour and culture from a psychological perspective. In his works, he emphasizes the importance of sexual behavior and sexuality in how a person interacts with other people, shaping their personal lives. He believes that the main source of human existence is sexuality, that is, libido. In the studies of Z. Freud, it is assumed that the individual's need for sexual intercourse should be fulfilled through special norms and rules. His research has shown that an individual's life is directly related to their sex life [7, p.288].

The representative of modern sociology, English sociologist E. Giddens in his work 'The Transformation of Intimacy' describes that there have been changes in sex. It shows that the concept associated with reproductive activity is outdated, in contrast to the cultural norms and values in which sexuality was formed. The social significance of sexual culture has been attributed to the dominance of one gender (male) [8, p.222].

M.Druin and E.Tobin have examined the relationship between love and sexual motivation, arguing that sexual intercourse between young people occurs by mutual consent, desire or unwillingness [9, p.31]. J.Shoveller et al. show the influence of sociocultural factors on the sexual development of young people. In their research, they identify the role of family, school, religion, and tradition in shaping young people's sexual behaviour and gender roles [10, p.473]. In addition, by assessing the influence of media on youth nowadays, it is also possible to develop the sexual behaviour of young people with the help of literate media. The media and Internet resources can also influence the formation of the sexual culture of young people by disseminating correct information about sex among young people. The power of sexual media is too great for young people [11, p.288]. Because, as we know, the formation and development of sexual culture and correct oriented behaviour today is influenced by the Internet and media space.

Today, majority of young people, despite the advice of adults, have sexual relationship and are even active in such relationships [12, p.234]. In our opinion, there is an increasing need in the research of scientists to strengthen the findings on the prevention and prophylaxis of early sexual relations, on the consequences and risks of covert sexual relations.

The results of many studies show that intimate relationships before the age of 15 are considered early sex and are defined as the first experience of sexuality [13, p.304]. In such an awkward age, the educational institutions, schools, etc., have a great influence as the most important factor shaping the sexual culture of adolescents. The reason is that undercover sex can lead to dangerous sexually transmitted diseases, unwanted sexual behaviour in young people, up to and including unintended pregnancy [14, p.471]. Therefore, parents and specialised professionals in the school community must be prepared to communicate with adolescents in such a way that.they can be sincere and do not feel uncomfortable discussing sexual matters. In addition, Nazik and other researchers consider the peculiarities of sex education and sexual behaviour of Turkish university students from a gender perspective [14, p.475]. However, it would be much more important to link them to the cultural, social and educational aspects that form sexual relationships. Also, the availability of internet sexual contents among school children can lead to sexual risks and consequences. E. Mayeza et al. studied mobile porn use among adolescent girls in South Africa. The researchers offered important insights into strategies for creating a safer school environment and gender equality, sexual risk in the classroom [15, p.1417].

Sexual culture was viewed through the theory of intersectionality by Chinese researchers. The perspectives used in their study were based on the deficit and empowerment of Chinese gay and bisexual men. As a result of the study, researchers concluded that the importance of addressing this issue of stigma and discrimination against bisexual and gay people requires cultural intervention [16, p.1497]. The absence of a course on sexual health and culture in school curricula remains a significant challenge. Since, due to the lack of sexual health education programmes in schools, many adolescents seek LGBT-oriented knowledge or self-study on Internet resources, where in many cases they receive incorrect and unreliable information on sexual health issues [17, p.1454].

Young people's sexual behaviour, culture and values are influenced by their level of education, age, religion and other factors. The article considers the factors influencing the formation of sexual culture of modern youth.

On this issue, studies are conducted by domestic research scientists in the field of psychology and medicine. The proposed study is the first attempt to analyse the sexual culture of Kazakhstani youth from a sociological prospective.

## METHODOLOGY

This study was based on the use of a quantitative analysis method to examine the characteristics of the sexual culture and behavior of modern youth in Kazakhstan. The quantitative approach was chosen due to the need to collect large-scale data, enabling the identification of key patterns in sexual behavior as well as the factors influencing the formation of value orientations among young people. This method ensured the representativeness, objectivity, and reliability of the data, making the study's conclusions well-founded and credible.

The sociological survey was conducted from August to October 2022. The target group included young people aged 18 to 29, encompassing students in secondary vocational and higher education, as well as working youth. The geography of the study covered the Almaty, Turkestan, and Karaganda regions, as well as the cities of national significance – Astana, Almaty, and Shymkent. A total of 1,200 respondents participated in the study, evenly distributed across the regions (200 participants from each). This ensured proportional representation of youth from different parts of the country.

A random sampling method was applied, taking into account key socio-demographic characteristics such as age, gender, and level of education. The sample structure included the following categories: ages 17–20 years – 34.8%, 21–25 years – 33.4%, 26–29 years – 31.8%; level of education – 23.9% with secondary vocational education, 36.9% with higher education, and 39.2% employed. The sample is representative, allowing the collection of data that reflects the real situation of sexual culture among Kazakhstan's youth.

The primary research tool was a questionnaire designed to gather detailed information about the socio-demographic characteristics and sexual behavior of respondents. The questionnaire included both closed and open-ended questions, allowing for the collection of both qualitative and quantitative data. The questions covered a wide range of topics, such as definitions of sexual relationships, age of sexual debut, frequency of sexual activity, reasons for abstinence, and other aspects. To verify the accuracy of the question structure and wording, a pilot survey was conducted in the Almaty region. The results of the pilot phase allowed adjustments to the questionnaire, improving its validity. The survey was conducted in Kazakh and Russian, depending on respondents' preferences.

The collected data were processed using the SPSS 22 statistical software, enabling detailed analysis. Key methods of data processing included descriptive statistics to describe respondents' characteristics and correlation analysis to identify relationships between age, education level, social status, and specific features of sexual behavior. Additional analyses were conducted to explore factors influencing sexual culture, including gender and regional differences.

Participation in the study was entirely voluntary, and all participants were fully informed about the study's goals, objectives, and confidentiality measures beforehand. All data were anonymized to ensure the privacy of respondents.

The application of a quantitative method, combined with broad geographical coverage and a representative sample, allowed for identifying common patterns of sexual culture among youth at the national level. The use of standardized questionnaires ensured the objectivity and reliability of the data, while the statistical analysis provided accuracy in interpreting the results. The pilot testing of the questionnaire confirmed its validity, enhancing the quality of the collected data. These elements make the research methodology comprehensive and rigorously justified, which is critical for studying such a multifaceted topic as the sexual culture of Kazakhstan's youth.

The methodology integrates a systematic approach, quantitative analysis methods, strict ethical standards, and broad coverage, allowing for reliable and valuable data to support further scientific and practical conclusions.

## RESULTS AND DISCUSSION

In order to determine the need for sexuality education in educational institutions, respondents were asked the question: *"Do you think it is advisable to introduce a compulsory sexuality education programme at school from the sixth grade?"*. 30.7% of respondents consider sex education correct from the sixth grade, while 28.8% of young people who participated in the study

considered it correct in some cases. 23.5% of respondents believed that this was wrong. 17 per cent of respondents refused to answer. In addition to this question, the following question was proposed: *"Do you think it would be reasonable to introduce a compulsory sexuality education programme at school from the tenth grade onwards?"* Almost half of respondents (44.5%) considered this to be completely correct. 27.8% of respondents considered this correct in some cases, 11% answered that it was wrong in any case. 16.8 per cent of respondents were undecided and neutral. Consequently, most young people believe that it is right to provide sex education by introducing a special compulsory program from any grade. This demonstrates the need for comprehensive and systematic work in schools with the participation of various specialists in this area.

Most young people don't realise that there are various changes in their physique during adolescence. Knowing that during puberty, both girls and boys experience changes in their bodies allow to avoid many problems: unwanted sex and crisis pregnancy. To determine whether young people are aware that puberty causes changes in their body composition, the question *"Do they know that puberty causes physiological changes?"* was asked.

Table 1. *Knowledge of physiological changes during puberty, N=1200*

| *Did you know that there are physiological changes that occur during puberty? (choose only one answer)* | *N* | *%* |
|---|---|---|
| I wasn't prepared for it because I didn't know anything about having physiological changes | 101 | 8,4 |
| There was only generalised information about physiological changes | 461 | 38,4 |
| I was prepared because I was aware of all the physiological changes that would happen to me. | 489 | 40,8 |
| Neither agree nor disagree | 149 | 12,4 |
| Total | 1200 | 100 |

According to the results of the study, 40.8% of respondents were aware and prepared for the fact that sexual development occurs through physiological changes. 38.4% indicated that they knew general information about physiological changes. 12.4% of the respondents refused to answer and 8.4% of the respondents answered that they were not ready for the physiological changes (Table1). In order to further explore this question, preferring to know the sources of information on physiological changes in puberty was asked to answer the question: "Where did you get the information about the physiological changes that occur in puberty?" (choose two answers) .

Table 2. *Sources of information on physiological changes in puberty, N=1200*

| *Where did you get the information about the physiological changes that occur in puberty? (choose two or three answers)* | *N* | *%* |
|---|---|---|
| From my mother | 390 | 32,5 |
| From my father | 12 | 1 |
| From television/internet | 422 | 35,2 |
| From an adult relative | 25 | 2,1 |
| From my friend | 102 | 8,5 |
| From my sibling (sister/brother) | 12 | 1 |
| From my teacher | 17 | 1,4 |
| From the doctor | 32 | 2,7 |
| From the psychologist | 9 | 0,8 |
| From books, newspapers and magazines | 12 | 1 |
| I figured it out myself | 167 | 13,9 |
| Total | 1200 | 100 |

Respondents were offered several options for answers regarding physiological changes: based on professional information, there were formal and informal sources, etc. Survey participants had the opportunity to choose more than one answer. Based on data analysis, 35.2% of young people receive information about physiological changes during puberty from television and internet resources. Today, the Internet resources have a huge impact on most of the youth. The results of the study show that young people are aware of their physiological changes through the Internet and television. It also affects their mastery of sexual technique. However, today's sources of information about sex can not only develop sexual culture, but also negatively affect the formation of a sexual culture among young people. It was found out that 32.5 per cent of the respondents get information from their mothers. We believe that this portion of respondents receiving information from mothers may be girls in terms of gender. The fact is that in most cases girls, being close and trusting to their mothers can talk about changes and share secrets with their mothers and get the information they need from them. 13.9% of survey participants were aware of physiological changes. 8.5 per cent of respondents received such information from their friends. Only 1% of respondents received information about changes in puberty from the newspapers, magazines and their fathers (Table 2). It is important that young people receive accurate and comprehensive information on caring for personal body hygiene and other sexual matters as preventing premarital pregnancy, changing sexual partners, etc. [18, p.7]. Respondents were asked about satisfaction/dissatisfaction with their bodies. And the question *"How do they feel about their bodies?"*was asked?

Table 3. *Body attitude, N=1200*

| *How do you feel about your body?* | | |
|---|---|---|
| Multiple choice | N | In percentage term |
| I like it very much | 333 | 27,8 |
| I like it | 308 | 25,7 |
| Sometimes I love, sometimes not | 488 | 40,7 |
| I do not like | 29 | 2,4 |
| Neither agree nor disagree | 42 | 3,5 |
| Total | 1200 | 100 |

According to the results of the study, half of the respondents (53.5%) expressed a positive attitude towards their physique. Consequently, a large proportion of the young people who participated in the survey showed that they liked their physique40.7 per cent of respondents have a neutral attitude towards their bodies. Only 2.4 per cent of young people made no secret of the fact that they did not like their physique, and 3.5 per cent of respondents were undecided (Table 3). The impact of body dissatisfaction may be caused by the infrequency of sex and sexting (exchanging intimate messages and photos) behaviors in everyday life [19, p.320].

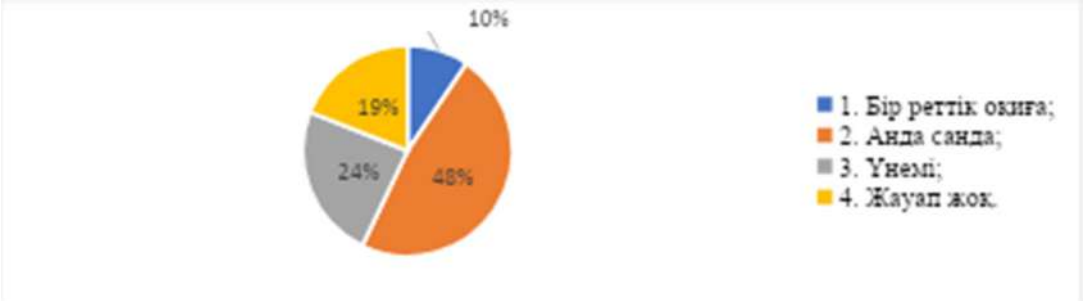
In line with the objective of our study, in order to further explore the opinion of young people, the question *"Specify an appropriate age to initiate sexual activity?"* was asked and the following responses were obtained.

Table 4. *Age favourable for sexual debut (N=1200)*

| *Specify an appropriate age to initiate sexual activity*? | N | % |
|---|---|---|
| 15-17 old years | 32 | 2,7 |
| 18-20 old years | 442 | 36,8 |
| 21-23 old years | 346 | 28,8 |
| Older than 23 years old | 295 | 24,6 |
| No response | 85 | 7,1 |
| Total | 1200 | 100 |

According to the survey results, the age of sexual debut among young people is 18-20 years old (36.8 per cent). At this age, young people first begin to develop sexual behavior and practices, and to date, premarital sex is often not seen as a big problem. This is, of course, explained by the change in cultural values, behavior and norms of modern youth regarding sex. 28.8% of young people believe that the age between 21 and 23 years is a favourable age sexual debut, while 24.6% of respondents think that the age above 23 years is a favourable time for initiation of sexual activity. 2.7% of respondents who took part in the survey also included those who believe it is right to begin sexual activity in adolescence (Table 4).

To supplement this question, respondents were asked, *"Did you have sex before marriage and how old were you?"* When analysing the data, the majority of young people indicated that 94.8% had never have sex. Only 1.5% of young people aged 18 to 20 and older said they had sex before marriage, and 1.5% of young people aged 21 to 23. Since the objective of our study was to determine the frequency of sexual intercourse, the young people were asked: *"What is the intensity of their sexual intercourse?"*




**Picture 1** *–The intensity of their sexual intercourse (N=1200)*

Based on the analysis of the data, it was found that almost half (48%) of the young people who participated in the study had sex occasionally. 24% of respondents reported high sexual activity, only 9% of young people said that they had sex only once. 19% of respondents were undecided or refused to answer (Figure 1). It turned out that about half of the young people who took part in the study have sex occasionally. There can be different motives and reasons for this.

In addition, in order to find out the reasons why young people do not have sex, the question *"What is the reason for not doing sex?" was asked.*

Table 5. *The reasons not having sex, N=1200*

| *What is your reason for not having sex?* (choose three answers) | N | In percentage term |
|---|---|---|
| I didn't have a suitable partner | 66 | 5,5 |
| Shyness, timidity | 27 | 2,3 |
| I'm afraid of contracting infectious diseases | 113 | 9,4 |
| I don't want to upset my parents | 122 | 10,2 |
| "I'm afraid of getting pregnant" (or I'm afraid that my girlfriend will get pregnant) | 24 | 2 |
| I can't do this | 160 | 13,3 |
| I'm not ready for that yet | 158 | 13,2 |
| I can't do it on moral and religious principles | 102 | 8,5 |
| I'm not interested in a sexual relationship at all | 69 | 5,8 |
| There was no opportunity, but I am thinking about it | 26 | 2,2 |
| I have no financial situation | 4 | 0,3 |
| No response | 329 | 27,4 |
| Total | 1200 | 100 |

27.4 per cent of respondents who participated in the study refused to answer. 26.5 per cent (total population) showed that young people are not ready for sexual relations and cannot have sex. 10.2 per cent of respondents who took part in the survey did not want to upset their parents, 8.5 per cent of respondents refused to have sex because of moral and religious principles. Another reason for young people to abstain with sexual intercourse was the risk of contracting infectious diseases (9.4 per cent). Such results showed that young people were aware of the negative consequences of having sex in a chaotic and unstable partnership (Table 5).

Thus, the development and establishment of sexual education for young people is of particular importance. Because with the help of proper education, young people develop sexual skills and culture. This, in turn, helps to reduce divorce among young people and prevent single-parent families.

## CONCLUSION

In studying the sexual culture of young people, sources of information about physiological changes in puberty can be divided into formal and informal factors. Formal factors include *Internet resources and information received from television*, while informal information includes information received *from mothers, family or personal information*. Consequently, the main source of information about sexual relationships is the Internet. We proved the validity of the 2nd prediction. The respondents' answers show that the family plays a priority role in the issue of sex education among adolescents. It is gratifying that in modern conditions the role of mothers and parents in general prevails in society, where the formation of the sexual culture of young people occurs in conditions of an abundance of reliable and sometimes unreliable contradictory information. Therefore, according to the results of the study, in modern society there is reason to believe that parental education has not lost its role in sexual education.

In order to clarify the reasons for not having sex, 27.4% of respondents refused to answer the question. As can be seen, young people are not open to discussing the issue of sexual relationships. This, in turn, indicates a lack of awareness among young people on issues of sexual relationships. In addition, the study revealed several reasons why young people do not have sex. These are: *educational, religious, risk of contracting infectious diseases and familial.*

The results of the study revealed that the vast majority of the respondents (94.8%) had not have sexual intercourse before marriage.According to young people, the favourable average age for having sex is 18-20 years. The third hypothesis, that today's youth have early sexual activity, was not confirmed. Almost half of the young people who took part in the study noted that they “sometimes” have sex. On the basis of the data analysis, the need to teach courses on sexual education for young people at school was demonstrated. The results of the sociological study revealed the low role and influence of educational institutions on the formation of sexual relationships of young people. Especially during the age of transition, the role of schools working with adolescents needs to be strengthened. The reason is that untimely and systematic work can lead to uncontrolled sexual socialization of young people. Based on the analysis of data, it was found that their sexual literacy has a direct influence on the formation of the sexual culture of young people. Consequently, our 1st assumption that education about sex education in educational institutions influences the formation of sexual culture of young people is confirmed. After all, young people who have received the appropriate education demonstrate a high level of responsibility in matters of sexual health. The introduction of special compulsory sex education programmes in educational institutions. The following methods can be used to implement such programmes: interactive format like role-playing games, discussion, distribution of videos, information materials (in the form of brochures) that will be accessible and understandable to young people. A comprehensive programme including puberty, physique, sexual relationships and their socio-cultural characteristics should be developed. Through such training programmes, a healthy sexual culture among young people can be nurtured and developed.

Given that young people are the driving force of change in the country, the engine that influences change in various spheres of society, the consequences of untimely, incompetent sexual education are dangerous. Therefore, the question of shaping the sexual culture of youth requires further research in a deeper and broader format: questions of literate sexual behavior and importance of the sexual education of youth before starting a family, etc.

*References:*

*1. Parsons T., Bales R.F. Family, socialization, and interaction process. Routledge. – 2014. – 440 p. – P. 353.*

*2. Juma M., Alaii J., Bartholomew L. K., Askew I., Van den Born B. Understanding orphan and non-orphan adolescents' sexual risks in the context of poverty: a qualitative study in Nyanza Province, Kenya // BMC International Health and Human Rights. – 2013. – № 32. – [Electronic resource]. – Available at: https://bmcinthealthhumrights.biomedcentral.com/articles/10.1186/1472-698X-13-32 (accessed on: 17.08.2024).*

*3. Mead M. Sex and temperament in three primitive societies. -New York. – 2001. - p. 352*

*4. Каган В. Е. Воспитателю о сексологии. М.: Педагогика. -1991. - 256 с.*

*5. Кон И. С. Сексология. М.: Академия. - 2004. - 384 с.*

*6. Кон И. С. Введение в сексологию. – М., 1990. – 336 с*

*7. Фрейд З. По ту сторону принципа удовольствия. - М.: Фолио, - 2010. - 288 с.*

*8. Giddens A. The transformation of Intimacy. Sexuality, love and Eroticism in Modern Societies // Stanford University Press Stanford, California. – 1992. – p. 222.*

*9. Drouin M. , Tobin E. Unwanted but consensual sexting among young adults: Relations with attachment and sexual motivations // Computers in Human Behavior. – 2014. – vol.31. – pp. 412-418.*

*10. Shoveller J., Johnson J. L., Langille D. B., Mitchell T. Socio-cultural influences on young people's sexual development // Social Science & Medicine. – 2004. – №59(3). – pp.473-487.*

*11. Weeks, J. The world we have won. London. The Remaking of Erotic and Intimate Life // Routledge Taylor and Francis group. – 2007. – p.288. (https://doi.org/10.4324/9780203956809)*

*12. Bibby R. W. Canada's Teens: Today, Yesterday, and Tomorrow // Publisher: Stoddart, – 2001. – p. 234.*

*13. Richter L., Norris S.A., Ramjith J. Early sexual debut: voluntary or coerced? Evidence from longitudinal data in South Africa-the Birth to Twenty Plus study // South African Medical Journal. - 2015. №105 (4). - pp. 304-307.*

*14. Nazik F, Omaç Sönmez M, Akben M. Gender, sexual experiences and sexual behavioural differences in Turkish university students // Journal of Biosocial Science.-2021.-№53(3). - pp. 471-480.*

*15. Mayeza E., Ngidi, N., Bhana D., Janak R. Girls' experiences of cellphone porn use in South Africa and their accounts of sexual risk in the classroom //Journal of Culture, Health and Sexuality. – 2024. – №26 (11). – pp. 1413-1427.*

*16. Chen C., Fu R., Ji S., Zhao J., Zhang Y., Yu N.X. Surviving and thriving': intersectional stigma and resilience of dual minority identities among Chinese gay and bisexual men living with HIV// Journal of Culture, Health and Sexuality. – 2024. – №26 (12). – pp.1495-1509.*

*17. Mayeza E., LGBTPQ Youth Negotiating Access to Sexual Health Education and Resources in a Rural South African University // Journal of Homosexuality. – 2022. – №69 (8). – pp. 1449-1465.*

*18. Li Ch., Cheng Z., Wu T., Liang X., Gaoshan J., Li L., Hong P., Tang K. The Relationships of School-Based Sexuality Education, Sexual Knowledge and Sexual Behaviors – a Study of 18,000 Chinese College Students // Reproductive Health. – 2017. – №.14, iss.- 1. p. 1–9.*

*19. Howard D., Klettke B., Ling M., Krug I., Fuller-Tyszkiewicz M. Does body dissatisfaction influence sexting behaviors in daily life?// Computers in Human Behavior. – 2019. – vol.101. – pp. 320-326.*

**МРНТИ: 04.21.51** **DOI:** 10.51889/2959-6270.2024.88.4.008

*Костяная Ю.С. [1] *, Сарсенова С.Н. [2]*

*[1] Институт парламентаризма РК, г. Астана, Республика Казахстан*
*[2] Международный университет Астана, г. Астана, Республика Казахстан*
** e-mail: K_Yuliya_s7@mail.ru*

# СОВРЕМЕННОЕ ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВИЗАЦИИ НА ОСНОВНЫЕ СФЕРЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЧЕЛОВЕКА

***Данное исследование осуществлено при финансовой поддержке Комитета по науке Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (ИРН BR24993082 «Комплексное изучение гуманитарных аспектов информационной безопасности Казахстана и компонентов «мягкой силы» в обеспечении устойчивого развития и консолидации казахстанского общества»).***

*Аннотация*

В данной статье исследуется влияние цифровизации на ключевые сферы человеческой деятельности, такие как бизнес, образование, медицина и государственное управление. Цифровизация рассматривается как процесс, способствующий автоматизации и повышению эффективности, а также открывающий новые возможности для развития. Использование таких технологий, как искусственный интеллект, интернет вещей и облачные вычисления, трансформирует традиционные модели взаимодействия, снижает издержки и улучшает доступ граждан к услугам. Особое внимание уделяется современным вызовам, возникающим в процессе цифровой трансформации, таким как кибербезопасность, цифровое неравенство и необходимость повышения цифровой грамотности населения.

В статье проводится анализ рисков, связанных с зависимостью от цифровой инфраструктуры и провайдеров, а также проблем, связанных с адаптацией сотрудников и граждан к новым условиям. Рассматриваются примеры использования цифровых технологий в различных странах и отраслях, что позволяет выявить как положительные результаты, так и потенциальные угрозы. В работе предложены решения для минимизации рисков и оптимизации процесса цифровизации, включая развитие инфраструктуры, внедрение программ по обучению и переквалификации, а также меры по обеспечению информационной безопасности.

Авторы статьи рассматривают преимущества и вызовы цифровизации, подчеркивая важность комплексного подхода к внедрению технологий. Успешная цифровая трансформация требует инвестиций в инфраструктуру, устранения цифрового неравенства, развития кибербезопасности и поддержки гибкости в адаптации граждан и организаций. В работе подчеркивается, что при правильном подходе цифровизация способна значительно улучшить качество жизни и повысить эффективность общественных и деловых процессов.

**Ключевые слова:** цифровизация, бизнес, образование, медицина, телемедицина, государственное управление, интернет вещей, искусственный интеллект, кибербезопасность.

*Ю.С. Костяная [1] *, С.Н. Сарсенова [2]*
*[1] ҚР парламентаризм Институты, Астана қ. Қазақстан*
*[2] Астана халықаралық университетінің жоғары құқық мектебі, Астана қ. Қазақстан*

# ЦИФРЛАНДЫРУДЫҢ АДАМ ҚЫЗМЕТІНІҢ НЕГІЗГІ САЛАЛАРЫНА ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ӘСЕРІ

***Жұмыс Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің қаржылық қолдауымен орындалды (тіркеу нөмірі BR 24993082 Қазақстан қоғамының орнықты дамуы мен шоғырлануын қамтамасыз етуде Қазақстанның ақпараттық қауіпсіздігінің гуманитарлық аспектілерін және «жұмсақ күш» компоненттерін кешенді зерделеу).***

*Аңдатпа*

Бұл мақалада цифрландырудың бизнес, білім, медицина және мемлекеттік басқару сияқты адам қызметінің негізгі салаларына әсері зерттеледі. Цифрландыру автоматтандыруға және тиімділікті арттыруға ықпал ететін, сондай-ақ даму үшін жаңа мүмкіндіктер ашатын процесс ретінде қарастырылады. Жасанды интеллект, заттар интернеті және бұлтты есептеу сияқты технологияларды пайдалану дәстүрлі өзара әрекеттесу үлгілерін өзгертеді, шығындарды азайтады және азаматтардың қызметтерге қол жетімділігін жақсартады. Киберқауіпсіздік, цифрлық теңсіздік және халықтың цифрлық сауаттылығын арттыру қажеттілігі сияқты цифрлық трансформация процесінде туындайтын қазіргі заманғы сын-қатерлерге ерекше назар аударылады.

Мақалада цифрлық инфрақұрылымға және провайдерлерге тәуелділікке байланысты тәуекелдерге, сондай-ақ қызметкерлер мен азаматтардың жаңа жағдайларға бейімделуіне байланысты мәселелерге талдау жасалады. Оң нәтижелерді де, ықтимал қауіптерді де анықтауға мүмкіндік беретін әртүрлі елдер мен салаларда цифрлық технологияларды пайдалану мысалдары қарастырылуда. Жұмыста инфрақұрылымды дамытуды, оқыту және қайта даярлау жөніндегі бағдарламаларды енгізуді, сондай-ақ ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі шараларды қоса алғанда, тәуекелдерді азайту және цифрландыру процесін оңтайландыру үшін шешімдер ұсынылды.

Мақала авторлары технологияларды енгізуге кешенді көзқарастың маңыздылығын атап өтіп, цифрландырудың артықшылықтары мен сын-қатерлерін қарастырады. Табысты цифрлық трансформация инфрақұрылымға инвестицияларды, цифрлық теңсіздікті жоюды, киберқауіпсіздікті дамытуды және азаматтар мен ұйымдарды бейімдеуде икемділікті қолдауды талап етеді. Жұмыста цифрландыру дұрыс көзқараспен өмір сүру сапасын едәуір жақсартуға және қоғамдық және іскерлік процестердің тиімділігін арттыруға қабілетті екендігі атап өтілген.

**Түйін сөздер:** цифрландыру, бизнес, білім, медицина, телемедицина, мемлекеттік басқару, Заттар интернеті, жасанды интеллект, киберқауіпсіздік.

*Yu.S. Kostyanaya [1]*, S.N. Sarsenova[2]*
*[1] Institute of Parliamentarism of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan*
*[2] Astana International University, Astana, Kazakhstan*

# THE MODERN INFLUENCE OF DIGITALIZATION ON THE MAIN SPHERES OF HUMAN ACTIVITY

***This study was carried out with the financial support of the Committee on Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (IRN BR24993082 «Comprehensive study of the humanitarian aspects of information security in Kazakhstan and components of «soft power» in ensuring sustainable development and consolidation of Kazakhstani society»).***

*Abstract*

This article explores the impact of digitalization on key areas of human activity, such as business, education, medicine, and public administration. Digitalization is viewed as a process that facilitates automation and efficiency, as well as opening up new opportunities for development. The use of technologies such as artificial intelligence, the Internet of Things and cloud computing transforms traditional interaction models, reduces costs and improves citizens' access to services. Particular attention is paid to modern challenges arising in the process of digital transformation, such as cybersecurity, digital inequality and the need to improve the digital literacy of the population.

The article analyzes the risks associated with dependence on digital infrastructure and providers, as well as the problems associated with the adaptation of employees and citizens to new conditions. Examples of the use of digital technologies in various countries and industries are considered, which allows us to identify both positive results and potential threats. The paper proposes solutions to minimize risks and optimize the digitalization process, including infrastructure development, implementation of training and retraining programs, as well as measures to ensure information security.

The authors of the article consider the benefits and challenges of digitalization, emphasizing the importance of an integrated approach to the implementation of technologies. Successful digital transformation requires investment in infrastructure, eliminating digital inequality, developing cybersecurity, and supporting the flexibility to adapt to the needs of citizens and organizations. The paper emphasizes that, with the right approach, digitalization can significantly improve the quality of life and increase the efficiency of social and business processes.

**Keywords**: digitalization, business, education, medicine, telemedicine, public administration, Internet of things, artificial intelligence, cybersecurity.

## ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ

Цифровизация представляет собой комплексное явление, объединяющее технологические инновации и структурные изменения в обществе и экономике. Она трактуется как процесс внедрения цифровых технологий для генерации, обработки, передачи, хранения и визуализации данных, а также как этап эволюции информатизации, характеризующийся широким использованием современных цифровых инструментов.

Цифровизация оказывает существенное влияние на различные сферы общественной жизни - бизнес, образование, медицину, государственное управление и повседневную жизнь. Она способствует оптимизации процессов, повышению эффективности и доступности услуг, созданию новых возможностей для развития общества и экономики.

Преимуществами цифровизации общественной жизни является повышение эффективности за счёт использования технологий искусственного интеллекта, интернета вещей и облачных вычислений, расширение доступности образовательных, медицинских и государственных услуг через электронные платформы, создание условий для персонализации услуг и продуктов на основе анализа больших данных.

Недостатками и вызовами цифровизации выступают кибер риски и угрозы безопасности данных, включая утечки и несанкционированный доступ. Также цифровое неравенство, связанное с ограничением доступа к современным технологиям и интернету в отдаленных регионах и среди социально уязвимых групп является большой проблемой при внедрении цифровизации. Повышение зависимости от цифровой инфраструктуры и сложности адаптации персонала к новым технологиям может оказать существенное отрицательное влияние на цифровизацию в бизнесе, образовании, медицине и государственном управлении.

Решениями существующих проблем может быть ряд мер, например внедрение надежных систем кибербезопасности, регулярное обновление программного обеспечения и аудит защиты данных. Также развитие инфраструктуры цифрового доступа, особенно в удалённых

регионах, и субсидирование технологий для малообеспеченных групп является существенным шагом на пути решения возникающих рисков. Для преодоления проблем с цифровой грамотностью необходима организация тренингов для повышения цифровой грамотности работников и пользователей. Очень важно установление баланса между традиционными и цифровыми подходами в образовании и других сферах для повышения вовлеченности и эффективности.

Таким образом, комплексный подход, объединяющий технические, образовательные и организационные меры, является ключом к успешной интеграции цифровых технологий, обеспечению их максимального потенциала и минимизации связанных рисков.

## ВВЕДЕНИЕ

Говоря об интеграции цифровых технологий в практически все сферы общественной жизни, в первую очередь следует отметить, что цифровизация представляет собой важнейший феномен современности, радикально изменяющий социально-экономические и правовые отношения, что обусловливает актуальность исследования ее влияния на различные аспекты общественной жизни и необходимость разработки адекватного нормативно-правового регулирования. Целью данного исследования является системное изучение влияния цифровизации на основные сферы человеческой деятельности, выявление ее преимуществ, рисков и недостатков, а также разработка практических рекомендаций для минимизации негативных последствий и эффективного использования её потенциала.

В статье предполагается, что эффективное использование цифровых технологий в таких сферах, как бизнес, образование, здравоохранение и государственное управление, возможно только при наличии обдуманного подхода, основанного на интеграции передового опыта и специфики национальных условий. Данное исследование направлено на подтверждение или опровержение указанных гипотез с использованием междисциплинарного подхода, сочетания теоретического анализа и практических примеров.

## МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Данное исследование выполнено в рамках междисциплинарного подхода, объединяющего как качественные, так и количественные методы для анализа влияния цифровизации на ключевые сферы человеческой деятельности: бизнес, образование, медицину и государственное управление. Такой подход был выбран для обеспечения всестороннего понимания проблематики и сбора данных, которые позволят не только выявить ключевые тенденции, но и предложить практические рекомендации. Для достижения поставленных целей исследования использовались следующие методы: анализ научной литературы, анализ публикаций казахстанских и международных исследователей, включая работы, посвящённые влиянию цифровизации на образование, медицину, бизнес и государственное управление; сбор статистических данных, изучение доступных отчётов, баз данных и аналитических материалов, связанных с внедрением цифровых технологий, таких как IoT и искусственный интеллект; контент-анализ, включающий изучение примеров практического применения цифровых решений в различных странах и отраслях, что позволило выявить как преимущества, так и потенциальные риски. Качественные методы были использованы для более глубокого изучения опыта внедрения цифровых технологий и анализа их последствий. Количественные методы обеспечили достоверность и точность данных, включая прогнозы и измеримые показатели. Смешанный подход позволил добиться баланса между глубиной анализа и его точностью. Исследование проводилось в период с 2022 по 2024 год и включало анализ данных, собранных из открытых источников, таких как научные статьи, государственные отчёты и аналитические базы данных, на территории Казахстана и других стран, представленных в международных публикациях. Исследование основывалось на следующих источниках: научные статьи ведущих исследователей в области цифровизации, отчёты международных организаций, таких как Всемирный экономический

форум и Всемирная ассоциация GSM, а также национальные документы и отчёты о развитии цифровых технологий в Казахстане. Используемый методологический подход обеспечил высокую точность и достоверность результатов, а также позволил сформулировать рекомендации по минимизации рисков и оптимизации цифровизации.

## ОБЗОР НАУЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

В рамках данного исследования проведен анализ широкого круга научных работ, посвященных цифровизации и ее влиянию на различные аспекты общественных отношений. Так, например, цифровизация как социальный и экономический феномен подробно рассматривается в работах Т.Н. Анциферовой и В.А. Плотникова, где акцентируется внима-ние на трансформации общества под влиянием цифровых технологий. Особое место в литературе занимают исследования, посвященные влиянию цифровизации на бизнес-процессы. Такие ученые как Р.Э. Яхшибоева, Ш.Ш. Атаджанова, А.Е. Брюханова, О.Л. Ксенофонтова, О.П. Смирнова, Ф.А. Казакова исследуют роль цифровых технологий в развитии малого и среднего предпринимательства, включая использование маркетплейсов и облачных. Авторы подчеркивают, что цифровые решения способствуют оптимизации затрат и расширению рынков, однако сопряжены с рисками, такими как киберугрозы и зависимость от провайдеров. Интернет вещей (IoT), как отдельный элемент цифровой трансформации, рассматривается в исследованиях Д.В. Башмакова. Цифровизация образовательного процесса занимает важное место в исследованиях Н.Г.Ефимовой Г.А.Александровой, И.И.Макашиной. Влияние цифровизации на медицину раскрывается в работах зарубежных ученых, таких как Али Б.Сайед, Адам С. Зога, Бера К., Браман Н., Гупта А. и рядом российских ученых. Вопросы цифровизации государственного управления широко рассматриваются в работах казахстанских ученых, таких как Ш.А. Смагуловой, Л. Науканбай, А. Е.Ермуханбетова и другими.

## РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

Сегодня термин «цифровизация» используется в различных сферах и не имеет закрепления в законодательстве. В широком смысле «цифровизация» – это преобразование информации в цифровую форму, переход общества на цифровой способ связи, обработки и передачи данных [1, С.162]. В своей научной статье В.А. Плотников трактует термин «цифровизация» в двух аспектах: как процесс внедрения цифровых технологий генерации, обработки, передачи, хранения и визуализации данных в различные сферы человеческой деятельности и как современный этап развития информатизации, отличающийся преобладающим использованием цифровых технологий генерации, обработки, передачи, хранения и визуализации информации, что обусловлено появлением и распространением новых технических средств и программных решений [2]. Стоит согласиться с автором что цифровизация представляет собой не только технический процесс интеграции цифровых технологий в различные области, но и качественный этап эволюции информатизации, связанный с широким применением современных цифровых инструментов. Таким образом, цифровизация является комплексным явлением, объединяющим технологические инновации и структурные изменения в обществе и экономике.

Цифровизация в современном мире оказывает системное влияние на все сферы человеческой деятельности. Она способствует оптимизации процессов, повышению эффективности и доступности услуг, создавая новые возможности для развития общества. Однако одновременно с этим цифровизация сопровождается рядом рисков, которые необходимо учитывать в процессе интеграции цифровых технологий.

К числу ключевых преимуществ цифровизации относятся в первую очередь повышение эффективности, так как использование цифровых технологий, таких как искусственный интеллект (далее - ИИ), интернет вещей (далее - IoT) и облачные вычисления, ускоряет выполнение сложных задач, минимизирует ошибки и снижает затраты. Следующим

преимуществом можно выделить улучшение доступности. Электронные платформы и интернет-ресурсы расширяют доступ граждан к образовательным, медицинским и государственным услугам. Анализ больших данных позволяет адаптировать услуги и продукты к индивидуальным потребностям пользователей. Кроме того, цифровые технологии открывают новые перспективы для бизнеса и стимулируют развитие научных исследований.

Основными недостатками и вызовами цифровизации являются киберриски и безопасность данных, ведь рост объема цифровой информации сопровождается увеличением вероятности утечек, атак и несанкционированного доступа к данным. Кроме того, существует риск цифрового неравенства. Неравномерное распределение доступа к цифровым технологиям и интернету создает разрыв между различными социальными группами и регионами. Развитие цифровизации влечет повышение зависимости от цифровых решений, что делает компании и общество в целом уязвимыми к техническим сбоям. Цифровизация требует изменения подходов к обучению, управления и взаимодействию, что может вызывать сопротивление со стороны отдельных групп населения.

Рассмотрим воздействие цифровизации на ключевые сферы человеческой деятельности, такие как бизнес, образование, медицина, государственное управление и повседневная жизнь.

*Бизнес.* Цифровые технологии оказывают мощное воздействие на бизнес, трансформируя способы работы компаний, их бизнес-модели и взаимодействие с клиентами. Использование таких технологий как ИИ, облачные вычисления, большие данные и интернет вещей повышает эффективность, снижает издержки и открывает новые возможности для роста. Цифровые технологии позволяют уменьшить зависимость от человеческого труда и минимизируют ошибки. Например, ИИ преобразует способы ведения бизнеса, автоматизируя рутинные задачи и предоставляя углубленные аналитические возможности для принятия обоснованных решений [3, С.5]. В малом и среднем бизнесе ИИ играет ключевую роль в повышении эффективности за счет автоматизации взаимодействия с клиентами через чат-боты, улучшения управления запасами и оптимизации логистических процессов. Кроме того, ИИ позволяет глубже понимать потребительские предпочтения, что дает возможность разрабатывать персонализированные маркетинговые стратегии, ориентированные на интересы и поведение целевой аудитории.

Интернет-платформы и маркетплейсы позволяют компаниям предлагать свои товары и услуги онлайн, выходя на глобальные рынки. Первые маркетплейсы зародились в США в середине 1990-х годов. В 1994 году на рынок вышла известная компания Amazon, а в 1995 - были созданы маркетплейсы eBay и Craigslist. Потом стало появляться все больше торговых площадок, такие как Wildberries, AliExpress, Lamoda, KazanEzpress, Яндекс.Маркет [4, С.30]. Маркетплейсы, такие как Amazon, Alibaba и Wildberries, позволяют компаниям продавать продукцию в разных странах, расширяя свой охват. Это открывает доступ к новой аудитории и увеличивает потенциал для роста. Компании, работающие через маркетплейсы, не нуждаются в создании собственных магазинов и логистических цепочек, что снижает издержки. Маркетплейсы и платформы предоставляют компаниям доступ к данным о поведении пользователей, что позволяет разрабатывать персонализированные предложения и повышать конверсию. Как было отмечено выше, при использовании информационных технологий существует риск кибератак, кроме этого в современном расширяющемся рынке высокий уровень конкуренции. Поэтому компаниям необходимо для успешного использования возможностей интернет-платформ разрабатывать стратегии управления рисками, диверсифицировать каналы продаж и уделять внимание защите данных и репутации.

Немаловажным в введении бизнеса является использование облачных вычислений, которые позволяют компаниям легко адаптироваться к изменяющимся условиям. Бизнес может быстро внедрять новые технологии и управлять ресурсами без значительных вложений в ИТ-инфраструктуру, так как облачные платформы позволяют компаниям быстро развернуть сервисы и приложения. Преимущества использования облачных вычислений

заключаются в гибкости и услугах подключения. Гибкость означает, что облачные вычисления могут быть расширены или уменьшены в размерах. Подключение подразумевает, что облачные вычисления могут работать в текущей сетевой системе интернета [5, С.226] .

Другими технологиями, которые активно используется на сегодняшний день являются технологии IoT, которые преобразуют бизнес-среду, создавая новые возможности и одновременно поднимая важные вызовы для компаний. Эта система интегрирует устройства в единую компьютерную сеть, позволяя им собирать, анализировать, обрабатывать и передавать информацию другим участникам через различное программное обеспечение, приложения или технические решения. IoT-системы функционируют в режиме реального времени и обычно включают в себя сеть интеллектуальных устройств, которые соединены с облачной платформой через WiFi, Bluetooth или другие технологии связи [6].

IoT позволяют компаниям отслеживать состояние оборудования и контролировать процессы в режиме реального времени. Умные устройства помогают улучшить управление цепочками поставок, мониторить логистику и управлять производственными процессами. Логистические компании используют трекеры IoT для отслеживания перемещения грузов и предотвращения сбоев.

Для бизнес-систем IoT-технология способна повысить качество управления, благодаря выработке решений на основе наиболее полной и актуальной информации об имеющихся бизнес-процессах [7, С.9]. Устройства IoT позволяют автоматизировать производство, мониторинг и обслуживание оборудования в реальном времени. Это сокращает время простоя и снижает вероятность ошибок. IoT-устройства собирают данные о поведении клиентов, позволяя компаниям предлагать индивидуальные предложения. В условиях растущей конкуренции компании, которые смогут эффективно использовать потенциал IoT, получат значительные преимущества на рынке.

Наибольшие экономические результаты от IoT достигаются только в контексте его взаимодействия с другими цифровыми технологиями. Одним из ключевых аспектов является увеличение объемов вычислительных ресурсов, что способствует эффективному сбору и обработке значительно большего количества данных. По прогнозам Всемирной ассоциации GSM к 2025 году ожидается удвоение этого показателя - до 25 млрд. подключенных к IoT [8].

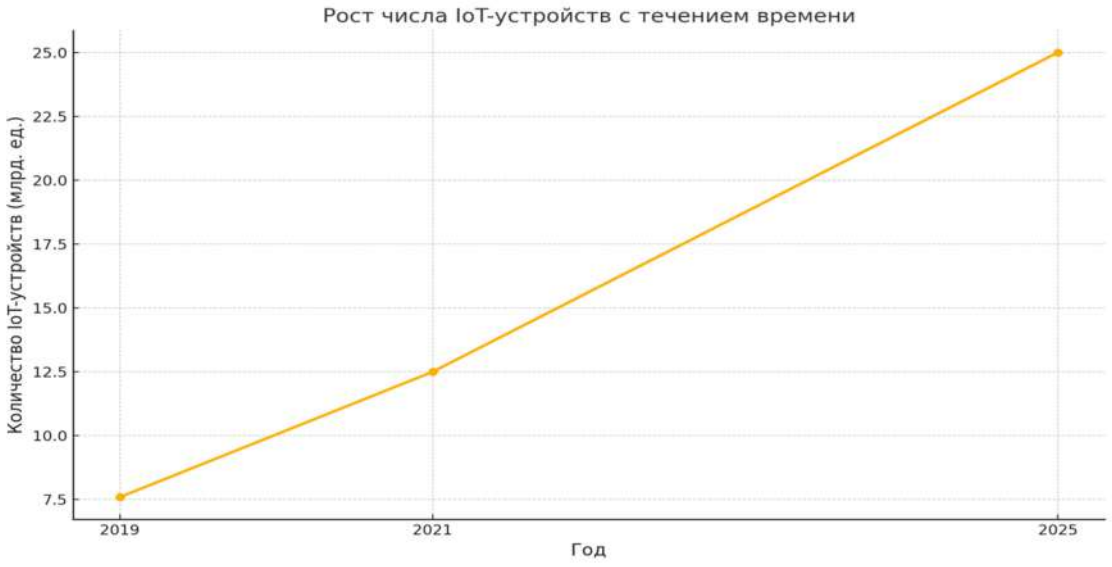



*Рисунок 1. Рост числа IoT-устройств с течением времени*

Однако, несмотря на многочисленные преимущества, цифровые технологии как было отмечено выше, также создают определенные трудности и риски для бизнеса. Одним из серьезных вызовов становится кибербезопасность и защита данных. Как отмечают С.С.Головиков, И.А. Калинина, многие организации, которые используют большие данные сталкиваются с проблемами конфиденциальности и кибербезопасности, поэтому отказ от цифровой трансформации связан с ограничениями использования локальных решений для перехода в облачные сервисы, а также необходимостью интеграции всех данных компании в одну централизованную систему [9, С.141]. С одной стороны, переход на облачные решения обеспечивает гибкость и масштабируемость инфраструктуры, что важно для современных компаний. С другой стороны, данный процесс требует внедрения надежных систем защиты данных и строгого соблюдения регуляторных норм, чтобы минимизировать риски утечек и потерь информации. Следовательно, комплексный подход, включающий технические, организационные и правовые меры, является ключевым для успешного преодоления вызовов цифровой трансформации.

В целом, можно отметить, что в последние годы киберриск стал одним из основных рисков для государства, общества и бизнеса. Такая ситуация в мире заставляет разные страны на государственном уровне предпринимать меры противодействия киберрискам. Например, во Франции в конце 2000-х годов было создано Национальное агентство по безопасности информационных систем (ANSSI) [10]. С ростом количества собранных данных и увеличением числа подключенных устройств, организации становятся все более уязвимыми для кибератак. Нарушение защиты систем и утечки конфиденциальной информации способны нанести ощутимый урон как финансовому состоянию компаний, так и их деловой репутации. Примером такой угрозы служит кибератака на американскую торговую сеть Target в 2013 году, вызванная вирусным письмом, отправленным от субподрядчика, занимавшегося системами вентиляции. Атака быстро охватила всю информационную систему компании [11].

Как отмечалось выше, адаптация персонала к новым технологиям и повышение цифровой грамотности остаются серьезной проблемой для успешной цифровизации бизнеса. Сопротивление сотрудников изменениям и нехватка навыков требуют регулярного обучения, что связано с затратами времени и ресурсов. Для преодоления этой проблемы компании могут предпринять некоторые меры. В первую очередь, это внедрять пошаговые программы обучения и переквалификации, учитывающие индивидуальные потребности сотрудников. Также применять менторство и поддержку лидеров изменений, чтобы снизить страх перед технологиями.

Кроме того, цифровизация усиливает конкуренцию, что требует от компаний гибкости и способности быстро адаптироваться. Для сохранения конкурентоспособности малому и среднему бизнесу важно разрабатывать стратегии управления изменениями, ориентируясь на долгосрочные цели и использовать доступные цифровые инструменты и платформы для минимизации затрат. Эти меры позволят справиться с вызовами и успешно интегрировать цифровые технологии. В целом, компании должны тщательно планировать процесс внедрения новых решений, чтобы минимизировать затраты и риски.

*Образование.* Следующая сфера деятельности, на которую цифровые технологии оказывают глубокое влияние это сфера образования. Одним из ключевых преимуществ является доступность образовательного контента. Благодаря онлайн-платформам и электронным библиотекам студенты могут получить доступ к учебным материалам в любое время и из любой точки мира. Курсы на платформах, таких как Coursera, Udemy или Khan Academy, позволяют обучающимся осваивать знания в своём темпе, что делает образование более гибким и адаптированным к индивидуальным потребностям. В результате повышается доступ к знаниям, особенно для людей, живущих в удалённых регионах или имеющих ограниченные возможности посещать традиционные учебные заведения.

Интерактивность и мультимедийность также являются важными аспектами влияния цифровых технологий на образование. Учебные процессы становятся более увлекательными и эффективными благодаря использованию видеоуроков, симуляторов, виртуальной реальности и других инновационных инструментов. Это помогает не только удерживать внимание учащихся, но и углублять их понимание сложных концепций. Например, виртуальные лаборатории дают возможность проводить эксперименты без необходимости находиться в реальной лаборатории, а тренажёры на основе виртуальной реальности позволяют студентам оттачивать навыки в безопасной среде. В работе Н. Г. Ефимовой представлены результаты опроса учителей о влиянии использования цифровых технологий на качество знаний учащихся. Оказалось, что в классах, где они активно применялись, успеваемость учащихся была выше, чем в классах, где эти технологии не использовались. Средний балл в первой группе составил 4,7, в то время как во второй – 3,4 [12].

Цифровые технологии также способствуют улучшению взаимодействия между учениками и преподавателями. Онлайн-платформы для видеоконференций сделали возможным дистанционное обучение, особенно актуальное в период пандемии. Так, Г.А. Александрова, Л.Г. Васильева, И.В. Филиппова, Е.Н. Юдина выделяют следующие сервисы, используемые в образовательном процессе в период дистанционного обучения для проведения учебных занятий: Zoom, Видеоконференция Skype, Moodle, Microsoft Teams и другие. Данные сервисы направлены на организацию онлайн-встреч, видеоконференций с демонстрацией презентаций, дискуссий [13, С.109], тогда как, И.И. Макашина предлагает применять системы открытого образования Moodle, MOOC (Massive Open Online Courses), M-Lerning, iSpring Online, онлайн университеты, веб-квесты [14, С.194].

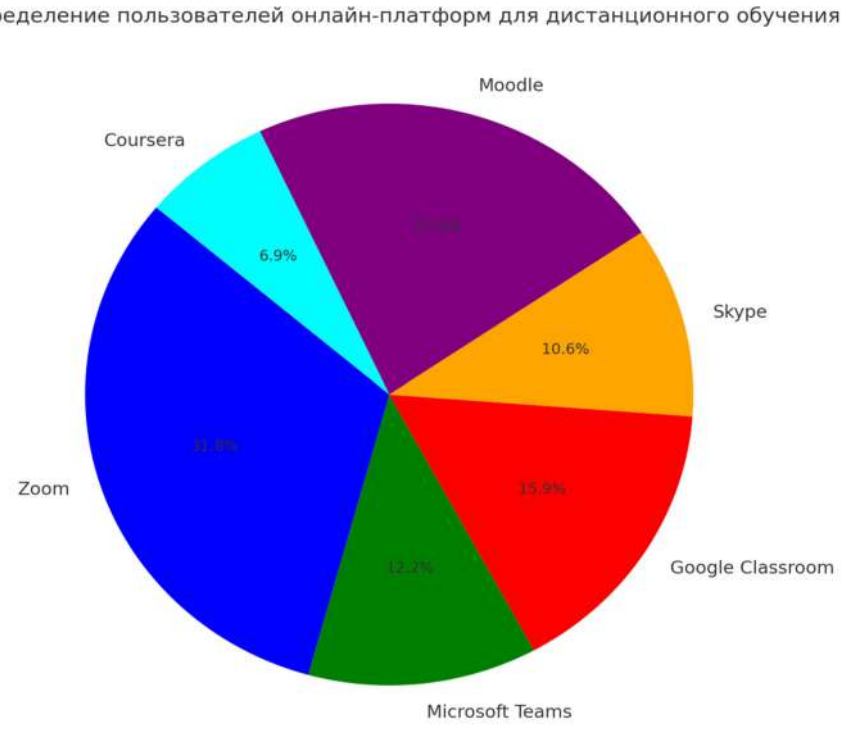



*Рисунок 2. Распределение пользователей онлайн-платформ для дистанционного обучения*

Современные платформы для онлайн-обучения включают в себя мультимедийные компоненты, позволяющие эффективно передавать учебный материал с помощью видео-лекций, презентаций и аудиоматериалов. Кроме того, платформы предлагают широкий

спектр интерактивных инструментов, таких как задания, упражнения и тесты, которые поддерживают активное участие студентов в учебном процессе и стимулируют усвоение знаний. Важным элементом являются встроенные системы контроля и оценки, обеспечивающие отслеживание прогресса и объективную оценку результатов обучения. Также платформы создают условия для синхронной и асинхронной коммуникации между преподавателями и учащимися через чаты, форумы, видеоконференции и почтовые сервисы, что позволяет гибко организовать образовательный процесс и поддерживать взаимодействие независимо от времени и местоположения участников.

Кроме того, цифровые технологии обеспечивают персонализацию обучения. Платформы, использующие ИИ и аналитику данных, позволяют отслеживать успеваемость студентов и предлагать индивидуальные программы обучения на основе их потребностей и предпочтений. Таким образом, образование становится более ориентированным на результаты и потребности каждого студента, что способствует лучшему усвоению материала.

Работа С. Хиггинса и его команды продемонстрировала, что применение цифровых технологий в образовательной среде школ может положительно повлиять на учебные достижения, хотя и в ограниченной степени, причем результаты варьируются в зависимости от учебного заведения и опыта учителей. Исследования в этой области часто основываются на данных из анкетирования. Аналогичное исследование, проведенное Агентством по развитию навыков и образования (LSDA) в колледжах Великобритании, подтвердило, что внедрение информационных и коммуникационных технологий, а также электронного обучения способствовало более глубокому запоминанию учебного материала студентами и, согласно мнению большинства преподавателей, повысило их образовательные результаты [15].

Однако наряду с преимуществами цифровые технологии также создают определённые вызовы для системы образования. Одним из них является проблема цифрового неравенства. Не все ученики и образовательные учреждения имеют равный доступ к современным технологиям и высокоскоростному интернету. Это создаёт разрыв между теми, кто может пользоваться всеми преимуществами цифрового обучения, и теми, кто ограничен в ресурсах. В развивающихся регионах и среди малообеспеченных социальных групп доступ к высокоскоростному интернету и современным устройствам может быть ограничен. Это создает цифровой разрыв, который может привести к исключению определенных групп, обучающихся из цифровизированного образовательного процесса. Решение этой проблемы, по мнению А.А. Казакова, требует создания доступных и инклюзивных условий для всех участников образования [16, С.23]. С этим мнением можно согласиться, так как создание доступной и инклюзивной цифровой образовательной среды способствует обеспечению равного доступа к качественному образованию для всех, независимо от социально-экономического положения или географического расположения.

Кроме того, использование цифровых технологий требует от преподавателей новых навыков. Им необходимо осваивать работу с современными платформами и инструментами, а также разрабатывать цифровые учебные материалы, что требует времени и усилий. Некоторые педагоги могут испытывать трудности с переходом на новые форматы обучения, особенно если у них недостаточно опыта в использовании технологий. Или же, как отмечают, А.С. Галстян и К.И. Зеленкевич, преподаватели старшего возраста зачастую имеют трудности при обращении с современными цифровыми технологиями [17, С.20-22]. В таких условиях необходима поддержка и обучение педагогов для повышения их цифровой компетентности.

Цифровизация также создает риск снижения мотивации и вовлеченности учащихся. Постоянное использование электронных устройств может приводить к быстрой утомляе-мости и снижению концентрации. Длительное нахождение за экраном увеличивает нагрузку на зрение и может вызывать проблемы с физическим здоровьем [17]. Более того, отсутствие личного

взаимодействия с преподавателями и сверстниками при дистанционном обучении может негативно сказаться на социализации учащихся и развитии их эмоциональных навыков.

Для преодоления вызовов, связанных с цифровыми технологиями в системе образования, следует в первую очередь сократить цифровое неравенство. Необходимо развитие инфраструктуры доступа к высокоскоростному интернету, особенно в сельских и удаленных регионах. Очень важна реализация государственных и частных программ по субсидированию цифровых ресурсов для малообеспеченных групп населения. Кроме того, при использовании цифровых технологий необходимо повышение цифровой грамотности педагогов с помощью организация регулярных курсов повышения квалификации, направленных на освоение современных цифровых инструментов, внедрение программ наставничества, где опытные пользователи технологий делятся знаниями с коллегами. Очень важно сохранять вовлеченность учащихся путем использования в преподавании и традиционных методов, игровых элементов. Организация групповых проектов и дискуссий в офлайн-формате будет способствовать улучшению условий социализации учащихся. Помимо всего перечисленного нельзя забывать о здоровье учащихся, проводить регулярные перерывы в учебном процессе для отдыха глаз и двигательной активности. Эти меры помогут создать устойчивую и инклюзивную образовательную среду, способную эффективно адаптироваться к вызовам цифровизации.

*Медицина.* Другим важным вопросом рассматриваемой темы, является влияние цифровых технологии на сферу медицины, которые трансформируют способы диагностики, лечения и взаимодействия между медицинскими учреждениями и пациентами. Одним из основных положительных аспектов является улучшение диагностики и мониторинга здоровья. Современные медицинские устройства, оснащенные цифровыми технологиями, способны собирать и анализировать большие объемы данных, что позволяет врачам более точно определять заболевания и предлагать оптимальные методы лечения. Например, использование ИИ в рентгенологии имеет ряд преимуществ от повышения точности диагноза [18, С.542] до предсказания ответа на терапию, возможного исхода заболевания, вероятности развития рака [19].

Дистанционные медицинские услуги, или телемедицина, становятся всё более популярными, позволяя пациентам получать консультации и лечение, не выходя из дома. В нашей стране принят Приказ Министра здравоохранения Республики Казахстан от 12 мая 2021 года № ҚР ДСМ – 39 «Об утверждении требований к электронным информационным ресурсам для дистанционных медицинских услуг», [20] согласно которому дистанционные медицинские услуги - это предоставление медицинских услуг в целях диагностики, лечения, медицинской реабилитации и профилактики заболеваний и травм, проведения исследований и оценок посредством цифровых технологий, обеспечивающее дистанционное взаимодействие медицинских работников между собой, с физическими лицами и (или) их законными представителями, идентификацию указанных лиц, а также документирование совершаемых ими действий. Это особенно актуально в условиях ограниченного доступа к медицинским учреждениям, например, в сельской местности или во время пандемий. Пациенты могут легко связаться с врачом через видеоконференции, что не только экономит время, но и снижает риски, связанные с посещением поликлиник. Более того, телемедицина позволяет врачам продолжать наблюдение за состоянием пациентов, обеспечивая непрерывность лечения и уменьшая вероятность госпитализаций.

Кроме того, набирает популярность, так называемое «мобильное здоровье», которое подразумевает использование людьми приложений и носимых гаджетов для отслеживания показателей собственного здоровья. При этом люди могут свободно выбирать средства, с помощью которых они будут осуществлять отслеживание показателей собственного здоровья [21, С.91]. Иными словами, человек занимается самоотслеживанием показателей собственного здоровья (таких как: вес, частота сердечных сокращений, индекс массы тела и

множество других показателей) при помощи современных носимых гаджетов. Эта практика получила название: «селф-трекинг» [22, С.160]. Нильс Б. Хайен, исследователь социальных новаций в области медицины, дал следующее определение «селф-трекиинга»: «постоянный сбор и оценка связанных с самим собой данных в повседневной жизни - будь то количество шагов, сожженных калорий, частота сердечных сокращений, характер сна или настроение - с использованием цифровых технологий» [23, С.130].

Как и в предыдущих сферах цифровизация медицины несет ряд вызовов. В первую очередь это информационная безопасность, чтобы не происходила утечка персональных данных пациентов [24]. Использование цифровых технологий в медицине, как и в других сферах, требует от медицинских работников новых навыков и знаний. Врачи и медсестры должны быть обучены работе с современными инструментами, что может потребовать дополнительных усилий и времени.

Для решения обозначенных проблем целесообразно реализовать комплексный подход, включающий следующие направления. Во-первых, внедрение современных систем защиты информации, регулярное обновление программного обеспечения и проведение аудитов безопасности представляются необходимыми мерами для минимизации рисков кибератак и обеспечения конфиденциальности медицинских данных. Во-вторых, требуется организация регулярных тренингов и образовательных программ для медицинского персонала, направленных на освоение цифровых технологий и повышение уровня цифровой грамотности. Таким образом, сочетание технических, образовательных и организационных мероприятий позволит эффективно противостоять вызовам цифровизации в медицине, способствуя не только повышению уровня защиты данных, но и обеспечению качества предоставляемых услуг в условиях стремительной цифровой трансформации.

*Государственное управление.* Следующей сферой, на которую цифровые технологии оказывают глубокое влияние является государственное управление. Одним из основных аспектов этого влияния является увеличение прозрачности и подотчетности государственных органов. Платформы для открытых данных и электронные сервисы позволяют гражданам получать доступ к информации о деятельности государственных органов. Это способствует повышению доверия общества к власти, так как граждане могут следить за действиями государственных служащих и оценивать их эффективность.

Кроме того, цифровизация государственного управления значительно улучшает качество услуг, предоставляемых гражданам. Электронные сервисы, такие как онлайн-запись на прием, цифровые идентификационные системы, делают взаимодействие с государственными учреждениями более удобным и быстрым. Граждане могут получать необходимые услуги, не покидая своего дома, что особенно важно в условиях ограниченного времени и ресурсов. Это сокращает очереди в учреждениях и снижает нагрузку на работников, позволяя им сосредоточиться на более сложных задачах. Удачным примеров является портал eGov.kz, где можно подать налоговые декларации, получить справки и записаться на прием к госорганам. Развитие электронного правительства способствует увеличению качества и видов электронных услуг, экономии времени, легкости и оперативности в использовании услуг. Так же, как отмечают, Ш.А. Смагулова и Л. Науканбай, портал электронного правительства снижает бюрократию в государственных органах, систематизируя работу государственных служащих на основе снижения антикоррупционных преступлений [25, С.15]. Однако, по мнению авторов, к слабым сторонам e-gov можно отнести неравенство в развитии информационной инфраструктуры по всей стране, низкую информированность населения о возможностях и услуг электронного правительства [26, С.70]. Стоит согласиться с этим утверждением, та как особенно в сельской местности и удаленных территориях есть проблемы к доступу в интернет. Многие населенные пункты считаются труднодоступными местностями, соответственно, строительство оптоволоконных линий связи представляется проблематичным.

Цифровые технологии также способствуют оптимизации внутренних процессов в государственных органах. Автоматизация рутинных задач, таких как обработка документов, сбор статистики и учет ресурсов, позволяет значительно повысить эффективность работы чиновников. Государственные ведомства используют системы электронного документооборота, например, «Documentolog», для координации работы и обмена документами. По мнению А.А. Жаркова, использование систем управления проектами и электронного документооборота способствует лучшей координации между различными подразделениями и ускоряет принятие решений [27, С.68]. Это особенно важно в условиях быстро меняющихся реалий, когда требуется оперативное реагирование на вызовы, такие как кризисы или стихийные бедствия. Нужно учитывать риски утечек данных и взломов, а также обеспечивать надежные каналы передачи информации.

Таким образом, цифровые технологии значительно меняют государственное управление, улучшая прозрачность, эффективность и доступность государственных услуг. Однако для достижения максимального эффекта необходимо учитывать существующие вызовы, такие как безопасность данных, цифровое неравенство и необходимость повышения грамотности. Комплексный подход к внедрению цифровых решений позволит государственным органам адаптироваться к новым условиям и более эффективно служить интересам общества.

*Повседневная жизнь.* В целом, цифровые технологии оказывают глубокое влияние на повседневную жизнь людей, меняя способы общения, работы, покупок и досуга. Одним из самых заметных изменений является трансформация общения. Социальные сети, мессенджеры и видеозвонки сделали возможным мгновенное взаимодействие с людьми из любой точки мира. Люди могут поддерживать связь с друзьями и родственниками, находящимися на большом расстоянии, делиться моментами из своей жизни и обмениваться идеями. Это создает новые возможности для формирования и поддержания социальных связей, однако также может приводить к зависимости от технологий и снижению качества общения в реальной жизни.

Цифровизация значительно изменила и профессиональную жизнь. Удаленная работа стала стандартом для многих сфер, благодаря чему сотрудники могут работать из любого места, где есть доступ к интернету, что  может стимулировать производительность труда и рост занятости [28]. Это создает гибкие условия труда, позволяя людям лучше балансировать между работой и личной жизнью. Цифровые инструменты для совместной работы, такие как платформы для видеозвонков и управления проектами, облегчают коммуникацию и сотрудничество, даже когда команды находятся на расстоянии.

Покупки также претерпели значительные изменения с развитием электронной коммерции. Онлайн-магазины предоставляют пользователям возможность приобретать товары и услуги, не выходя из дома. Это не только экономит время, но и расширяет выбор, позволяя находить редкие товары и сравнивать цены. Мобильные банки и электронные кошельки позволяют управлять финансами и совершать платежи в режиме реального времени. Приложения банков и платёжные системы, такие как Kaspi.kz или PayPal, позволяют оплачивать счета и переводы без посещения офиса. Удобство и скорость проведения финансовых операций, снижение зависимости от наличных денег.

В сфере досуга цифровые технологии предлагают множество возможностей для развлечений и саморазвития. Стриминговые платформы, такие как Netflix и Spotify, предоставляют доступ к огромному количеству контента - фильмов, сериалов, музыки и подкастов, что позволяет каждому пользователю находить развлечения на любой вкус. Виртуальные игры и онлайн-курсы также становятся всё более популярными, предоставляя людям возможность обучаться и развлекаться одновременно.

К рискам внедрения цифровизации в нашу повседневную жизнь является безопасность личных данных. Различные программные приложения позволили иметь доступ посторонним людям к личному пространству [30]. Люди становятся более уязвимыми для мошенничества, а также должны быть внимательны к тому, какие данные они делятся в сети. Осведомлен-

ность о рисках и методы защиты личной информации становятся важными аспектами современной жизни.

Для успешной адаптации к реалиям цифровой эпохи необходимо формирование гибкого и осознанного подхода к использованию технологий. Это включает развитие цифровой грамотности, внедрение практик осознанного управления временем за экраном и активное применение мер по защите личной информации. Реализация данных мероприятий позволит максимально использовать потенциал цифровых технологий при минимизации их негативных последствий, способствуя гармонизации взаимодействия человека и цифровой среды.

**ЗАКЛЮЧЕНИЕ**

Цифровизация является одним из ключевых драйверов современного развития, трансформируя экономику, образование, здравоохранение, государственное управление и повседневную жизнь людей. Результаты исследования подтвердили гипотезу о том, что цифровизация представляет собой не только технологический процесс, но и системное явление, влияющее на социальные и экономические институты. Её положительное воздействие выражается в повышении эффективности процессов, улучшении доступности услуг и возможностей персонализации. Однако наряду с преимуществами цифровизация сопровождается вызовами, среди которых выделяются киберриски, цифровое неравенство и сложности адаптации человеческого капитала.

Для успешного преодоления этих вызовов необходимо применение комплексного подхода, который должен включать развитие инфраструктуры и обеспечение равного доступа к цифровым технологиям, совершенствование законодательной и нормативной базы для обеспечения информационной безопасности и защиты персональных данных, внедрение образовательных программ по повышению цифровой грамотности и адаптации кадров к использованию современных технологий, формирование культуры осознанного использования технологий, направленной на минимизацию негативных последствий для здоровья и социальной сферы.

Проведенное исследование показывает, что успешное развитие цифровой трансформации требует не только технологических инноваций, но и адаптации социально-экономической среды. Реализация предложенных рекомендаций позволит максимально использовать потенциал цифровизации, минимизируя её негативные последствия и обеспечивая гармонизацию взаимодействия человека и цифровой среды.

Таким образом, цифровизация, будучи вызовом современности, одновременно предоставляет уникальные возможности для развития, требуя от общества, науки и государства целенаправленных и скоординированных действий.

*Литературы:*

*1. Анциферова Т.Н. Цифровизация как фактор трансформации современного общества //Цифровая наука. - 2020. - №. 5. -С. 160-165.*

*2. Плотников В.А. Цифровизация производства: теоретическая сущность и перспективы развития в российской экономике// «Киберленинка». – Санкт-Петербург, 2018. – №4 (112). – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovizatsiya-proizvodstva -teoreticheskaya-suschnost-i-perspektivy -razvitiya-v-rossiyskoy-ekonomike (дата обращения: 23.06.2024).*

*3. Яхшибоев Р.Э., Атаджанов Ш. Ш. Влияние цифровых технологий на развитие малого и среднего бизнеса в условиях цифровой экономики //Innovations in Science and Technologies. - 2024. - Т. 1. - №. 1. - С. 1-10*

*4. Брюханова А.Е., Ксенофонтова О. Л., Смирнова О. П. Маркетплейс как эффективная бизнес-модель электронной торговли //Сборник научных трудов вузов России «Проблемы экономики, финансов и управления производством». - 2023. - №. 52. -С. 30.*

*5. Казакова Ф.А. Влияние облачных технологий на развитие бизнеса //Новые информационные технологии в образовании. - 2021. - С. 225-228.*

*6. Что такое интернет вещей и как он устроен.// РБК Тренды. – URL: https://trends.rbc.ru/trends/industry/5db96f769a7947561444f118 (дата обращения: 25.06.2024).*

*7. Башмаков Д.В. Трансформация бизнеса в условиях развития технологий интернета вещей // BENEFICIUM. – 2022. – № 3(44). – С. 6-13.*

*8. Интернет вещей, IoT, M2M мировой рынок (2021). Деловой интернет-портал TAdviser. – URL: https://www.tadviser.ru/index.php/Статья:Интернет_вещей,_IoT,_M2M (дата обращения: 25.06.2024).*

*9. Головков С.С., Калинина И.А. Ключевые риски цифровой трансформации бизнеса //Инновации и инвестиции. - 2023. – №. 3. – С. 139-143.*

*10. Курманова, Д.А., Султангареев, Д.Р., Хабибуллина, Л.Р. Модели управления рисками финансовых технологий [Электронный ресурс] // Вестник УГНТУ. Наука, образование, экономика. Серия: Экономика. – 2020. – № 2 (32). – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/modeli-upravleniyariskami-finansovyh-tehnologiy (дата обращения: 25.06.2024).*

*11. Володина Е.Е., Силютин В.Г., Маёршина А.А. Влияние цифровой трансформации бизнеса на российскую экономику. -2023.*

*12. Ефимова Н. Г. Влияние ИКТ на качество обучения и школьные результаты [Электронный ресурс] // Оригинальные исследования (ОРИС). 2019. Т. 9, вып. 3. С. 36–43. – URL: https://ores.su/ru/journals/oris-jrn/2019-oris-3-2019/a229741 (дата обращения: 25.06.2024).*

*13. Александрова, Г.А. Влияние дистанционного обучения на учебную мотивацию обучающихся в вузе // Казанский педагогический журнал. – 2021. – № 1(144). – С. 107-113.*

*14. Макашина, И. И. Дистанционное образование как компонент виртуального образовательного пространства университета // Мир науки, культуры, образования. - 2020. – № 2(81). – С. 192-196.*

*15. Higgins S., Xiao Z., Katsipatakim M. The impact of digital technology on learning: A summary for the Education Endowment Foundation. [Electronic resource]. – 2012. – URL: https://docplayer.net/21719459-The-impact-of-digital-technology-on-learning-a-summary-for-the-education- endowment-foundation.html (accessed on: 25.06.2024).*

*16. Казакова А.А. Цифровизация образования: вызовы и возможности //apni. ru Редакционная коллегия. – 2023. – С. 23.*

*17. Галстян А.С., Зеленкевич К.И. Внедрение цифровых технологий в образовательный процесс //Проблемы и перспективы повышения качества образовательных услуг на основе инноваций. - 2023. - С. 20-22.*

*18. Али Б. Сайед, Адам С. Зога. Искусственный интеллект в радиологии: современные технологии и направления будущего // Semin Musculoskelet Radiol. 2018; 22(05): 540-545.*

*19. Бера К., Браман Н., Гупта А. и соавт. Прогнозирование исходов рака с помощью радиомики и искусственного интеллекта в радиологии // Nature Reviews Clinical Oncology. 2019. – [Электронный ресурс]. – режим доступа: – URL: https://doi.org/10.1038/s41571-021-00560-7 (дата обращения: 25.06.2024).*

*20. Приказ Министра здравоохранения Республики Казахстан от 12 мая 2021 года № ҚР ДСМ - 39 «Об утверждении требований к электронным информационным ресурсам для дистанционных медицинских услуг». – [Электронный ресурс] / режим доступа: – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37114916&pos=34;-54#pos=34;-54 (дата обращения: 25.06.2024).*

*21. Сотников С.А. Влияние цифровизации на трансформацию института медицины //Вестник Самарского муниципального института управления. - 2023. - №. 1. - С. 89-100.*

*22. Богомягкова Е. С., Дупак А. А. Цифровой селф-трекинг здоровья в дискурсе социальных наук // Социология науки и технологий. – 2021. – № 2. – С. 155-174.*

*23. Heyen N.B. From self-tracking to self-expertise: The production of self-related knowledge by doing personal science // Public Underst Science. 2020. Vol. 29 (2). Pp. 124-138*

*24. Пять проблем современной телемедицины. – [Электронный ресурс]. – URL: https://www.kaspersky.ru/blog/telehealth-report-2021/32009/. (дата обращения: 25.06.2024).*

*25.Смагулова Ш.А., Науканбай Л. Оценка реализации карьерной модели государственной службы в Казахстане // Central Asian Economic Review (CAER). – Алматы, 2018. - №5-6 (123). - С.11-21.*

*26. Смагулова Ш.А., Ермуханбетова А. Е. Организация и развитие деятельности электронного правительства в Казахстане //Central Asian Economic Review. - 2019. - №. 1. – С. 65-76.*

*27. Жарков А.А. Система электронного документооборота //Наука, техника и образование. - 2014. - №. 3 (3). - С. 65-71.*

*28. Evangelista R., Guerrieri P., Meliciani V. The economic impact of digital technologies in Europe // Economics of Innovation and New Technology. – 2014. – Vol. 23 – No. 8.*

*29. Ризаев И. И., Хаккулов Н. К. Влияние цифровой культуры на неприкосновенность жизни человека в обществе //Оргкомитет. - 2023. - С. 342.*

*References:*

*1. Anciferova T.N. Cifrovizaciya kak faktor transformacii sovremennogo obshchestva //Cifrovaya nauka. - 2020. - №. 5. -S. 160-165.*

*2. Plotnikov V.A. Cifrovizaciya proizvodstva: teoreticheskaya sushchnost' i perspektivy razvitiya v rossijskoj ekonomike// «Kiberleninka». – Sankt-Peterburg, 2018. – №4 (112). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovizatsiya-proizvodstva -teoreticheskaya-suschnost-i-perspektivy -razvitiya-v-rossiyskoy-ekonomike (Data obrashhenija: 23.06.2024).*

*3. Yahshiboev R.E., Atadzhanov Sh. Sh. Vliyanie cifrovyh tekhnologij na razvitie malogo i srednego biznesa v usloviyah cifrovoj ekonomiki //Innovations in Science and Technologies. - 2024. - T. 1. - №. 1. - S. 1-10*

*4. Bryuhanova A.E., Ksenofontova O.L., Smirnova O.P. Marketplejs kak effektivnaya biznes-model' elektronnoj torgovli //Sbornik nauchnyh trudov vuzov Rossii «Problemy ekonomiki, finansov i upravleniya proizvodstvom». - 2023. - №. 52. -S. 30.*

*5. Kazakova F.A. Vliyanie oblachnyh tekhnologij na razvitie biznesa //Novye informacionnye tekhnologii v obrazovanii. - 2021. - S. 225-228.*

*6. Chto takoe internet veshchej i kak on ustroen.// RBK Trendy. URL: https://trends.rbc.ru/trends/industry/5db96f769a7947561444f118 (Data obrashhenija: 25.06.2024).*

*7. Bashmakov D.V. Transformaciya biznesa v usloviyah razvitiya tekhnologij interneta veshchej // BENEFICIUM. – 2022. –№ 3(44). – S. 6-13.*

*8. Internet veshchej, IoT, M2M mirovoj rynok (2021). Delovoj internet-portal TAdviser. – URL: https://www.tadviser.ru/index.php/Stat'ya:Internet_veshchej,_IoT,_M2M (data obrashcheniya: 25.06.2024).*

*9. Golovkov S.S., Kalinina I.A. Klyuchevye riski cifrovoj transformacii biznesa //Innovacii i investicii. - 2023. – №. 3. – S. 139-143.*

*10. Kurmanova, D.A., Sultangareev, D. R., Habibullina, L. R. Modeli upravleniya riskami finansovyh tekhnologij [Elektronnyj resurs] // Vestnik UGNTU. Nauka, obrazovanie, ekonomika. Seriya: Ekonomika. – 2020. – № 2 (32). – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/modeli-upravleniyariskami-finansovyh-tehnologiy (data obrashcheniya: 25.06.2024).*

*11. Volodina E.E., Silyutin V.G., Mayorshina A.A. Vliyanie cifrovoj transformacii biznesa na rossijskuyu ekonomiku. -2023.*

*12. Efimova N.G. Vliyanie IKT na kachestvo obucheniya i shkol'nye rezul'taty [Elektronnyj resurs] // Original'nye issledovaniya (ORIS). 2019. T. 9, vyp. 3. S. 36–43. – URL: https://ores.su/ru/journals/oris-jrn/2019-oris-3-2019/a229741 (data obrashcheniya: 25.06.2024).*

*13. Aleksandrova, G.A. Vliyanie distancionnogo obucheniya na uchebnuyu motivaciyu obuchayushchihsya v vuze // Kazanskij pedagogicheskij zhurnal. - 2021. - № 1(144). - S. 107-113.*

*14. Makashina, I.I. Distancionnoe obrazovanie kak komponent virtual'nogo obrazovatel'nogo prostranstva universiteta // Mir nauki, kul'tury, obrazovaniya. - 2020. - № 2(81). -S. 192-196.*

*15. Higgins S., Xiao Z., Katsipatakim M. The impact of digital technology on learning: A summary for the Education Endowment Foundation. [Electronic resource]. – 2012. – URL: https://docplayer.net/21719459-The-impact-of-digital-technology-on-learning-a-summary-for-the-education- endowment-foundation.html (accessed on: 25.06.2024).*

*16. Kazakova A.A. Cifrovizaciya obrazovaniya: vyzovy i vozmozhnosti //apni. ru Redakcionnaya kollegiya. - 2023. - S. 23.*

*17. Galstyan A.S., Zelenkevich K.I. Vnedrenie cifrovyh tekhnologij v obrazovatel'nyj process //Problemy i perspektivy povysheniya kachestva obrazovatel'nyh uslug na osnove innovacij. - 2023. - S. 20-22.*

*18. Ali B. Sajed, Adam S. Zoga. Iskusstvennyj intellekt v radiologii: sovremennye tekhnologii i napravleniya budushchego // Semin Musculoskelet Radiol. 2018; 22(05): 540-545. doi: 10.1055/s-0038-1673383 ai/*

*19. Bera K., Braman N., Gupta A. i soavt. Prognozirovanie iskhodov raka s pomoshch'yu radiomiki i iskusstvennogo intellekta v radiologii // Nature Reviews Clinical Oncology. 2019. – [Elektronnyj resurs]. – rezhim dostupa: – URL: https://doi.org/10.1038/s41571-021-00560-7 (data obrashcheniya: 25.06.2024).*

*20. Prikaz Ministra zdravoohraneniya Respubliki Kazahstan ot 12 maya 2021 goda № ҚR DSM - 39 «Ob utverzhdenii trebovanij k elektronnym informacionnym resursam dlya distancionnyh medicinskih uslug». – [Elektronnyj resurs] / rezhim dostupa: – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37114916&pos=34;-54#pos=34;-54 (data obrashcheniya: 25.06.2024).*

*21. Sotnikov S.A. Vliyanie cifrovizacii na transformaciyu instituta mediciny //Vestnik Samarskogo municipal'nogo instituta upravleniya. - 2023. - №. 1. - S. 89-100.*

*22. Bogomyagkova E. S., Dupak A. A. Cifrovoj self-treking zdorov'ya v diskurse social'nyh nauk // Sociologiya nauki i tekhnologij. 2021. № 2. S. 155-174.*

*23. Heyen N.B. From self-tracking to self-expertise: The production of self-related knowledge by doing personal science // Public Underst Science. 2020. Vol. 29 (2). Rr. 124-138*

*24. Pyat' problem sovremennoj telemediciny. – [Elektronnyj resurs]. – URL: https://www.kaspersky.ru/blog/telehealth-report-2021/32009/. (data obrashcheniya: 25.06.2024).*

*25.Smagulova Sh.A., Naukanbaj L. Ocenka realizacii kar'ernoj modeli gosudarstvennoj sluzhby v Kazahstane // Central Asian Economic Review (CAER). – Almaty, 2018. - №5-6 (123). - S.11-21.*

*26. Smagulova Sh.A., Ermuhanbetova A. E. Organizaciya i razvitie deyatel'nosti elektronnogo pravitel'stva v Kazahstane //Central Asian Economic Review. - 2019. - №. 1. – S. 65-76.*

*27. Zharkov A.A. Sistema elektronnogo dokumentooborota //Nauka, tekhnika i obrazovanie. - 2014. - №. 3 (3). - S. 65-71.*

*28. Evangelista R., Guerrieri P., Meliciani V. The economic impact of digital technologies in Europe // Economics of Innovation and New Technology. – 2014. – Vol. 23 – No. 8.*

*29. Rizaev I.I., Hakkulov N. K. Vliyanie cifrovoj kul'tury na neprikosnovennost' zhizni cheloveka v obshchestve //Orgkomitet. - 2023. - S. 342.*

**IRSTI: 04.51.54** **DOI:** 10.51889/2959-6270.2024.88.4.006

*O.M. Khmelnitskaya* *

*Abylkas Saginov Karaganda Technical University, г.Karaganda, Kazakhstan*
* *e-mail: olesya_khmelnitskaya@mail.ru*

# A FUNDAMENTAL FRAMEWORK FOR COMPREHENDING COMMUNICATION IN CONTEMPORARY SOCIETY

*Abstract*

Communication in science is a complex socio-cultural system that has closely interrelated components. This significantly expands the possibilities for its study. Different theories from various fields of scientific thought offer competing views on the specific details and essence of scientific communication. These theories include linguistic, sociological, philosophical, psychological, and cybernetic approaches. However, there is currently a lack of a unified theoretical and methodological basis in the sociology of science that could integrate the accumulated knowledge from socio-philosophy and sociology regarding the specifics and significance of scientific communication in light of the changes occurring in professional scientific communication due to globalization.

Information and communication processes in modern society, and the formation of an information society in Kazakhstan, pose the challenge for humanitarians to find new ways to understand and predict the processes that are taking place. Factors such as globalization and the intense influence of mass communication on individuals have significantly changed the communication behavior of modern people, making the study of the role of media in today's information society extremely important, especially in the era of internet development.

Today, the impact of the internet on society continues to grow, with the information society seen as an evolutionary extension of the industrial era. Sectors related to information creation and consumption are rapidly growing, as are new information and communication technologies arising from scientific and technological advancements. This revolution is transforming the way we communicate, produce, process, and transmit information, becoming a powerful force that significantly influences social, economic, and political processes.

In this context, the need for rethinking mass communication theory and practice becomes urgent. For Kazakhstan, sociology of mass communication is a relatively new field, and Kazakh scientists are likely currently conducting scattered empirical research in the area of media studies.

**Keywords**: sociology of communications, mass communication, semiology, information society.

*О.М. Хмельницкая* *
*Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті*
*Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы*

# ҚАЗІРГІ ҚОҒАМДАҒЫ КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ПРОЦЕСТЕРДІ ЗЕРТТЕУДІҢ НЕГІЗГІ ПАРАДИГМАСЫ

*Аңдатпа*

Ғылымдағы байланыс-бұл күрделі әлеуметтік-мәдени жүйе, оның компоненттері бір-бірімен тығыз байланысты, бұл оны зерттеу мүмкіндіктерін едәуір кеңейтеді. Ғылыми коммуникацияның ерекшелігі мен мәні туралы әртүрлі көзқарастарды ұсынатын заманауи теориялар ғылыми ойдың әртүрлі салаларындағы бәсекелес ұғымдармен ұсынылған. Ғылыми

коммуникацияны зерттеу лингвистикалық, әлеуметтанулық, философиялық, психологиялық, кибернетикалық және басқа да көптеген теорияларды қолдануды талап етеді. Қазіргі уақытта жаһандану жағдайында кәсіби ғылыми қарым-қатынаста болып жатқан өзгерістерді ескере отырып, ғылыми коммуникацияның ерекшелігі мен мәні туралы Әлеуметтік-философиялық және әлеуметтанулық ойдың жинақталған әлеуетін қорытындылай алатын ғылым әлеуметтануындағы теориялық және әдіснамалық базаның жеткіліксіз дамуы байқалады.

Қазіргі қоғамдағы ақпараттық-коммуникациялық процестер және Қазақстанда ақпараттық қоғамды қалыптастыру гуманитарлық ғалымдардың алдына болып жатқан процестерді түсіндірудің және оларды болжаудың жаңа тәсілдерін іздеу міндетін қояды. Жаһандану және бұқаралық коммуникацияның жеке тұлғаға қарқынды әсері сияқты факторлар қазіргі адамның коммуникативті мінез-құлқын айтарлықтай өзгертті, бұл қазіргі ақпараттық қоғамдағы бұқаралық ақпарат құралдарының рөлін зерттеуді, әсіресе Интернеттің жаһандық даму дәуірінде өте өзекті етеді.

Бүгінгі таңда интернеттің қоғамның дамуына әсері өсуде. Ақпараттық қоғам ақпаратты құруға және тұтынуға байланысты секторлар, сондай-ақ ғылыми-техникалық прогресстің арқасында пайда болған жаңа ақпараттық-коммуникациялық технологиялар қарқынды дамып келе жатқан индустриалды саланың эволюциялық жалғасы ретінде қарастырылады. Бұл революция коммуникацияның, өндірістің, ақпаратты өңдеудің және берудің сипатын өзгертеді, қуатты өндірістік күшке айналады және әлеуметтік, экономикалық және саяси процестерге айтарлықтай әсер етеді. Осылайша, осы кезеңде бұқаралық коммуникация теориясы мен практикасын қайта қарау міндеттері өзекті болып отыр. Қазақстандық әлеуметтану үшін бұқаралық коммуникация әлеуметтануы жаңа пән болып табылады және дамудың бастапқы сатысында тұр. Бәлкім, қазақстандық ғылым қазір медиа зерттеулер саласында әзірге бытыраңқы эмпирикалық зерттеулер жинаумен айналысып жатқан шығар.

**Түйін сөздер:** коммуникациялар социологиясы, бұқаралық коммуникация, семиология, ақпараттық қоғам

*Хмельницкая О.М.* *
*Карагандинский технический университет имени Абылкаса Сагинова*
*г. Караганда, Республика Казахстан*

## ОСНОВНЫЕ ПАРАДИГМЫ ИЗУЧЕНИЯ КОММУНИКАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

*Аннотация*

Научная коммуникация представляет собой сложную социокультурную систему, включающую элементы, значительно расширяющие возможности ее анализа. Современные концепции научной коммуникации охватывают различные подходы к ее сути и специфике, предвосхищая включение конкурирующих теорий из научных областей разных стран. Изучение этого предмета требует применения лингвистических, социологических, философских, психологических, кибернетических и других теорий. В настоящее время в социологии науки отсутствует теоретико-методологическая база, которая могла бы интегрировать накопленные знания о научной коммуникации и учитывать последние изменения в профессиональном научном сообществе в условиях глобализации.

Информационно-коммуникационные процессы, а также развитие информационного общества в Казахстане требуют разработки учеными-гуманитариями новых методов объяснения и прогнозирования происходящих изменений. Факторы глобализации и воздействие коммуникации на личность существенно изменили коммуникативное поведение человека, делая изучение средств массовой информации важным фактором современного информационного общества, особенно в эпоху Интернета.

Сегодня влияние Интернета на развитие общества продолжает расти. Информационное общество рассматривается как продолжение индустриальной эпохи, отмеченной быстрым прогрессом в секторах, связанных с производством и потреблением информации, а также новыми информационно-коммуникационными технологиями, которые появились в результате научно-технического прогресса. Эта революция трансформирует методы коммуникации, обработки и передачи информации, обеспечивая более надежные гарантии для производства и усиливая влияние на социальные, физические и психические процессы.

В этом контексте переосмысление теории и практики визуальной коммуникации становится решающим. Для казахстанской социологии социология влияния коммуникации является новой дисциплиной, которая находится на ранних стадиях развития.

В настоящее время казахстанская наука, вероятно, занимается сбором разрозненных эмпирических исследований в области медиатехнологий.

**Ключевые слова:** социология коммуникаций, массовая коммуникация, семиология, информационное общество

**MAIN PART**

The sociology of communications is a branch of sociology that explores the role and significance of communication within society, as well as its impact on individuals' consciousness and behavior. The phenomenon of communication is multifaceted and diverse in nature, encompassing various forms and manifestations.

Communication can take the form of direct conversations, television programs, satellite transmissions, visual appearances, or journalistic articles, among other examples. These manifestations are numerous and varied. Some notable examples include:

- "Communication is a form of interaction between individuals in the course of their activities that involves exchanging messages containing the results of human reflection on reality" [17, p.13].
- "Methods of communication allow for the transmission and reception of diverse information" [2, p.33].

• Communication is the process of conveying information, ideas, values, or emotions from one individual or group to another using symbols [6, p.57].

• It is also defined as social interaction carried out through messages [10, p.12].

There is a variety of definitions for communication because researchers often focus on different types, which exist in real life. Therefore, it is important to understand the classification of communication.

One example is the typology proposed by V.P. Konetskaya [15, p.79], which is based on the scale of communication in society. She identified the following levels:

- Mass communication (at the level of society)
- Limited communication (within social groups, such as companies or organizations)

• local (within microgroups, such as associations and professional groups);
• intra-group (within small groups and the family);
• inter-personal (between individuals);
• self-communication (between an individual and electronic media).

A pyramid of communication is emerging, each level of which can be the subject of study for various social sciences and humanities. Sociology, with its sociocultural approach, primarily focuses on the study of information transfer among social groups, rather than interpersonal communication, which is mainly studied by psychology. Therefore, the term "sociology of communication" is often replaced by "sociology of mass communication".

Therefore, it is no coincidence that there is a wide variety of definitions of communication as a subject of study. The history of researching this issue in global sociology has a long tradition. The chronological scope of the first phase of studying mass communication in Western academia covers the period from the early 20th century to the 1940s. This timeframe is characterized by an

overemphasis on the role of mass communication systems in society. This was influenced by events such as the First and Second World Wars and the rise of totalitarian regimes in Germany and the Soviet Union. During this stage, theories of mass communication emphasized the vulnerability of individuals and public opinion to media influence.

At the second stage, from the 1940s to 1980s, the conclusions of sociologists regarding the functioning of mass media were influenced by the socio-political context.

By the middle of the 20th century, the amount of empirical research had grown, and Western sociology of mass communication had gathered a substantial body of data. This enabled researchers to conclude that individuals could establish fundamental barriers to the influx of information [12, p.24].

The third phase in the evolution of ideas about the role of media in society and individuals during the last few decades of the 20th century was marked by a surge in interest in media due to the advent of the internet. This stage's key findings include the process of declining trust in media as a social institution.

**INTRODUCTION**

Media-oriented perspectives are founded on the idea that mass communication operates with a certain level of autonomy within society. As a result, these approaches focus on analyzing mass communication as a driving force behind social transformation, with technological advancements or media content itself considered as key contributors to change.

On the other hand, socially-oriented perspectives argue that the nature of mass communication is influenced by wider sociocultural factors. These approaches highlight elements such as politics, economics, and culture, among others, as shaping forces.

Another way to differentiate approaches to studying mass communication in society is by exploring the interaction between cultural and economic factors. This distinction leads to two main approaches: cultural and traditional.

Cultural approaches focus on the ideas, values, and perceptions shaped by mass media and their societal impact. They emphasize the social dimensions of media production and consumption and examine the roles that media play in fulfilling various societal functions.

Traditional approaches, in contrast, concentrate on the ownership structure and market dynamics within mass communication. They view mass media as a reflection of the economic and material conditions in society, seeing it as a tool of capitalism that mirrors the interests of media owners.

Each of these approaches has its advantages and limitations, and understanding both is essential for developing a thorough understanding of mass communication.

These four approaches are not strictly defined; in line with Max Weber's concept, they are "ideal-typical constructs." Nevertheless, their existence must be considered when analyzing communication phenomena. It is also essential to acknowledge the variations in how mass communication is studied across different scientific disciplines, as these fields are interrelated and influence one another. Now, let's explore the sociological, psychological, and cultural approaches to studying mass communication.

In sociology, the structural approach serves as the primary framework for examining mass communication. This perspective focuses on the functions of mass communication as a system, its various organizations, and their interrelationships with other societal elements. It also incorporates insights from historical science, law, and economics in its analysis. Within this structural framework, content analysis primarily looks at how mass communication is shaped by social structures and the specific characteristics of its operations. Empirical data, such as representative surveys and statistical information, form the foundation of this approach [1, p.54].

Behavioral approaches, which draw on both psychology and sociology, focus on individual behaviors in relation to the selection, perception, and reaction to mass communication. These approaches make use of experimental methods from psychology and multidimensional data analysis

from sociological surveys. Participant observation is also frequently used when studying mass communication organizations.

Cultural approaches are rooted in the analytical traditions of disciplines such as philosophy, literary criticism, anthropology, and linguistics. These approaches are used to examine issues related to the meaning, significance, and language of mass communication messages. While they do not prioritize empirical conclusions or broad generalizations, they concentrate on analyzing specific cases and communication contexts. Qualitative, in-depth research methods are the main tools employed in this type of analysis.

These diverse research focuses and methodologies in communication studies complement each other, allowing researchers to gain a deeper understanding of the complexity and nuances of communication as both a process and a phenomenon. This facilitates the development of a more integrated approach to studying communication.

In its broadest sense, social communication can be understood as the exchange of meaning within a social context of space and time. When a message is disseminated to a large number of people or groups with varying interests and backgrounds, it transforms into mass communication.

Mass communication refers to the structured dissemination of messages to a wide audience, aiming to influence their attitudes, opinions, and behaviors. It involves a sender (the source), a receiver (the audience), and a medium (such as television, radio, or the internet) that facilitates the transmission of the message [10, p.93].

Materials and Methods: The growing interest among domestic researchers in exploring the theoretical and methodological foundations for the development of an information society, as well as the role of media and the internet in this process, began to emerge in the late 1980s and early 1990s. This trend was particularly evident among sociologists in the United States and Russia. The ideas of the "post-industrial" and "information" society were articulated by thinkers such as D. Bell, Z. Brzezinski, J. Galbraith, and M. Castells.

In Russian academia, the development of an information society and the potential of new information and communication technologies have been explored by scholars such as F.I. Sharkov, V.P. Konetskaya, T.V. Naumenko, T.A. Goryunova, S.P. Barmatova, L.N. Fedotova, O.G. Filatova, and others.

In Kazakhstan, the study of information society formation and the theory and practice of communication processes emerged somewhat later as a scientific field. A significant contribution to the development and popularization of this area has been made by blogger A. Lyakhov and A.Kolosov, the creator and director of the Kazakhstan Internet Federation. Prominent Kazakh scholars like Ibraeva G. Zh., Petrenko S. Yu., Buluktaev Yu. O., Jalilov A. V., Nurmakov A. I., and Indzhigolyan A.A. are also actively engaged in addressing the challenges of media and communication development [14, p. 160].

Communication can take both verbal forms, such as speech and language, and non-verbal forms, like letters, texts, drawings, and videos. The study of these forms raises important questions about understanding and meaning, as well as how the receiver processes and decodes information. In sociology, cognitive understanding of communication is explored through the field of hermeneutics. This field both challenges the concept of "understanding" and examines the situations in which meaning is assigned. The idea of an unattainably high level of communication comprehension often leads to skepticism about people's ability to truly understand each other. This issue is addressed in both classical foreign literature and Russian sociolinguistics. Literary critic D.N. Ovsyaniko-Kulikovsky suggested that complete understanding between individuals would only be possible if the perceiver became entirely like the speaker, losing their unique personal traits. To fully comprehend Pushkin, for instance, it isn't enough to read all the books he read; one must also avoid reading those he did not [5, p.8].

Yu. B. Boreev further elaborated on D. N. Ovsyaniko-Kulikovsky's concept, asserting that "understanding is not a contact of souls at all. We understand an author's thought to the extent that

we are congruent with them... The scope of an author's spiritual world surpasses even the most extensive text they have written. Understanding pertains to the text, not to the individual's spiritual world, although they are interconnected" [7, p.10].

The challenge of understanding is further complicated by the fact that it is always accompanied by the "attribution of meaning" by the recipient. This creates a phenomenon of "super understanding," which A.A. Potebnya described: "The listener can often understand much more than the speaker about what is hidden behind a word, and the reader can grasp the idea of a work better than the author himself... The essence and power of such work lie not in what the author intended, but in how it affects the reader" [4, p.15]. In fact, scholars of hermeneutics might uncover revelations in the writings of medieval alchemists that were previously unsuspected.

Among the channels of information flow and methods of communication, we can distinguish three main categories: 1) mass media, 2) tools of mass influence, and 3) technological means.

Mass media include:

1. Print media (newspapers, magazines, books, brochures, leaflets),
2. Audio and visual media (radio and television stations, broadcasters, receivers),
3. Recorded media (gramophone records, tapes, CDs),
4. The internet.

Tools of mass influence include:

1. Cinema, with its constant supply of films and network of theaters,
2. Advertising, which uses various methods to influence consumers?
3. Social media, which allows users to share information and ideas.

2) Theater, circus, and other forms of entertainment, which are distinct by their appeal to the general public.

Technical communication methods (telephone, telegraph, teletypewriter, etc.) have a limited reach and the information they carry is mostly personal or group-oriented.

The terms "media" and "MSM" are often used interchangeably, but the latter is more accurate as it encompasses a wider range of media. The term "media" emphasizes the role of informing the public, while "MSM" refers to all forms of communication.

Looking back, during periods of social and technological revolutions, communication media have become increasingly widespread and accessible. New forms of media have emerged, with the internet being the most recent example. These transformations have influenced our knowledge, thoughts, and behavior, which can occur both intentionally and spontaneously. There are four primary scientifically measurable consequences of these changes [2].

## RESEARCH METHODOLOGY

Behavioral consequences are the effects of social media's influence that are most vividly expressed in behavior. This can include actions such as violence, buying products, voting in elections, or laughing at comedy episodes after seeing someone else behave similarly.

Social stereotypes of behavior are spread through mass media communication, which is an important tool for socialization. While behavior may seem like the most obvious type of outcome, it can be difficult to measure, and even more difficult to determine with certainty if it was caused by social media. For example, we can know if a person saw a commercial and bought the product advertised, but it's harder to prove that this was due to the advertising rather than some unrelated factor. Or, for example, when a teenager commits a school shooting after having seen a similar scene in a film recently, it is difficult, both legally and scientifically, to establish a causal relationship between the film and the tragic events that followed [2].

In the last decade and a half, there has been lively discussion about the topic of postmodernity. Postmodernity can be understood as a new stage of modernity, and postmodernism can be seen as a way of understanding this new stage. Initially, postmodernism was associated with cultural changes in architecture, film, art, and literature that occurred in the second half of the 20th century. At the

same time, the works of many authors, whether explicitly or implicitly, conveyed the idea that the world had entered a new social era—post-modernity—characterized by significant economic, political, and social changes. One of the most notable features of postmodernity is the unprecedented growth and influence of mass communication, particularly audiovisual media, which has given rise to a new "virtual" dimension of time and space. The revolution in media, on which postmodernism relies for its constructs, also implies a new social organization formed under the influence of information and communication technologies. This organization is called the information society, where the nature of information production and distribution, as well as information inequality, begin to play a role in structuring social reality [4, p.120].

Significant contributions to the development of the theory of the information society have been made by scholars such as D. Bell, O. Toffler, M. McLuhan, M. Castells, and D. Tapscott. The term "information society" is credited to Yu. Hayashi, a professor at the Tokyo Institute of Technology.

The outlines of the information society were defined in reports presented to the Japanese government by several organizations, including the Economic Planning Agency, JACUDI (Japan Computer Usage Development Institute), and the Industrial Structure Council. These reports include titles such as "Japanese Information Society: Topics and Approaches," "Plan for the Information Society," and "Policy Outlines for Promoting the Informatization of Japanese Society."

And so, the structure of the internet has its own principles of organization, which you need to know in order to be able to navigate the internet space quickly. The internet has a number of technical features related to its use, as well as social ones that arise from the impact of these technical capabilities on society and individuals.

However, we must remember that the internet is only a tool, and it can be used for different purposes. The positive features we mentioned above can, under certain circumstances, become negative. For example, psychologists have found that some people develop internet addiction, or psychological dependence on the internet, games, and other forms of online communication [4].

The lack of censorship on the internet has led to the publication of extremist content, "rumors," and pornography, among other things.. The extent of the impact of the internet on society has yet to be fully understood, but the current trend in its development gives us reason for cautious optimism. To investigate the influence of the internet on the communication behavior of modern students, the author conducted a study among first- and second-year students at the Abylkan Saginov Karaganda Technical University. The participants were internet users. The aim of the study was to determine the attitudes of these users towards the internet and its impact on their communication behavior. The results revealed that many users have a positive attitude towards the internet, which they use for various purposes, including communication and information seeking. However, some users also expressed concerns about the potential negative effects of excessive internet use, such as addiction and social isolation. Therefore, it is important to continue researching the impact of the internet on individuals and society in order to better understand its implications and develop strategies to address any potential challenges [8, p.150].

**RESULTS**

The method used to collect information was a questionnaire survey. After analyzing the responses, we were able to draw the following conclusions:

We interviewed 70 people, consisting of 29 women and 31 men, with an average age of approximately 19 years. Additionally, we found that the average speed of information transfer was 128 Kbps, and the funds spent on the service amounted to 6,000 tenge.

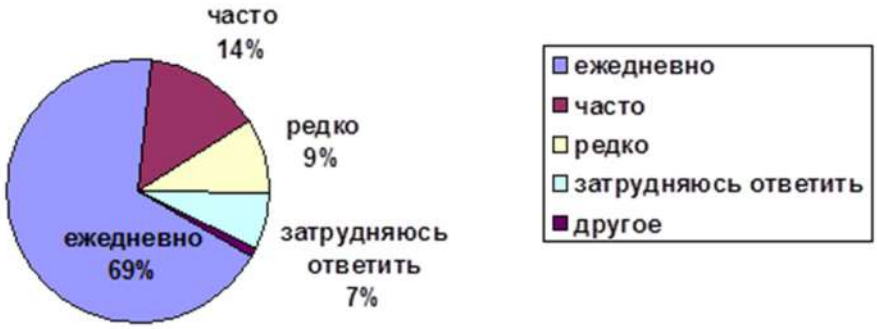
Based on diagram 1, we divided the respondents into three categories according to their area of study: 15% information, 42% economics, and 40% engineering [9, p.142].

Diagram 1. **Field of professional activity:**




The vast majority of 69% of respondents use the internet daily, which is likely related to their type of activity - studying at Abylkas Saginov Karaganda Technical University [12, p.44]

Diagram 2. **How often do you use Internet services?**




The surveyed respondents, who are mostly users, spend more than two hours on the computer and the internet, which greatly affects their health. According to generally accepted recommendations, the recommended time for sitting at a PC should be two hours, after which a break or a change in activity is necessary. Only a small percentage of respondents, 8%, spend less than 15 minutes on the internet each day.

Chart 3. **To rephrase the question more clearly: "On average, how much time do you spend on the Internet each day?"**



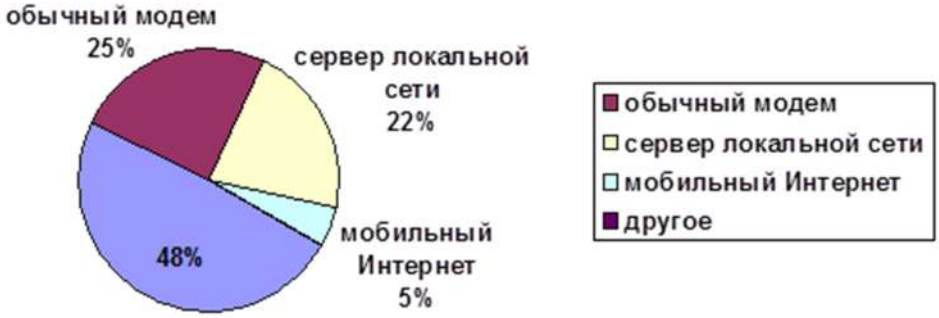
As the study revealed, the majority of respondents spend more than 120 minutes on the Internet each day.

Diagram 4: **Where do you access the Internet most often?**



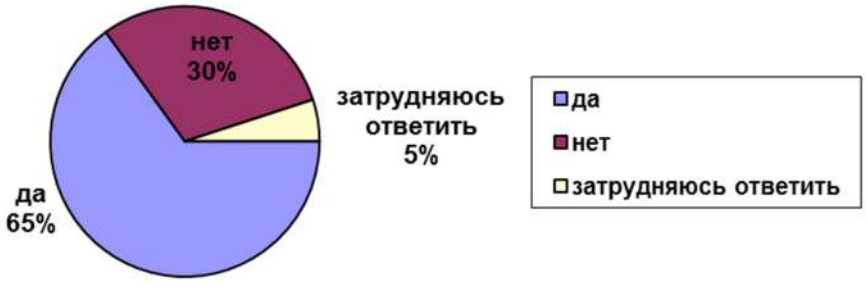

As anticipated, the majority of respondents access the internet primarily at home, which is undoubtedly more convenient for users [15, p.29].

Diagram 5: **Which method of connecting to the Internet do you most often use?**



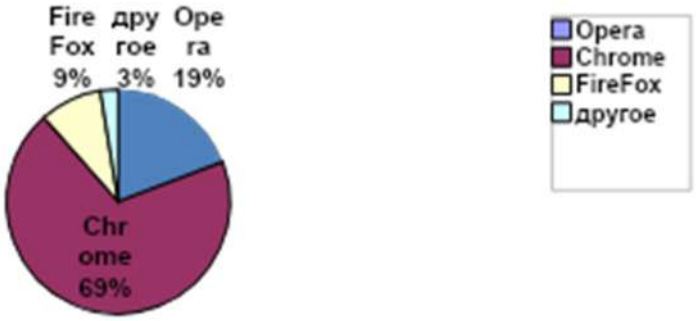

Users predominantly select this type of connection, likely due to its versatility. However, it is worth noting that local network servers are significantly more efficient at handling internet connectivity. These servers have only recently been introduced and have not yet achieved widespread adoption.

Diagram 6: **Are you satisfied with your connection method (data transfer speed, reliability, etc.)?**



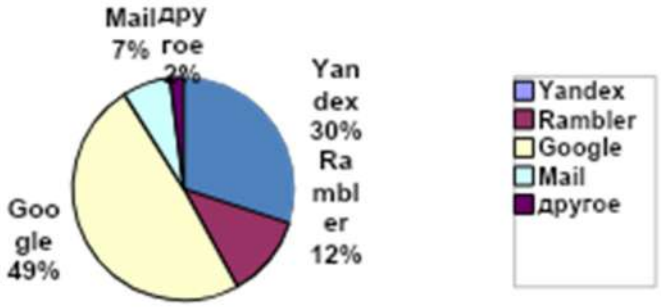

More than half of the respondents expressed dissatisfaction with their connection, particularly regarding speed, reliability, functionality, mobility, and other factors.

Diagram 7: **What Internet browser are you using?**




The majority of users surveyed prefer Google Chrome, likely due to its well-designed program, user-friendly interface, and mobility.

Diagram 8: **What search engine do you use?**



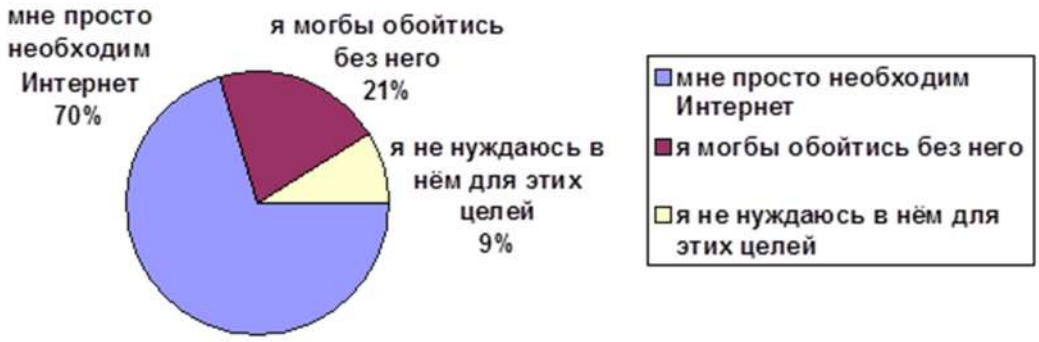

Fewer respondents selected the Google search engine. While it may not be the best search engine, it shouldn't be judged too harshly. In our view, its main advantage is the quick access to Google.com [5, p.25].

Diagram 9: **What do you most often search for on the Internet?**



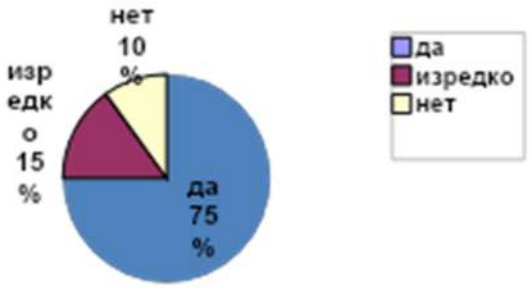

Almost a third of the surveyed users use the internet to search for information related to their studies, and a similar percentage searches for entertainment. This is positive, as they are utilizing the internet in both a productive and enjoyable way, balancing study with relaxation.

Diagram 10: **Do you need Internet services for your work/studies?**



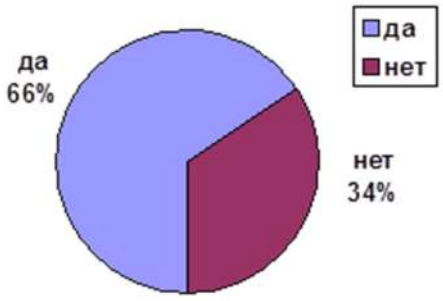

Seventy percent of the surveyed users stated that they simply need the Internet for work or study, as it has become the primary source of any information today.

Diagram 11: **Do you order goods on the Internet?**



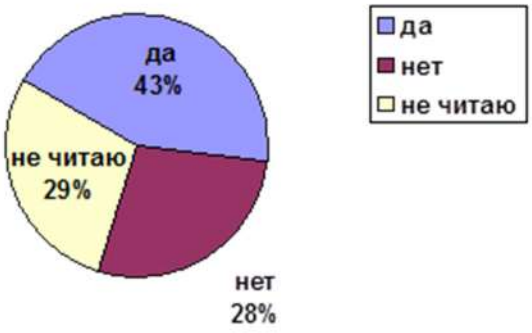

Most users prefer to order goods from the Internet.

Diagram 12: **Have you ever found friends/good acquaintances via the Internet?**



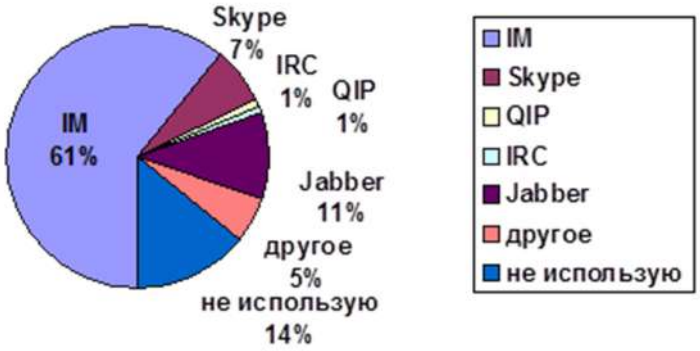

Most users find friends and good acquaintances through the internet. This is due to the emergence of popular social media platforms such as "Vkontakte", "Instagram", "Tic Tok", and "Facebook", as well as communication through chats and forums.

Diagram 13. **Do you read books in electronic format?**




Approximately 28% of Internet users prefer using regular books over their electronic versions, despite the fact that the electronic format offers significant savings.

Diagram 14: **What online communication services do you use? (Select no more than two options)**




Most users prefer using instant messaging (IM) as a communication service, which is understandable due to its simplicity, mobility, and ease of use.

Diagram 15: **Can you call yourself a confident user?**



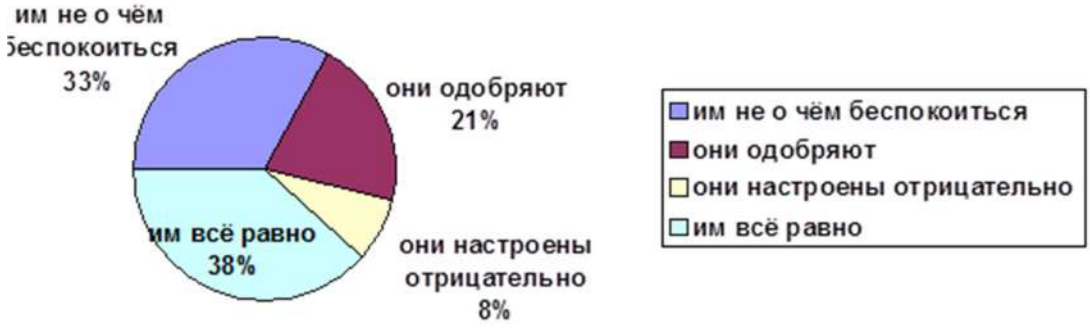

The respondents had varying opinions, but overall, it indicates that users are quite familiar with the network and are able to easily find the information they need without spending much time [5, p.26].

Diagram 16: **Do you agree that Internet addiction exists?**




In the end, we decided to ask the respondents directly whether they believe Internet addiction exists and to gather their opinions. Six out of ten users agree with this view, which is more than half.

Diagram 17: **How do your relatives (acquaintances, friends) feel about your passion for the Internet?**




Approximately 40% of the respondents' relatives (acquaintances, friends) still show an interest in the internet, although they should be reminded to take breaks from the computer.

The respondents completed the questionnaire with enthusiasm, indicating that the topic is of significant interest to them. The survey participants included both local and visiting students. Based on the results, we can confirm our hypothesis about the existence of internet addiction.

Despite being aware of guidelines for using a computer, users tend to deviate from them. The majority of respondents were students, and they rely on the internet for both academic and social purposes [3, p.508].

With the rise of various online projects, games, and the increasing preference for virtual communication, individuals are becoming more and more drawn to the Internet.

## DISCUSSION

The paper examines in detail the main characteristics of communication as a process. It overviews the main concepts and approaches to studying individual, group, and mass communication in Western, post-Soviet, and Kazakhstani societies. Based on empirical research, identifies the features of Internet communication among modern students.

Mass communication can be defined as a system that consists of a source of messages (the communicator) and a recipient, connected by a physical medium for transmitting messages (information). The main components of this process include:

- ✔ The communicator, who creates the message.
- ✔ The message itself.

✔ The channel, such as newspapers, television, or computer communication.

✔ The recipient, who receives the message.

✔ The effect, which refers to the change in the recipient's behavior as a result of receiving the message [3, p.506].

Several conceptual paradigms have been identified in the theory and practice of the sociology of communication:

- Functional paradigm: Focuses on how communication serves to maintain social stability and cohesion.
- The concept of communication as a tool for political control: Examines how communication is used by political institutions to influence public opinion and maintain power.
- Semi-logical analysis of communication: Analyzes communication through logical structures and the interpretation of symbols, seeking to understand the underlying meaning.
- Critical analysis of the role of communication: Investigates how communication systems may reinforce social inequalities and power structures, often focusing on media and its influence.

Concerning the sociology of mass communication, well-known scholars such as R. Merton, P.Lazarsfeld, G. Lasswell, and De Fleur worked within the functional analysis paradigm. This framework views mass communication as a self-governing and self-correcting subsystem that operates within specific political and institutional contexts. It is important to note that within this approach, mass communication is primarily studied as a means of maintaining societal integration and functioning.

Functionalism theory identifies several key functions of communication:

- **Surveillance**: Monitoring and providing information about societal events, trends, and developments.
- **Correlation**: Analyzing and interpreting information to make sense of societal issues and influence public opinion.
- **Transmission**: Disseminating cultural values, norms, and practices to maintain social order and cohesion.
- **Entertainment**: Providing enjoyment and recreation, which plays a role in balancing work and leisure in society.
- **Socialization**: Aiding in the process of learning social norms and behaviors, especially for younger generations.

I. Information

Providing insights into societal events and living conditions both locally and globally.

Facilitating informational support for innovative processes [10, p.197].

II. Social Connection

- Interpreting and commenting on ongoing events.
- Reinforcing existing norms and power dynamics.
- Facilitating socialization.
- Coordinating diverse social activities and cultivating public consensus.

In the realms of politics, economics, and social affairs, scholars have explored the concept of mass communication as a tool for political control. These experts, while offering diverse perspectives, all agree that mass communication is a crucial factor in sustaining and reinforcing existing power dynamics.

Mass communication can be seen as a means of controlling the political system, as it shapes public opinion and influences how people perceive reality. This perspective is often referred to as the "ideology" or the "media hegemony" theory in academic circles.Scholars such as Karl Marx, Friedrich Engels, Louis Althusser, and Antonio Gramsci have all contributed to our understanding of mass communication and its impact on society.

In the semiological approach, researchers focus on the source and content of communication. The primary focus of analysis is on the text itself. The concept of the «receiver» or «actor» is also

different. In this approach, the receiving party (reader, viewer, listener) is more active and is expected to consider their attitudes, values, and emotions.

Prominent scholars who follow this approach include Ferdinand de Saussure, Charles Sanders Peirce, Roland Barthes, and Claude Levi-Strauss.

Therefore, the application of semiology in the realm of mass communication presents a multitude of possibilities. This approach concentrates on scrutinizing the internal structure of texts, enabling us to grasp aspects that may not be apparent through other methods of examining the content of mass communication. The significance of semiology lies in its capacity to analyze texts that incorporate multiple sign systems simultaneously, as is the case with most messages in contemporary media. Through semiological analysis, those who create and disseminate these materials become more transparent to us, allowing us to transcend a superficial, formal perspective of the content. The internal structure, logic, and message become more evident, providing a more profound comprehension [14, p.160].

A critical analysis of communication is closely associated with the Frankfurt School, a group of scholars who pioneered the critical approach in the sociology of mass communication. These social scientists recognized that communication, propaganda, and media are not merely public goods but also political tools capable of mobilizing large populations in a relatively short period of time.

The issue of functional mismatch in mass communication has been clearly articulated by leading members of the Frankfurt School, such as Max Horkheimer, Theodor Adorno, and Herbert Marcuse. They argued that mass communication technologies, designed for broad audiences, often lead to social isolation among individuals, with media contributing to this phenomenon.

In this section, we will explore two key aspects of mass communication:

1. Restricting interpersonal communication.

2. Eroding social and moral bonds among individuals.

Let us first delve into the first aspect. Mass communication is predominantly viewed as a means of maintaining societal functionality. It is not considered a catalyst for social transformation. This perspective underscores the significance of media in fostering social equilibrium and stability.

Conversely, the notion of media as a vehicle for political control underscores the influential role of media in moulding public perception and imposing dominant ideologies. This viewpoint regards media as a potent instrument capable of influencing individuals both directly and indirectly through repeated exposure and covert messages.

A distinct perspective, known as semiology analysis, centers on communication as a process of constructing meanings. This perspective regards communication as an essential component of human interaction and societal fabric [10, 265].

The second chapter, entitled «Features of Virtual Communication on the Internet», delves into a comprehensive analysis of the theoretical framework of the Information Society, serving as a critical tool for comprehending the distinctive features of communication within the context of the evolving virtual society.

Within this chapter, the initial subsection, «Postmodern Theories of the Information Society», provides an overview of the key theoretical perspectives on the emergence and evolution of the Information Age, as articulated by prominent thinkers such as Daniel Bell, Alvin Toffler, Marshall McLuhan, Manuel Castells, and Don Tapscott.

To summarize the current perspectives on the concept of an "information society," we can say that it is viewed as:

A new type of society arising from a global social transformation driven by the rapid development and convergence of information and communication technologies. [13, p.43].

- A knowledge-based society in which knowledge is the foundation for individual and national prosperity, achieved through unrestricted access to information and the ability to process it.

- An increasingly interconnected society characterized by an exponential growth in the frequency, speed, and number of concurrent communicators.

- A global society in which information exchange transcends temporal, spatial, and political borders, promoting cultural exchange and providing new avenues for personal expression for each community [11, 201].

The information society is characterized by the crucial role of acquiring, processing, storing, transmitting, distributing, and utilizing knowledge and data. This involves interactive engagement and continuous improvement of technical capabilities.

Section two, titled "Characteristics of Virtual Communities," delves deeper into the essential attributes of the information society through an examination of the defining characteristics of virtual communities and virtual communication that have emerged under the influence of the internet.

**CONCLUSION**

Based on the evolution of internet technology and the rise of virtual communities, several conclusions can be drawn regarding their impact. Members of these communities possess the following characteristics:

- They have specific interests related to internet usage.
- They are committed to protecting these interests.

They share a sense of identity that is rooted in specific terminology, communication norms, shared values and ideals.

Some specific attributes of virtual spaces are:

The virtual nature of modern communication has led to a fundamental shift in how we interact with others. The lack of physical proximity among members of a community has become a defining feature of the digital age. Synchronous and asynchronous forms of communication have emerged, allowing us to connect with others from a distance. However, the lack of physical presence in these interactions, where participants exist only as data or ideas, has added a new dimension to relationships.

In computer-mediated communication, self-expression is limited by the constraints of text and images. Anonymity that often comes with these interactions can lead to a loss of identity and status, especially when dealing with anonymous participants [7, 142].

The third subsection of Section II, "Communicative Functions of the Internet", provides a comprehensive analysis of the diverse communicative capacities of this innovative medium. The social and communication aspects of the internet present a wide range of opportunities:

- The internet facilitates the establishment of horizontal connections through various forms of communication.
- Information shared through the internet is not imposed but rather freely exchanged for consumption.
- Anyone can participate in information exchange, making it an inclusive platform.
- Unlike traditional media, the internet does not promote manipulative communication and eliminates the potential for misleading practices. Question-and-answer formats prevent misinformation and manipulation.
- Online opinions are easily accessible and understandable to all, ensuring transparency and accountability.

Furthermore, the internet serves as a repository for information, preserving and protecting it from loss or inaccessibility. [5, p.25].

The fourth section of the second chapter, entitled "Features of Communication through the Internet: A Study of Modern Students," presents the findings of a sociological study conducted by the author.

To investigate the impact of the internet on the communication patterns of contemporary students, the author conducted a survey among first- and second-year students at Abylkas Saginov Karaganda Technical University. The study focused on internet users, whose attitudes toward the global internet and experiences with it formed the basis of the investigation. The goal of this

research was to understand the opinions of these internet users about the internet, and the objective was to explore their perceptions and attitudes in greater depth.

Based on our assumptions, we hypothesize that there is a certain level of internet addiction among the users in question and that this phenomenon influences their online behavior.

We received enthusiastic responses from the respondents to the questionnaire, which allows us to confidently state that this topic is of significant interest. The participants included both local students and visitors. According to the findings of the survey, our hypothesis regarding the prevalence of internet addiction is supported. [6, p.8].

Despite awareness of guidelines for computer use, users continue to diverge from them in various ways. Most respondents were students who naturally rely on the Internet for educational and social purposes.

The abundance of online projects, gaming platforms, and the preference for virtual communication contribute to the growing appeal of the internet to users [9, p.142].

*Литературы:*

*1. Белл Д., Иноземцев В. Эпоха разобщенности. – М.: Центр исследований постиндустриального общества, 2007.- 304с.*

*2. Шорманбаева Д. Г., Ивлева Е. Н., Сейдинова М. А., Хмельницкая О. М. Sociocultural methodology as a theoretical basis for the analysis of the transformation of modern society // Вестник КазНПУ им. Абая. Серия «Исторические и социально-политические науки». – 2020. – № 4. – С. 181–188.*

*3. Джон Гэлбрейт. Новое индустриальное общество. – Москва: АСТ, 2004. – Серия «Philosophy». – 602 с.*

*4. Кастельс М., Химанен П. Информационное общество и государство благосостояния: Финская модель. / Пер. с англ. А. Калинина, Ю. Подороги. – М.: Логос, 2002. – 219 с.*

*5. Инджиголян А. А., Хмельницкая О. М. Особенности виртуальной коммуникации: на примере пользователей интернет в Казахстане, России, Германии // Евразийское сообщество: экономика, политика, культура. – 2011. – № 3 (75). – С. 24–28.*

*6. Шарков Ф. И. Истоки и парадигмы исследований социальной коммуникации // Социологические исследования. – 2001. – № 8. – С. 11.*

*7. Науменко Т. В. Массовая коммуникация: теоретико-методологический анализ. – М.: Издательство «Перспектива», 2003. – 243 с.*

*8. Конецкая В. П. Социология коммуникаций. Учебник. – М.: Международный университет бизнеса и управления, 1997. – 304 с.*

*9. Инджиголян А. А., Хмельницкая О. М. The influence of virtual communication in the process of socialization of students // Education and Science without Borders. – 2012. – Vol. 2. – № 6 (2/2012). – Pp. 141–144.*

*10. Федотова Л. Н. Социология массовых коммуникаций. Учебник для вузов. – СПб.: Питер, 2003. – 400 с.*

*11. Филатова О. Г. Социология массовых коммуникаций. – М.: Гардарики, 2006. – 303 с.*

*12. Сабденова В. Т., Хмельницкая О. М. Academic integration of the Central Asian university science and education in the process of consolidation of European universities // International Journal of Student Research. – 2019. – Lyon, France, 26.04.2019. – № 2 (3). – Pp. 42–50.*

*13. Колосов А. М. История Казахстанского Интернета. – Алматы, 2008. – 300 с.*

*14. Ибраева Г. Ж., Петренко С. Ю., Булуктаев Ю. О. Экспертная оценка медиапространства в Казахстане // Социологические исследования. – 2004. – № 4. – С. 155–174.*

*15. Ивлева Е. Н., Сейдинова М. А., Садвакасова Р. М., Хмельницкая О. М. Современные тенденции в развитии науки и образования в Казахстане // Сборник научных трудов «NAUKA I STUDIA». – Przemysl: Nauka i studia, 2018. – № 10 (190). – С. 28–37.*

*References:*

*1. Bell D., Inozemcev V. Epoha razobshchennosti. – M.: Centr issledovanij postindustrial'nogo obshchestva, 2007 - 304p.*

*2. SHormanbaeva D. G., Ivleva E. N., Sejdinova M. A., Hmel'nickaya O. M. Sociocultural methodology as a theoretical basis for the analysis of the transformation of modern society // Vestnik KazNPU im. Abaya. Seriya «Istoricheskie i social'no-politicheskie nauki». – 2020. – № 4. – p. 181–188.*

*3. Dzhon Gelbrejt. Novoe industrial'noe obshchestvo. – Moskva: AST, 2004. – Seriya «Philosophy». – 602 p.*

*4. Kastel's M., Himanen P. Informacionnoe obshchestvo i gosudarstvo blagosostoyaniya: Finskaya model'. / Per. s angl. A. Kalinina, YU. Podorogi. – M.: Logos, 2002. – 219 p.*

*5. Indzhigolyan A. A., Hmel'nickaya O. M. Osobennosti virtual'noj kommunikacii: na primere pol'zovatelej internet v Kazahstane, Rossii, Germanii // Evrazijskoe soobshchestvo: ekonomika, politika, kul'tura. – 2011. – № 3 (75). – p. 24–28.*

*6. SHarkov F. I. Istoki i paradigmy issledovanij social'noj kommunikacii // Sociologicheskie issledovaniya. – 2001. – № 8. – p. 11.*

*7. Naumenko T. V. Massovaya kommunikaciya: teoretiko-metodologicheskij analiz. – M.: Izdatel'stvo «Perspektiva», 2003. – 243 p.*

*8. Koneckaya V. P. Sociologiya kommunikacij. Uchebnik. – M.: Mezhdunarodnyj universitet biznesa i upravleniya, 1997. – 304 p.*

*9. Indzhigolyan A. A., Hmel'nickaya O. M. The influence of virtual communication in the process of socialization of students // Education and Science without Borders. – 2012. – Vol. 2. – № 6 (2/2012). – P. 141–144.*

*10. Fedotova L. N. Sociologiya massovyh kommunikacij. Uchebnik dlya vuzov. – SPb.: Piter, 2003. – 400 p.*

*11. Filatova O. G. Sociologiya massovyh kommunikacij. – M.: Gardariki, 2006. – 303 s.*

*12. Sabdenova V. T., Hmel'nickaya O. M. Academic integration of the Central Asian university science and education in the process of consolidation of European universities // International Journal of Student Research. – 2019. – Lyon, France, 26.04.2019. – № 2 (3). – P. 42–50.*

*13. Kolosov A. M. Istoriya Kazahstanskogo Interneta. – Almaty, 2008. – 300 p.*

*14. Ibraeva G. ZH., Petrenko S. YU., Buluktaev YU. O. Ekspertnaya ocenka mediaprostranstva v Kazahstane // Sociologicheskie issledovaniya. – 2004. – № 4. – p. 155–174.*

*15. Ivleva E. N., Sejdinova M. A., Sadvakasova R. M., Hmel'nickaya O. M. Sovremennye tendencii v razvitii nauki i obrazovaniya v Kazahstane // Sbornik nauchnyh trudov «NAUKA I STUDIA». – Przemysl: Nauka i studia, 2018. – № 10 (190). – p. 28–37.*

ҒТАМР: 04.71.31 DOI:10.51889/2959-6270.2024.88.4.007

*А.Ш. Балықбаева* *

*Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы*
** e-mail: ardaq.ospan@gmail.com*

# ЖАМБЫЛ ОБЛЫСЫНДА ОРНАЛАСҚАН МОНОҚАЛАЛАРДЫҢ ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ЖАҒДАЙЫНА ШОЛУ

*Аңдатпа*

Ғылыми мақалада Жамбыл облысында орналасқан Жаңатас және Қаратау моноқалаларының соңғы он жылдағы демографиялық жағдайы, халықтың өсім динамикасы, жастық-жыныстық құрылымының жалпы өзгеруіне салыстырмалы талдау жасалған. Зерттеудің негізгі мақсаты – Қаратау және Жаңатас моноқалаларындағы қазіргі демографиялық үрдістерді бағалау, сондай-ақ олардың тұрғындарының болашақтағы өзгерістерін болжау.

Зерттеуде екі қала тұрғындарының санына 2030 жылға дейін қысқа мерзімді сызықтық экстраполяция әдісімен болжам жасалды. Талдау индикаторлары ретінде жалпы туу, өлім және нәресте өлімі көрсеткіші, халықтың көші-қон айырмасы мен табиғи өсім көрсеткіштері қолданылған. Зерттеу нәтижесі көрсеткендей соңғы он жылда Жаңатас және Қаратау қалаларының тұрғындарының санында өзгеру тенденциялары бар, оның ішінде жалпы туу көрсеткішінің жоғары деңгейі, көші-қонның теріс ағыны және егде адамдардың көбеюі секілді трендтер анықталды. Зерттеу нәтижесі шағын және моноқалаларға ғылыми демографиялық болжам жасауда және демографиялық тенденцияларды практикалық тұрғыдан түсіну үшін маңызды. Алайда моноқалаларда болып жатқан демографиялық өзгерістер жалпыға ортақ статистикалық мәліметтерде толық көрініс таппауы мүмкін. Қажет деректерді жинау мен есептеудегі әркелкілік, кейбір шағын қалалар бойынша нақты мәліметтердің болмауы немесе жеткіліксіздігі себеп болып отыр. Осыған байланысты зерттеу барысында қолданылған әдістер мен алынған қорытындыларды Қазақстан Республикасының барлық моноқалаларына тікелей көшіріп, қолдануға болмайды. Әрбір өңір мен шағын қаланың өзіндік әлеуметтік-экономикалық ерекшеліктерін ескеріп, бөлек талдау жүргізу талап етіледі.

**Түйін сөздер:** моноқалалар, демографиялық үрдістер, демографиялық тұрақтылық, демографиялық сызықтық болжам, Қаратау, Жаңатас

*Балықбаева А.Ш.* *
*Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан*

# АНАЛИЗ ДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ СИТУАЦИИ МОНОГОРОДОВ ЖАМБЫЛСКОЙ ОБЛАСТИ

*Аннотация*

В статье представлен сравнительный анализ демографической ситуации, динамики роста населения и изменений в половозрастной структуре моногородов Жанатас и Каратау, расположенных в Жамбылской области, за последние десять лет. Цель исследования – выявление текущих демографических тенденций в этих моногородах и прогнозирование изменений их численности до 2030 года.

Для краткосрочного прогнозирования численности населения был применён метод линейной экстраполяции. В рамках анализа были изучены такие ключевые показатели, как общий уровень рождаемости, смертности, младенческой смертности, миграционные потоки и темпы естественного прироста.

Результаты исследования выявили основные демографические тенденции: высокий уровень рождаемости, отрицательное сальдо миграции и увеличение доли пожилого населения. Полученные данные имеют важное значение для разработки научных прогнозов демографического развития малых городов и моногородов, а также для практического применения в управлении демографическими процессами. Демографические изменения, происходящие в моногородах, зачастую остаются недостаточно полно отражёнными в национальной статистике. Это связано с несогласованностью процессов сбора и расчёта данных, а также с отсутствием или нехваткой точной информации по некоторым малым городам. В результате методы, использованные в данном исследовании, и полученные выводы не могут быть механически перенесены и применены ко всем моногородам Республики Казахстан. Каждый регион и каждый малый город требуют индивидуального анализа, который учитывает их уникальные социально-экономические особенности.

**Ключевые слова:** моногорода, демографические тенденции, демографическая стабильность, демографический линейный прогноз, Каратау, Жанатас

*A. Balykbayeva**
*Kazakh National University named after al-Farabi, Almaty, Republic of Kazakhstan*

## ANALYSIS OF THE DEMOGRAPHIC SITUATION IN THE MONOTOWNS OF ZHAMBYL REGION

*Abstract*

The article presents a comparative analysis of the demographic situation, population growth dynamics and changes in the gender and age structure of the single-industry towns of Zhanatas and Karatau in Zhambyl oblast over the last ten years. The aim of the study is to identify current demographic trends in these single-industry towns and to forecast changes in their population size until 2030.

The linear extrapolation method was used for the short-term population forecast. As part of the analysis, key indicators such as total fertility, mortality, infant mortality, migration flows and natural increase rates were examined.

The results of the study revealed the main demographic trends: high birth rate, negative migration balance and increase in the share of elderly population. The data obtained are important for the development of scientific forecasts of the demographic development of small towns and single-industry towns, as well as for practical application in the management of demographic processes.

Demographic change in single-industry towns is often under-reported in national statistics. This is due to the inconsistency of data collection and calculation processes, as well as the lack or scarcity of accurate information on some small towns. As a result, the methods used in this study and the conclusions reached cannot be mechanically transferred and applied to all single-industry towns in the Republic of Kazakhstan. Each region and each small town requires individual analysis, taking into account its unique socio-economic characteristics.

**Keywords:** single-industry town, monotowns, demographic trends, demographic stability, linear demographic forecast, Karatau, Zhanatas

### НЕГІЗГІ ЕРЕЖЕЛЕР

Мақалада Қазақстанның Жамбыл облысындағы Жаңатас және Қаратау моноқалаларының демографиялық өзгерістері қарастырылады. Зерттеуде халық санының динамикасы, жыныстық-жас ерекшелік құрылымы, туу, өлім, көші-қон процестері мен табиғи өсім мәселелеріне баса назар аударылған. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, жоғары туу деңгейіне қарамастан, бұл қалалар теріс көші-қон балансы мен егде жастағы халық үлесінің өсуі мәселелеріне тап болып отыр. Бұл жағдай жұмысқа қабілетті тұрғындарға демографиялық қысым көрсетіп, қалалардың

дамуын тежейді. 2030 жылға дейін халық санына экстраполяция әдістерін қолдану арқылы жасалған болжамдар салыстырмалы тұрақтылықты көрсеткенімен, қалалардың дамуы қазіргі демографиялық үрдістермен шектелген. Мақалада мұндай қалалар үшін жеке демографиялық саясат әзірлеу қажеттілігі атап өтіледі, оның ішінде жастарды тарту, әлеуметтік және экономикалық инфрақұрылымды жетілдіру, сондай-ақ көші-қон процестерін тұрақтандыруға бағытталған шараларды қарастыру қажет. Бұл іс-шаралар демографиялық саясатты әлеуметтік және экономикалық бастамалармен біріктіру арқылы орнықты дамуды қамтамасыз етуге тиіс. Қорытындылар жергілікті ерекшеліктерді терең талдау және сапалы деректер жинау қажеттілігін, сондай-ақ нақты болжамдар мен тиімді стратегиялар әзірлеу қажеттілігін айқындайды.

## КІРІСПЕ

Қазіргі кезеңде ұлттық экономиканың аумақтық даму факторларының нығаюы әлеу-меттік-экономикалық дамудың әртүрлі деңгейлерімен және аймақтық дамудың маманда-нуымен тікелей байланысты. Аймақтық әлеуметтік-экономикалық айырмашылықтарды объективті (аймақтың даму деңгейі, оның мамандануы мен экономикалық құрылымы, эконо-микалық-географиялық орналасуы) және субъективті (барлық деңгейдегі билік органдары-ның аймаққа қатысты саясаты, кәсіпкерлік, халықтың белсенділігі, оны қолдау немесе реформаларға қарсы тұру, көші-қон ағындарының өзгеруі және т. б.) деп бөлуге болады. Өңірлік даму тенденцияларын түсіну үшін осы факторлардың заңдылықтарын, өзара байланыстарын және әсер ету дәрежесін анықтау қажет.

Қазақстанның өндірістік жағдайын қамтамасыз етіп отырған моноқалалардағы демографиялық жағдай елдің әлеуметтік және экономикалық дамуына әсер ететін маңызды аспект болып табылады. Моноқалалар, әдетте, халықтың құрылымын, туу деңгейін, көші-қон процестерін және экономикалық жағдайларын қоса алғанда, өзіндік ерекше сипаттамаларға ие құбылыс екені анық. Жаһандану, көші-қон деңгейінің артуы және климаттың өзгеруі сияқты заманауи сын-қатерлер жағдайында моноқалалардың қазіргі демографиялық жағдайын талдау және болжам жасау өте маңызды.

«Еңбек ресурстарын дамыту орталығының» ұзақ мерзімді демографиялық болжамына сәйкес, 2050 жылға қарай Қазақстан халқының табиғи өсімі 8,2 млн. адамға өседі екен, бұл жұмыс күшінің ұлғаюы және экономиканың әлеуетті дамуы сияқты жағымды аспектілерді де, инфрақұрылымды, білім беруді, денсаулық сақтауды және әлеуметтік қызметтерді жақсарту қажеттілігін қоса алғанда, жан-жақты қиындықтарды да қамтиды [1]. Алайда, отандық демографиялық болжамдарды талдау барысында Жамбыл облысында орналасқан моноқалалардың халқына жасалған болжамдар мен талқылаулардың жоқтығы анықталды.

Осы жағдайда, бұл мақаланың мақсаты Жамбыл облысында орналасқан моноқалалардың қазіргі демографиялық жағдайына талқылау жасай отырып, 2030 жылға дейін экстраполяция әдісі бойынша халық санына қысқа мерзімді болжам жасау болып табылады. Қойылған мақсатқа жету үшін келесі міндеттер қойылды:

- Жаңатас және Қаратау моноқалаларының соңғы 10 жылдағы демографиялық көрсеткіштерін талдау;
- Жоғарыда аталған қалалардың халық санына қысқа мерзімді болжам жасап көру.

Нәтижесінде зерттеу барысында Жамбыл облысының моноқалаларындағы демографиялық ахуалға кешенді шолу жүргізу, негізгі проблемалар мен үрдістерді анықтау, сондай-ақ осы аумақтардағы халықтың өмірін жақсарту үшін ұсыныстарды тұжырымдау жасалынды. Талдаудың басты индикаторлары болып жас құрылымы, туу мен өлім деңгейі, көші-қон үрдістері және абсолютті өсім орта темптік өсім көрсеткіштері қарастырылады.

## ҒЫЛЫМИ ӘДЕБИЕТТЕРГЕ ШОЛУ

Шағын аймақтардағы халық санын болжау жұмыстары жоспарлау және шешім қабылдау үшін кеңінен қолданылғанымен, ол үшін республикалық және аймақтық деңгейдегі болжам-

дарға қарағанда лайықты әдістер өте аз. Сол себепті, Т. Уильсон бастаған ғалымдар 2001 жылдан 2020 жылға дейінгі барлық ғылыми әдебиеттердегі демографиялық болжамның экстраполяциялық, компонентті-когорттық, әлеуметтік-экономикалық факторларды есепке ала отырып жасалатын кеңістіктік болжамдар секілді т.б. әдістерді қамтитын тақырыптар талқылап, шағын аймақтардың демографиялық жағдайын талқылау және болжаудың маңыздылығын атап өтеді [2, б. 885].

Ал, Г.Дж. Хосперс өзінің «Еуропаның қалалық және ауылдық жерлеріндегі халықтың азаюын басқару» кітабында аймақ тұрғындарының әлеуметтік-экономикалық жағдайының басты рөлде екендігіне назар аударып, осы мәселеге қатысты бағаланбаған және күрделі басқару мәселесіне терең зерттеу жүргізеді. Автордың зерттеуі бойынша халықтың әлеуметтік-экономикалық жағдайындағы өзгерістер үкіметтің нақты міндеттері мен рөлдеріне тікелей байланысты болып табылады [3, б.15]. Азиялық зерттеушілер Е. Сигарева (басқа да авторлар) Ресей Федерациясы мен Солтүстік Кавказ аймақтарындағы жас ұрпақтың некеотбасылық, репродуктивті және көші-қон мінез-құлқының парадигмаларының қалай қалыптасатынын бағалап, салыстырмалы талдау жасаған [4].

Д.Ю. Землянский және басқа да авторлар демографиялық дамудың әлеуметтік-экономикалық индекстерін (халықаралық) анықтауда қолданылатын әдістерге шолу жасай отырып, 12 халықаралық индекстердің мысалында индекстерді есептеу әдістемесінің ерекшеліктеріне, көрсеткіштері мен санаттарына (ішкі индекстер) талдау жасады [5, б.27].

Е.В. Антонов өз зерттеу жұмыстарында Орал, Сібір және Қиыр Шығыстағы аймақтар мен қалалар үшін демографиялық және әлеуметтік-экономикалық даму мен аумақтық теңсіздіктің асимметриясының өзгеруіне баға берді. Пайдаланылған сандық бағалау әдістері аймақтық деңгейдегі әлеуметтік-экономикалық конвергенцияға қарама-қайшы келетін қалалар арасындағы экономикалық теңсіздіктің көп бағытты өсу тенденцияларын анықтады. Өңіраралық диспропорцияларды қысқартуға мемлекеттік инвестициялар оларды төменгі аумақтық деңгейлерде іс жүзінде күшейтіп, теңсіздіктің өсуіне түрткі болатынын көрсетті. Сонымен қатар, автор Сібір мен Қиыр Шығыстағы қалалық құрылым мен қоныстанудың ерекшеліктері өсіп келе жатқан агломерациялардың аз санының айналасында кең демографиялық депрессиялардың пайда болуын анықтайды, олардың сыртында қалалық желінің деградациясы орын алады, бұл көптеген жағымсыз әлеуметтік-экономикалық салдарға алып келеді [6, б.29].

Мейер мен Нокс демографиялық даму мен «тұрақты даму» арасындағы байланысты зерттей келе, «тұрақтылықты өлшеу индикаторлары мен жүйелері жеке адамдар мен ұйымдарды жауапкершілікке тартудың және прогресті бақылаудың бір әдісі» деп мәлімдеді [7, б.189]. Ал, басқа зерттеушілер шағын қалалар және орта қалалар үшін демографиялық даму мен тұрақты даму арасындағы нақты мәселелердің тізімін жасады [8].

Х. Като зерттеулерінде халық санының, жас құрылымының, адами капиталдың және көші-қонның өнімділікке әсерін қарастырды. Зерттеулер әрбір фактордың өнімділіктің өсуіне әсері күрделі және кейде тіпті қарама-қайшы екенін көрсетті [9]. Кремер халықтың өсуі мен технологиялық өзгерістерді зерттеу барысында ұзақ тарихи кезеңдегі технологиялық прогреске оң әсер ететіндігін анықтады. Ұқсас мәлімдемелерді солтүстіктен табуға болады [10, б.687]. Жалпы алғанда, халықтың көп болуы әлеуетті өнертапқыштардың, интеллектуалды байланыстардың, еңбек маманданuының және нарықтардың үлкен көлемінің арқасында өнімділіктің өсуіне ықпал ететінін түсіну оңай.

Демографиялық даму үшін қажеттіліктер мен мәселелерді қанағаттандыру үшін бақылау жүйелерінің әлеуетін қарастыра отырып, К. Мори және А. Кристодоулу қала басшылары пайдаланған тұрақтылық көрсеткіштерінің жиынтығын талдап, жиынтықтардың ешқайсысы «әмбебап» шешім ұсынбайды деген қорытындыға келді [11]. В. Кондратьева демографиялық факторлардың қазіргі еңбек нарығына және аймақтардағы жұмыс күшінің құрылымына әсерін талдады [12, б.152].

Моноқалалардың экономикалық-демограиялық дамуын талқылау барысында демографиялық айнымалылардың маңызын В.А. Безвербный бастаған ғалымдар тобы өз зерттеуінде атап өткен. Зерттеу нәтижесінде ғалымдар моноқалалардың экономикалық-даму индексін анықтап қана қоймай, микроаймақтың адам басына шаққандағы орташа көрсеткіштерінің макроаймақтың орта көрсеткішінен айтарлықтай қалыс қалатынын және жуық арада бәсекеге қабілетті болмайтындығын статистикалық тұрғыдан дәлелдеуге тырысқан [13, б.71]. Ал, М.Иванова моноқалалардың демографиялық тұрақтылығы қазіргі уақытта айтарлықтай қиындықтарға тап болып отыр деп есептейді. Автордың пікірінше, бұл қиындықтардың негізгі себептері – халықтың басқа өңірлерге көшуі және экономикалық тоқырау. Жергілікті тұрғындардың жұмысқа орналасу мүмкіндіктері, жалақы деңгейі және медициналық қызмет көрсету сапасы сияқты факторлар осы аймақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуын бағалауда шешуші рөл атқарады [14, б.86].

Қазақстандық зерттеушілер арасында Қазақстан аймақтарындағы демография саласындағы проблемаларды анықтау мақсатында Н. Сағидолла (басқа да авторлар) зерттеулер жүргізді. Зерттеуде өңірлер бойынша халық санының құрылымдық өзгерістеріне, республика халқының жас құрылымына талдау жүргізілген, сондай-ақ өңірлердің этникалық құрамының тууға әсері қарастырылған. Авторлар зерттеу нәтижесінде қазақ және түркітілдес этностар басым өңірлердің еуропалық этностар басым өңірлерге қарағанда туу көрсеткіші жоғары екенін көрсеткен, популяция мен жас құрамындағы құрылымдық айырмашылықтар әр айырмашылық кезеңімен күшейе түскенін көрсеткен [15].

Р.У. Рахметова, С.А. Калиева еңбектерінде Қазақстанның жалпы демографиялық даму үрдісі, туу және өмір сүру ұзақтығы көптеген жылдардағы тенденциясы динамикада қарастырылған. Зерттеушілер еліміздің демографиялық даму үрдісі әр өңірде ерекшеленуі елдегі демо-графиялық жағдайға тежеу болып тұрғандығын айтады. Зерттеу нәтижесінде Қазақстанның өңірлерінің демографиялық даму үрдісіне қарай үш кластер анықтап, талдау жасаған. Бірінші кластерге регрессивті бағыттағы 7 өңір, екінші кластерге Нұр-Сұлтан мен Алматы қалалары стационар ретінде бағытталғаны және үшінші кластерде прогрессивтік бағыттағы 8 өңірдің анықтаған. Сонымен қатар, соңғы жылдарда үшінші кластердегі өңірлерде демо-графиялық әлеуеттің жоғарылауы анықталған. Авторлар Қостанай, Солтүстік және Шығыс Қазақстан облыстары мен Алматы қаласында депопуляцияның қалыптасқанын анықтаған [16, б.90].

З. Ахметова, Н. Товма салыстыру, экстраполяция және бенчмаркинг әдістерін пайдалана отырып, Шығыс Қазақстан облысы моноқалаларының демографиялық көрсеткіштерін талдау жасады. Авторлар 10 жыл ішінде жүргізілген талдау негізінде моноқалалардың 2030 жылға дейінгі дамуының демографиялық болжамын есептеді және моноқалалардың демографиялық әлеуетін дамытуға әсер ететін факторлар анықтап, моноқалаларды дамыту бойынша іс-әрекеттер алгоритмін ұсынылды [17, б.96].

## ЗЕРТТЕУ ӘДІСНАМАСЫ

Қаратау және Жаңатас моноқалаларының демографиялық әлеуетін талдау үшін мақалада салыстырмалы статистикалық және демографиялық талдау әдістері (халықтың жалпы туу көрсеткіші, жалпы өлім және нәресте өлімі көрсеткіші, көші-қон айырымы) қолданылды. Мәліметтер ҚР Ұлттық Статистика агенттігінің Жамбыл облысы және арнайы моноқалалар бойынша жинақталған соңғы он жылдағы ресми динамикалық статистикалық есептері негізінде жинақталды [18]. Моноқалалардың демографиялық жағдайын талдау кезінде демографиялық есептеу әдістері бойынша алынған мәліметтер нәтижесінде халықтың орта абсолюттік өсімі арқылы сызықтық экстраполяциялық болжам мен жылдық орта өсімі негізінде экспоненциальды экстраполяциялық болжам жасалды. Жалпы халық санын болжауда жас қозғалту арқылы жасалатын когорттық-компоненттік болжам әдісі арқылы моноқалалардың демографиялық жағдайын есептеуде нақты нәтиже алуға болады, алайда,

бұл әдіске қажет статистикалық ресми мәліметтер (жас-жыныстық топ бойынша өлім, туу, күтілетін болжамды өмір сүру ұзақтығы және миграция көрсеткіші) қолжетімсіз болғандықтан, әзірше тек экстраполяциялық болжаммен шектелуге тура келді. Экстраполяциялық болжау әдісі - белгілі бір уақыт аралығындағы деректердің трендіне сүйене отырып, келешектегі мәндерді болжау әдісі және болашақтағы өзгерістер бұрынғы өзгерістер заңдылықтарына сәйкес сызықтық қатынас ретінде есептеледі. Бұл болжам әдісі Т. Уилсон бастаған ғалымдардың пікірінше шағын аймақтардағы демографиялық үрдістерді зерттеудегі қысқа мерзімді болжамдар жасаудың қарапайым әрі қолжетімді әдісі болып табылады. Н. Товма бастаған зерттеушілер моноқалаларды зерттеуінде Шығыс Қазақстанда орналасқан моноқалалардың демографиялық жағдайын талдауда экстраполяциялық әдістің көмегіне жүгінген.

Мақаланы дайындау барысында қолданылған статистикалық мәліметтер келесі демографиялық талдау және болжам формулалары арқылы Excel бағдарламасында жинақталып есептелді:

1. Жалпы туу көрсеткіші (ЖТК):

$$CBR = \frac{N}{P} * 1000,$$

бұл жерде, CBR – жалпы туу көрсеткіші;
N – туылған адам саны;
P – жылдық орташа халық саны.

2. Жалпы өлім көрсеткіші (ЖӨК):

$$CMR = \frac{D}{P} * 1000,$$

бұл жерде, CMR – жалпы өлім көрсеткіші;
D – қайтыс болған адамдар саны;
P - жылдық орташа халық саны.

3. Нәресте өлімі көрсеткіші:

$$RID = \frac{Id}{RLB} * 1000,$$

бұл жерде, RID – нресте өлімі көрсеткіші;
Id – қайтыс болған нәресте саны;
RLB – жылдық дүниеге келген нәресте саны.

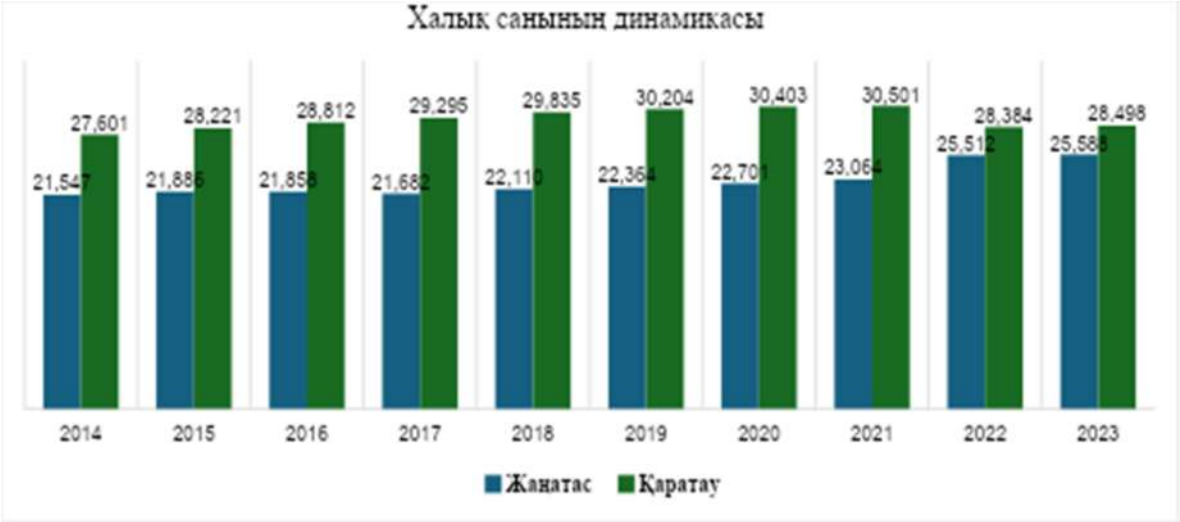
4. Сызықтық экстраполяция әдісі бойынша болжам:

$$P_{n+t} = P_n + \Delta + t,$$

бұл жерде, $P_{n+t}$ – болжам жасалатын кезең;
$P_n$ – зерттеліп отырған динамиканың соңғы көрсеткіші;
$\Delta$ - зерттеліп отырған кезең бойынша орта абсолюттік өсім (орта жылдық);
t – болжам жасалатын жыл саны.

## ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ МЕН ТАЛҚЫЛАУ

Жамбыл облысында орналасқан Қаратау және Жаңатас қалаларының соңғы он жылдағы халық санының динамикасын талқылау барысында 1-суреттегідей жағдайды байқауға болады. Яғни, соңғы он жыл ішінде екі моноқаланың тұрғындар санында айтарлықтай өзгерістер жоқ екенін атауға болады, тек, Қаратау қаласының халық саны 2021 жылға дейін бірқалыпты өсе келе, 30 501-ға дейін жеткенімен соңғы екі жылда күрт төмендей бастаған (шамамен -2 000 адам). Керісінше, Жаңатас қаласының тұрғындары 2022 жылдан бастап көбейе бастағаны байқалады (шамамен +2500).




*1-сурет.* ***Моноқалалардағы халық санының динамикасы***

*Ескерту: авторлар ҚР Ұлттық Статистика бюросының мәліметтері негізінде құрастырған (https://stat.gov.kz/)

Т.Т. Жұмағұл бастаған ғалымдар ҚР орналасқан моноқалалардың демографиялық әлеуетін талдай келе, үш топқа бөледі: жоғары, орта және төмен үдеріске ие қалалар. Сол моноқалалардың ішінде Жаңатас қаласы Арқалық қаласымен бірге төмен топқа енсе, ал Қаратау қаласы халық санының өсімі бойынша Ақсай, Шахтинск, Қаражал секілді шағын қалалармен бірге орта деңгейден орын алған. Авторлардың есебі бойынша Хромтау, Екібастұз, Теміртау, Риддер секілді өндірісі баяуламаған қалалардың демографиялық әлеуеті басқа моноқалаларға қарағанда әлдеқайда жоғары екені анықталды [19, б.253].

Халық санының жалпы туу көрсеткішін талқылау барысында Жаңатас және Қаратау қалаларындағы туу көрсеткішінің жоғарылығын байқаймыз, мысалы Жаңатас қаласындағы 2014 жылғы жалпы туу көрсеткіш 31.59 (1000 адамға шаққанда) болса, бұл көрсеткіш сол жылы ҚР бойынша жалпы туу көрсеткіштен шамамен 49%-ға жоғары (ҚР бойынша: 15.45). Жаңатас қаласының тұрғындарының арасындағы жалпы туу көрсеткіші 2014-2021 жылдар аралығында біршама өзгерістерге ұшырап, ең жоғары 33.37-ден және ең төмен 27.25 (2018) аралығында тербеліп отырған, ал соңғы екі жылда 24.31-ге дейін төмен түскен. Ал Қаратау қаласындағы жалпы туу көрсеткіші Жаңатас қаласына қарағанда біршама төмендігін байқаймыз, мысалы 2014 жылы Қаратауда туу көрсеткіші Жаңатаспен салыстырғанда анағұрлым төмен (айырмашылық 8.52) болған. Сонымен бірге, Қаратау қаласының тұрғындарының саны Жаңатастан басым болғанымен, қалада жалпы туу көрсеткіші бойынша ең жоғарғы көрсеткіші тек 23.07-ні (2023) көрсеткен. Атап өтерлігі, бұл екі қаладағы соңғы он жылдағы жалпы туу көрсеткіші Жамбыл облысындағы барлық қала тұрғындары арасындағы жалпы туу көрсеткішінен орта есеппен алғанда 67%-ға жоғары болғанымен, соңғы жылдары өз деңгейінде бұл көрсеткіш төмендеп келетінін байқаймыз (2-сурет).

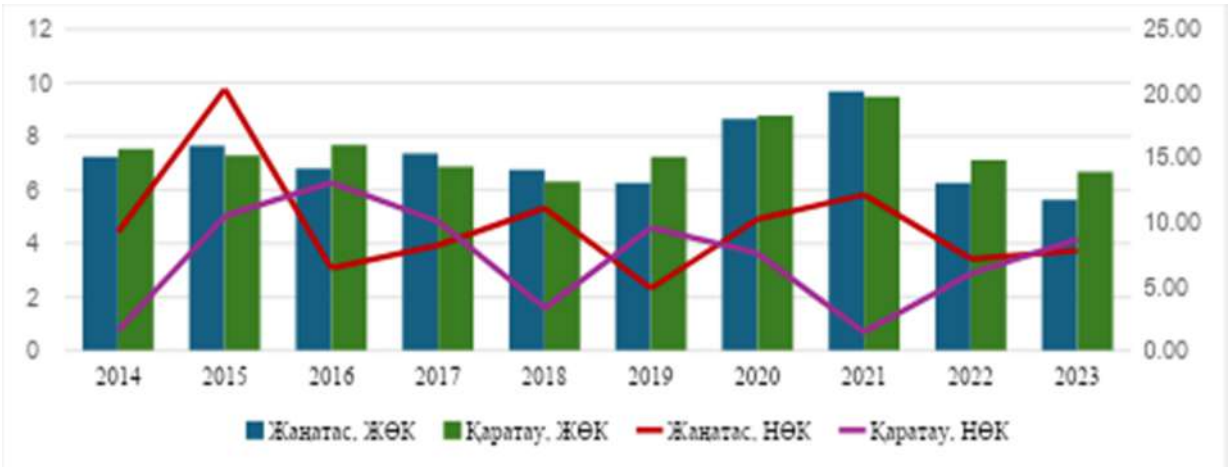



*2-сурет.* ***Моноқалалардағы жалпы туу көрсеткіші (1000 адамға шаққанда)***

*Ескерту: авторлар ҚР Ұлттық Статистика бюросының мәліметтері негізінде құрастырған (https://stat.gov.kz/)

Жаңатас қаласында жалпы өлім-жітім көрсеткіші 2014 жылдан 2023 жылға дейін салыстырмалы түрде тұрақты болғанымен шамалы ауытқулар бар екені байқалады (3-сурет), қаладағы ең жоғары өлім көрсеткіші 2021 жылы байқалған (9.68), ал 2022 және 2023 жылдары 5.63-ке дейін төмендейді. Орта есеппен алғанда, Жаңатастағы жалпы өлімнің 1000 адамға шаққандағы көрсеткіші 6 жағдайдан 8-ге дейін ауытқып отырады. Ал Қаратау қаласында жалпы өлім көрсеткіші Жаңатас қаласымен салыстырғанда біршама тұрақты, яғни 2014 жылы 7.52-ні құраса, алайда 2021 жылы 9.49-ға дейін көтерілген.

Нәресте өлімі көрсеткішін талқылайтын болсақ, Жаңатас қаласында күрт ауытқулар байқалады, оның ішінде ең жиі тіркелген жағдай 2015 жылы байқалады (әрбір 1000 нәрестеге 20.35 көрсеткіш), содан кейін көрсеткіш төмендегенімен, есеп жылдары аралығында өзгеріс өте көп кездеседі. Яғни, 2018 жылы нәресте өлімінің көрсеткіші 3.27-ге түскенімен, 2021 жылы 12.12-ге дейін көтерілген. Қаратауда нәресте өлімі көрсеткіші Жаңатасқа қарағанда аз ауытқыған, 2014 жылы 1.55-ті көрсеткенімен, 2015 жылы бірден 10.46-ға дейін жоғарылағанын байқаймыз. Сонымен бірге, Қаратау қаласында нәресте өлімінің көрсеткіші әрбір 4 жылдық кезеңде күрт төмендеп отырғаны байқалғанымен, аралық кезеңдерде әрқашан жоғарылау үрдісі бар екені анықталды.

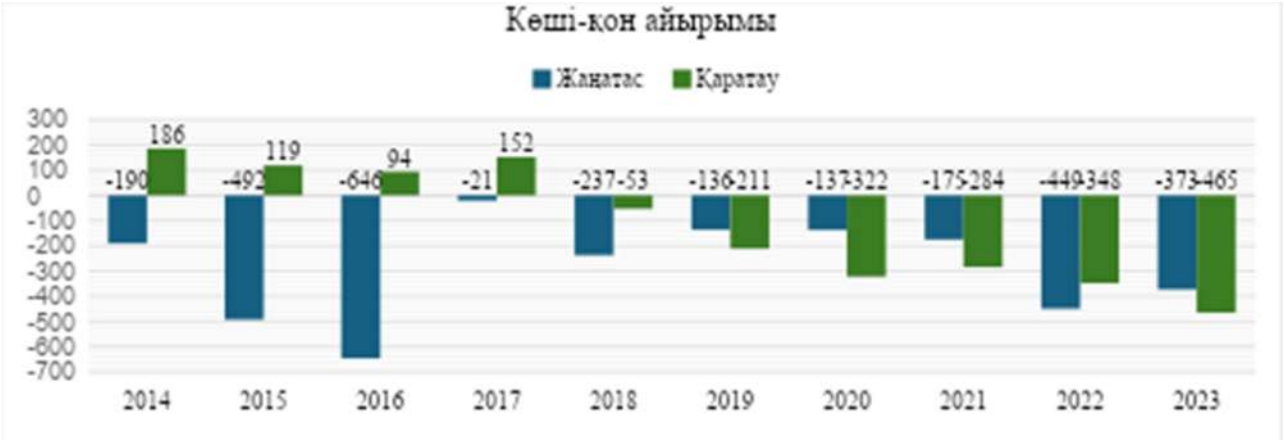



*3-сурет.* ***Моноқалалардағы жалпы өлім көрсеткіші мен нәресте өлімі көрсеткіші (1000 адамға шаққанда)***

*Ескерту: авторлар ҚР Ұлттық Статистика бюросының мәліметтері негізінде құрастырған (https://stat.gov.kz/)

Жоғарыда берілген мәліметтерде берілгендей Жаңатас қаласында жалпы туу көрсеткіші мен халық санының динамикасы даму үстінде болғанымен, көші-қон айырмасы соңғы жылдары тек теріс көрсеткішті көрсетеді. Жылдар негізінде салыстыратын болсақ, 2014–2016 жылдар аралығында Жаңатас халқы көші-қон есебінен -190-нан -646 адамға дейін азайса, 2018–2023 жылдары көші-қон сальдосы теріс болғанымен қатар, алдыңғы кезеңге қарағанда жоғарыланы байқалады (2022 жылы -449 және 2023 жылы -465 адам көшіп кеткен).

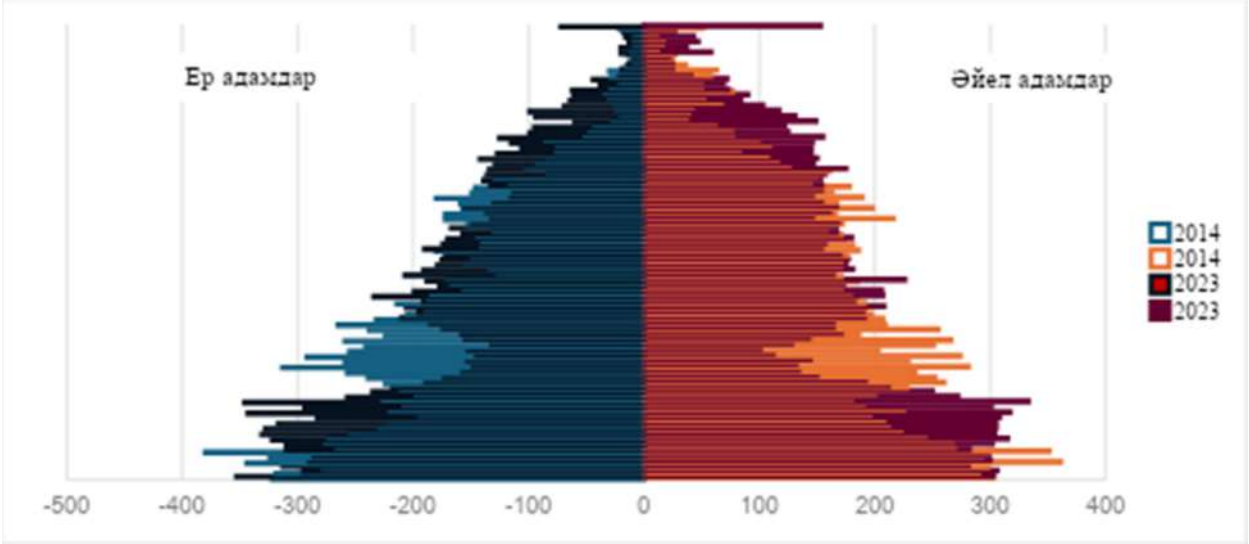
Ал, Қаратау қаласындағы көші-қон үрдісін талдауды екі кезеңге бөліп қарастыруға болады, яғни, алғашқы кезеңде (2014-2017 жылдар аралығы) көші-қон сальдосы оң (жалпы +551 адам) болса, ал 2018-2023 жылдар аралығында халық санының көші-қон есебінен күрт азая бастаған. Бұл жылдары қаладағы көші-қон айырмасының есебінен жалпы -1222-ге дейін азайған (толығырақ 4-суретте берілген).




*4-сурет.* ***Моноқалалардағы көші-қон айырымы***

*Ескерту: авторлар ҚР Ұлттық Статистика бюросының мәліметтері негізінде құрастырған (https://stat.gov.kz/)

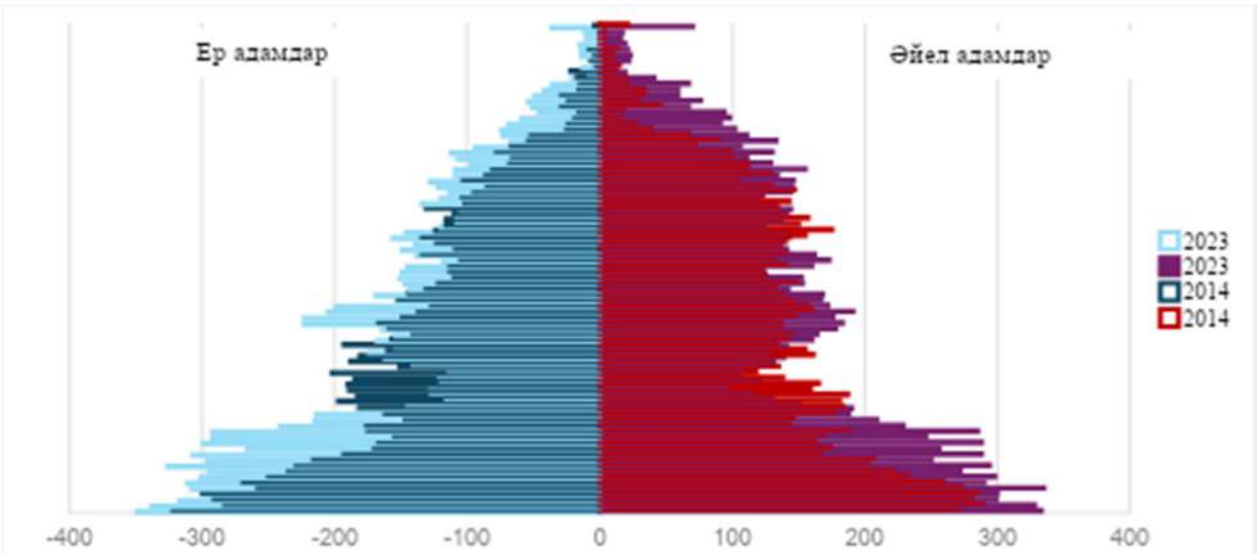
5 және 6-суреттерде Жамбыл облысындағы моноқалалардың халқының 2014-2023 жылдар аралығындағы жастық-жыныстық құрылымы көрсетілген. Бұл деректерден соңғы 10 жылдағы халықтың жынысы мен жасы бойынша бөліну тенденцияларын талдауға мүмкіндік аламыз. Қаратау қаласында 2014 жылы халықтың жастық-жыныстық құрылымы 2023 жылға қарағанда әртүрлі, әрі жаңа туылған балалардың саны көп екенін байқаймыз, оның ішінде 2023 жылы ер адамдардың азая бастағаны байқалады. Жас құрылымы бойынша талқылайтын болсақ, 2023 жылы 0-5 жас аралығындағы сәбилер саны азайған және 18-30 жас аралығындағы жастар көлемі күрт төмендеген. Сонымен бірге, 45-49 жас санатынан бастап әйелдер саны ерлер санына қарағанда арта бастаған, ал, егде жастағы топтарда айырмашылық одан да айқындала түскен, яғни 65-69 жас тобындағы әйелдер саны (668) ер адамдардан (458) айтарлықтай асып түседі. Назар аудара келе, 2013 жылға қарағанда қалада қарттар санының күрт көбейгенін байқаймыз, әсіресе 80-84 және 85+ жас тобындағы қарттар көлемі шамамен 40%-ға көбейген.




*5-сурет.* ***Қаратау қаласының тұрғындарының жас-жыныстық портреті***

*Ескерту: авторлар ҚР Ұлттық Статистика бюросының мәліметтері негізінде құрастырған (https://stat.gov.kz/)

Жаңатас қаласының тұрғындарын жастық-жыныстық талдау кезінде бірнеше трендтерді байқауға болады. Қалада соңғы жылдары 0-10 жастағы балалардың көбеюі, яғни 2014-2023 жылдар аралығында туылған балалар саны 2013 жылға дейін дүниеге келгендерге қарағанда 20%-ға көп. Ал, 18-35 жас аралығындағы жастар саны соңғы он жылдықта еш өзгеріссіз қалғанымен, жалпы халықтың бар болғаны 21%-ын ғана құрайды.




*6-сурет.* ***Жаңатас қаласының тұрғындарының жас-жыныстық портреті***

*Ескерту: авторлар ҚР Ұлттық Статистика бюросының мәліметтері негізінде құрастырған (https://stat.gov.kz/)

Қаратау және Жаңатас моноқалалары бойынша жас құрылымының салыстырмалы өзгеруі туралы келтірілген мәліметтерге сүйене отырып, келесі трендтерді атап өте аламыз:

- Екі қалада 0-4 жас аралығындағы сәбилердің санының сәл болса да төмендеу үрдісі бар (Қаратауда - 6,40%, Жаңатас қаласында - 5,34%).

- 2009-2014 жылдар аралығында дүниеге келген жасөспірімдердің саны бойынша Қаратау қаласында 44,93%-ға, ал, Жаңатас қаласында 38,25%-ға өскен.

- Жастық-жыныстық диаграммаларда көрсетілгендей, 20-24 жас аралығындағы тұрғындар саны орта есеппен 45%-ға төмендеген болса, ал 25-29 жас аралығындағы жастардың мәліметтерін халық санының азаю үрдісі де жалғасын тапқан, мысалы осы топ бойынша Қаратау қаласының тұрғындары 36,32%-ға және Жаңатас қаласының тұрғындары 26,23%-ға төмендеген.

Назар аударарлығы, екі қалада да егде жастағы тұрғындар санының (60+ жас) артқаны байқалады: 2023 жылы 60-64 жас аралығындағы қаратаулықтар 41,83%-ға, жаңатастықтар 13,53%-ға өскен. Қаратау қаласының 65-69 жастағы тұрғындары 120,60%-ға өссе, 80-84 жастағылар 117,74%-ға, 85 жастан асқандар 202,66%-ға көбейгені дәлелденді, ал, Жаңатас қаласы бойынша 70-74 жастағылар 83,47%-ға артса, 80 жастан асқан қариялар көлемі орта есеппен 232%-ға көбейген екен (толықтай 7 суретте берілген). Қаратау және Жаңатас қалаларының жастық құрылымының қатынастық өзгерісін талқылай келе, халықтың қартаю үрдісі байқалады, бұл осы аймақтағы әлеуметтік-экономикалық даму үрдісінің өзгеруіне, әлеуметтік-экономикалық қызметтерге қысымның артуына әкелуі және қаланың егде жастағы адамдардың қажеттіліктеріне бейімделе бастауы керегін көрсетуі мүмкін.




*7-сурет.* ***Қаратау және Жаңатас қалаларындағы 2014-2023 жылдар аралығындағы жастық құрылымның қатынастық өзгеруі***

*Ескерту: авторлар ҚР Ұлттық Статистика бюросының мәліметтері негізінде құрастырған (https://stat.gov.kz/)

Сонымен, Жаңатас және Қаратау қалаларының демографиялық жағдайларын талдай келе, нәтижесінде екі қалада демографиялық тәуелділік (қысым) көрсеткіші бойынша жоғары көрсеткіштер анықталды. Осы көрсеткіш бойынша Жаңатас қаласының еңбекке жарамды тұрғындарына демографиялық қысым шамамен 75%-ды құраса, ал Қаратау қаласындағы тәуелділік 71% көлемінде екені есептелді. Бұл көрсеткіш 2014 жылға қарағанда Қаратау қаласында 19,4%-ға өссе, ал Жаңатаста 18,1%-ға жоғарылаған. Жоғарыда 7-суретте берілген мәліметтер осы демографиялық тәуелділік көрсеткішін есептеу кезінде де дәлелденді. Демек, қалалардағы демографиялық қысымның көрсеткішін анықтау елдімекендердің болашақ демографиялық жағдайын болжау, демографиялық тұрақтылық деңгейін бағалау және сол бағытта жұмыс жасау үшін өте қажет.

Зерттеу жұмысымыздың соңында еліміздің үлкен қалалар мен облыстар деңгейінде халық санына болжам жасаған «Еңбек ресурстарын дамыту орталығы» АҚ мәліметтерін талқылай келе моноқалалар мен шағын қалалардың тұрғындары бойынша арнайы болжамдар жасалмайтындықтан жоғарыда Жамбыл облысында орналасқан Қаратау және Жаңатас моноқалаларының соңғы он жылдағы демографиялық жағдайын талқылай келе, 2030 жылға дейін экстраполяция әдісі бойынша халық санына болжам жасауға тырысып көрдік. Нәтижесінде 2024 жылдың соңында Қаратау қаласында 28 445 адам, ал Жаңатаста 26 058 адам болжанса, 2030 жылы сәйкесінше 28 692 және 28 179 адамға өсуі мүмкін (8-сурет). Назар аударарлығы, сызықтық болжам бойынша Қаратау қаласының тұрғындар саны еш өзгеріссіз болатын болса, ал Жаңатас қаласының халқы шамамен 2 мың адамға өсетіні есептелді. З. Ахметованың зерттеуінде Шығыс Қазақстан облысында орналасқан моноқалалардың демографиялық жағдайы қарастырылған. 2030 жылға дейінгі болжамға сәйкес, Риддер мен Серебрянск қалаларында халық санының азаюы күтілсе, Алтай мен Курчатов қалаларында демографиялық тұрақтылық сақталады деп көрсетілген. Бұл елдегі моноқалалардағы тұрғындар санының тұрақсыздығы тек Қаратау мен Жаңатас қалаларына ғана тән емес екенін айқындайды.

Экспоненциальды экстраполяциялық әдіспен жасалған болжам нәтижесінде 2030 жылы Қаратау қаласында барлығы 28 517 тұрғын, Жаңатаста 27 830 тұрғын болжанды. Осы әдіс негізінде 2050 жылы Жаңатас қаласының тұрғындары шамамен 10 мыңға көбейсе (38 958), Қаратау қаласының халқы еш өзгеріссіз болатыны анықталды (28 937 адам).




*8-сурет.* ***Сызықтық экстраполяция әдісі бойынша моноқалалардағы халықтың болжамы***

*Ескерту: авторлар ҚР Ұлттық Статистика бюросының мәліметтері негізінде құрастырған (https://stat.gov.kz/)

## ҚОРЫТЫНДЫ

Жоғарыда Жамбыл облысында орналасқан Жаңатас және Қаратау моноқалаларының демографиялық жағдайын талдау барысында соңғы он жылдықта келесі мәселелер анықталды:

- екі қалада да халық санында өсім байқалғанымен, тәуелсіздік жылдарына дейінгі көрсеткіштен асып түсу мүмкіндігі аз, сонымен бірге бұл қалалардағы адам санының өзгерісі белгілі бір әлеуметтік-экономикалық оқиғаларға байланысты өзгеріп отыратындығы анықталды.

- моноқалалардағы жалпы туу, жалпы өлім және нәресте өлімі көрсеткіштерін талқылай келе, олардың халық санының өзгерісіне үлкен әсер фактор емес деген қорытынды жасай аламыз. Яғни салыстырылып отырған Қаратау және Жаңатас қалаларында миграциялық ағымның теріс көрсеткішті көрсетуі еліміздегі барлық шағын аймақтардың демографиялық жағдайына әсер етіп отырған басты фактор ретінде анықталды. Әсіресе 18-35 жас аралығындағы жастардың санына ішкі және сыртқы көші-қонның айтарлықтай әсер ететіні байқалды. Бұл жастардың үлкен қалаларға бәсекеге қабілетті жұмысқа орналасу және білім алу мүмкін-

дігін іздеу үшін тұрғылықты жерінен көшуі нәтижесінде халық санының азаюына ықпал етіп жатыр.

- моноқалалардағы халықтың жастық-жыныстық құрылымының өзгеру үрдісі анықталып, нәтижесінде екі қала да соңғы он жыл ішінде халықтың қартаюының тұрақты тенденциясы байқалды. Атап айтқанда, Жамбыл облысында орналасқан моноқалаларда демографиялық қысымның жоғары деңгейі анықталды, яғни, еңбекке жарамсыз жастағы адамдардың саны жұмысқа жарамдылардың санына қарағанда басымдығы байқалады. Бұл жағдай Қазақстан халқының демографиялық жағдайына талдау жасау барысында Н. Нурланова және т.б. ғалымдардың [20, б.29] еңбектерінде де аталып, Қазақстан халқы арасында қартаю тенденциясы байқалады деген қорытындыға келе аламыз.

Сонымен бірге Қаратау және Жаңатас халқының қысқа мерзімді демографиялық болжамы жасалып, нәтижесінде егер қазіргі демографиялық жағдай өзгертпесе қала халқының саны көбеймеуі мүмкін. Сол себепті, зерттеу нәтижесін талқылай келе Жаңатас және Қаратау моноқалаларында орын алып жатқан демографиялық өзгерістер мен ауытқуларды тұрақтандыру мақсатында осы аймақтың демографиялық саясатын дайындау қажет деген қорытындыға келеміз. Бұл саясаттың басты міндеттерінің қатарына моноқалаларға жастарды тарту және тұрақтандыру бағдарламалары, әлеуметтік-медициналық инфрақұрылымды дамыту, көші-қон саясатын оңтайландыру және инфрақұрылымдық даму, көп балаларды аналарға көмек, білім саласын дамыту секілді жұмыстар енуі тиіс. Бұл қалалардағы демографиялық жағдайды дамыту саясаты міндетті түрде экономикалық, әлеуметтік және экологиялық салалармен (тұрғын үймен қамтамасыз ету, денсаулық сақтау және білім саласын дамыту, мәдени, қоршаған ортаны қорғау, жаңа жұмыс орындарын ашу секілді бағыттар) бірлесе атқарылуы тиіс. Халықтың қартаю тенденциясын ескеріп, медициналық-әлеуметтік қызмет көрсетуді жетілдіру, егде жастағы азаматтарға арналған инфрақұрылым (күндізгі орталықтар, үйде күтім қызметтері) мен қоғамдық кеңістіктерді дамыту керек.

Сонымен қатар, тек бұл моноқалалар ғана емес, басқа да моно және шағын қалалардағы демографиялық жағдай бойынша салыстырмалы талдау жүргізіп, елдегі урбанизация мен экономикалық даму үрдісіндегі моно және шағын қалалардың рөлі нақты анықталуы тиіс. Жоғарыда аталған авторлардың пікірінше, халық экономикасыз өмір сүре алмайды, ал экономика халықсыз өмір сүре алмайды, сол себепті қала экономикасын дамытуға арналған жобалар мен жоспарларды енгізу жұмыстары мен демографиялық саясат қатар жүруі тиіс.

Болашақта моноқалалардың демографиялық әлеуетін бағалау үшін когорттық-компоненттік болжам әдісін қолдану маңызды, себебі бұл жас-жыныстық топтар бойынша өлім-жітім, туу, өмір сүру ұзақтығы және көші-қон көрсеткіштерін нақтырақ талдауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, Қазақстанның әр өңіріндегі моноқалаларды салыстыру арқылы аймақаралық салыстырмалы зерттеу жүргізу қажет және демографиялық мінез-құлықтың терең мотивтерін түсіну үшін сапалық зерттеулер жүргізу арқылы қалалардың нақты әлеуметтік топтарының ерекшеліктерін зерделеу қажет.

*Әдебиеттер:*

*1. Ұзақ мерзімді демографиялық болжам [Электрондық ресурс]. – URL: https://www.enbek.kz/kk/node/5311 (қаралған күні: 02.10.2024).*

*2. Wilson T., Grossman I., Alexander M., Rees P., Temple J. Methods for Small Area Population Forecasts: State-of-the-Art and Research Needs // Population Research and Policy Review. – 2022. – Vol. 41, № 3. – Pp. 865–898.*

*3. Hospers G. J., Reverda N. Managing population decline in Europe's urban and rural areas. – Cham: Springer International Publishing, 2015. – 91c.*

*4. Sigareva E., Sivoplyasova S., Ryazantsev S. Demographic situation in the Northern Caucasus: current state and future prospects // Central Asia and the Caucasus. – 2019. – Vol. 20, № 2. –*

*Pp. 119–140. – [Electronic resource]. – URL: https://ca-c.org/CAC/index.php/cac/article/view/1458 (accessed on: 01.10.2024)*

*5. Землянский Д. Ю., Махрова А. Г., Медведникова Д. М. Методические подходы к составлению комплексных индексов социально-экономического развития городов // Вестник Московского университета. Серия 5. География. – 2020. – № 4. – С. 21–31.*

*6. Antonov E. V. Demographic and economic asymmetry of urban development in the Urals, Siberia, and the Far East in 1991–2014 // Regional Research of Russia. – 2018. – Vol. 8. – Pp. 16–33.*

*7. Knox P., Mayer H. Small Town Sustainability: Economic, Social, and Environmental Innovation. – Berlin; Boston: Birkhäuser, 2013. – 208 c.*

*8. Giffinger R. et al. City-ranking of European medium-sized cities // Cent. Reg. Sci. Vienna UT. – 2007. – Vol. 9, № 1. - [Electronic resource]. - URL: https://smart-cities.eu/download/city_ranking_final.pdf (accessed on: 30.09.2024)*

*9. Kato H. An empirical analysis of population and technological progress. – Cham: Springer, 2016. – 59c. - [Electronic resource]. - URL: https://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/53798/1/257.pdf (accessed on: 29.09.2024)*

*10. Kremer M. Population growth and technological change: One million BC to 1990 // The Quarterly Journal of Economics. – 1993. – Vol. 108, № 3. – Pp. 681–716.*

*11. Mori K., Christodoulou A. Review of sustainability indices and indicators: Towards a new City Sustainability Index (CSI) // Environmental Impact Assessment Review. – 2012. – Vol. 32, № 1. - [Electronic resource]. - URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0195925511000758?via%3Dihub (accessed on: 22.09.2024)*

*12. Кондратьева В. И., Тарасова-Сивцева О. М. Воздействие демографических факторов на трудовые ресурсы северных регионов ресурсного типа // Север и рынок: формирование экономического порядка. – 2023. – Т. 2. – С. 146–159.*

*13. Безвербный В. А., Смирнов О. О., Мирязов Т. Р. Тенденции социально-экономического и демографического развития моногородов Урала // Глобальные вызовы демографическому развитию. Т. II. – Екатеринбург, 2022. – С. 64–76.*

*14. Ivanova M. Demographic contraction as an indicator of the problems of single-industry municipalities // Population and Economics. – 2021. – Vol. 5. – Pp. 76–91.*

*15. Nagima S., Umirzakovna R. R., Amzebekovna M. A., Abdrahmanovna A. K., Akmara K. Socio-economic sustainable development of the regions of Kazakhstan: Research of demographic potential // Journal of Environmental Management and Tourism. – 2019. – Vol. 10, № 5. – Pp. 1124–1134. (accessed on: 01.10.2024)*

*16. Рахметова Р. У., Калиева С. А. Сравнительный анализ демографического развития регионов Казахстана // Economics: the strategy and practice. – 2022. – Т. 17, № 1. – С. 80–92.*

*17. Ахметова З., Товма Н., Шуренов Н. Анализ демографических тенденций моногородов Восточно-Казахстанской области // Казахстан-Спектр. – 2023. – Т. 107, № 3. – С. 85–100.*

*18. Ұлттық Статистика Бюросы ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі [Электрондық ресурс]. – URL: https://stat.gov.kz/ (қаралған күні: 03.09.2024).*

*19. Жұмағұл Т. Т., Бимендиева Л. А., Шуренов Н. Б., Товма Н. А. Моноқалалардағы демографиялық тенденцияларды талдау мен мемлекеттік қолдау шаралары // «Тұран» университетінің хабаршысы. – 2023. – № 2. – Б. 248–258.*

*20.Nurlanova N. K., Meldakhanova M. K. Demographic Trends and the Methods of Their Regulation in the Republic of Kazakhstan // The Journal of Asian Finance, Economics and Business. – 2015. – Vol. 2, № 3. – Pp. 23–32.*

*References:*

*1. The long-term demographic forecast [Elektrondyq resurs]. – URL: https://www.enbek.kz/kk/node/5311 (qaralgan kuni: 02.10.2024).*

*2. T., Grossman I., Alexander M., Rees P., Temple J. Methods for Small Area Population Forecasts: State-of-the-Art and Research Needs // Population Research and Policy Review. – 2022. – Vol. 41, № 3. – Pp. 865–898.*

*3. Hospers G. J., Reverda N. Managing population decline in Europe's urban and rural areas. – Cham: Springer International Publishing, 2015. – 91 s.*

*4. Sigareva E., Sivoplyasova S., Ryazantsev S. Demographic situation in the Northern Caucasus: current state and future prospects // Central Asia and the Caucasus. – 2019. – Vol. 20, № 2. – Pp. 119–140. – [Electronic resource]. – URL: https://ca-c.org/CAC/index.php/cac /article/view/1458 (accessed on: 01.10.2024).*

*5. Zemlyanskiy D. Yu., Makhrova A. G., Medvednikova D. M. Metodicheskie podkhody k sostavleniyu kompleksnykh indeksov sotsial'no-ekonomicheskogo razvitiya gorodov // Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya 5. Geografiya. – 2020. – № 4. – S. 21–31.*

*6. Antonov E. V. Demographic and economic asymmetry of urban development in the Urals, Siberia, and the Far East in 1991–2014 // Regional Research of Russia. – 2018. – Vol. 8. – Pp. 16–33.*

*7. Knox P., Mayer H. Small Town Sustainability: Economic, Social, and Environmental Innovation. – Berlin; Boston: Birkhäuser, 2013. – 208 s.*

*8. Giffinger R. et al. City-ranking of European medium-sized cities // Cent. Reg. Sci. Vienna UT. – 2007. – Vol. 9, № 1. - [Electronic resource]. - URL: https://smart-cities.eu/download/city_ranking_final.pdf (accessed on: 30.09.2024).*

*9. Kato H. An empirical analysis of population and technological progress. – Cham: Springer, 2016. – 59 s. - [Electronic resource]. - URL: https://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/53798/1/257.pdf (accessed on: 29.09.2024).*

*10. Kremer M. Population growth and technological change: One million BC to 1990 // The Quarterly Journal of Economics. – 1993. – Vol. 108, № 3. – Pp. 681–716.*

*11. Mori K., Christodoulou A. Review of sustainability indices and indicators: Towards a new City Sustainability Index (CSI) // Environmental Impact Assessment Review. – 2012. – Vol. 32, № 1. - [Electronic resource]. - URL: https://www.sciencedirect.com /science/article/abs/pii/ S0195925511000758?via%3Dihub (accessed on: 22.09.2024).*

*12. Kondrateva V. I., Tarasova-Sivtseva O. M. Vozdeystvie demograficheskikh faktorov na trudovye resursy severnykh regionov resursnogo tipa // Sever i rynok: formirovanie ekonomicheskogo poryadka. – 2023. – T. 2. – S. 146–159.*

*13. Bezverbnyy V. A., Smirnov O. O., Miryazov T. R. Tendentsii sotsial'no-ekonomicheskogo i demograficheskogo razvitiya monogorodov Urala // Global'nye vyzovy demograficheskomu razvitiyu. T. II. – Yekaterinburg, 2022. – S. 64–76.*

*14. Ivanova M. Demographic contraction as an indicator of the problems of single-industry municipalities // Population and Economics. – 2021. – Vol. 5. – Pp. 76–91.*

*15. Nagima S., Umirzakovna R. R., Amzebekovna M. A., Abdrahmanovna A. K., Akmara K. Socio-economic sustainable development of the regions of Kazakhstan: Research of demographic potential // Journal of Environmental Management and Tourism. – 2019. – Vol. 10, № 5. – Pp. 1124–1134 (accessed on: 01.10.2024).*

*16. Rakhmetova R. U., Kaliyeva S. A. Sravnitel'nyy analiz demograficheskogo razvitiya regionov Kazakhstana // Economics: the strategy and practice. – 2022. – T. 17, № 1. – S. 80–92.*

*17. Akhmetova Z., Tovma N., Shurenov N. Analiz demograficheskikh tendentsiy monogorodov Vostochno-Kazakhstanskoy oblasti // Kazakhstan-Spektr. – 2023. – T. 107, № 3. – S. 85–100.*

*18. Ulttyq Statistika Byurosy QR Strategiyalyq zhosparlau zhane reformalar agenttigi [Elektrondyq resurs]. – URL: https://stat.gov.kz/ (qaralgan kuni: 03.09.2024).*

*19. Zhumagul T. T., Bimendieva L. A., Shurenov N. B., Tovma N. A. Monoqalalardagy demografiyalyq tendentsiyalardy taldau men memlekettik qoldau sharalary // «Turan» universitetinin habarsysy. – 2023. – № 2. – B. 248–258.*

*20. Nurlanova N. K., Meldakhanova M. K. Demographic Trends and the Methods of Their Regulation in the Republic of Kazakhstan // The Journal of Asian Finance, Economics and Business. – 2015. – Vol. 2, № 3. – Pp. 23–32.*

# САЯСИ ҒЫЛЫМДАР ПРОБЛЕМАЛАРЫ
# ПРОБЛЕМЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАУКИ
# PROBLEMS OF POLITICAL SCIENCE

**ҒТАМР: 11.15.31** **DOI:** 10.51889/2959-6270.2024.88.4.001

*Б.Қылышбекқызы[1], Е.К. Алияров[2], М.М. Нуров [3 *]*

*[1]Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы*
*[2]Қазақстан гуманитарлық-саяси конъюнктура орталығы, Алматы қ., Қазақстан Республикасы*
*[3*]Тұран университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы*
*[*]e-mail: markhabbatnur@gmail.com*

## «ҚАҢТАР ОҚИҒАСЫНЫҢ» НЕГІЗГІ СЕБЕПТЕРІ МЕН АЛҒЫШАРТТАРЫ

*Аңдатпа*

Мақалада Қазақстан Республикасындағы 2022 жылғы қаңтардағы қайғылы наразылық-тардың алғышарттары болған әлеуметтік-саяси тенденциялар қарастырылады. Онда 2019 жылдан бері елдің саяси өмірінде орын алған негізгі оқиғалардың себеп-салдарлық байланыстарына баса назар аудара отырып, жан-жақты талдау ұсынылады. Бұл кезең ең жоғары билік элитасының транзиті және қоғамдық сананың өзгеруіне байланысты жаңа қоғамдық-саяси құрылымның пайда болуын білдіреді. Зерттеу наразылық қозғалыстарының себептерін қарастырады және саяси, экономикалық және әлеуметтік мәселелердің жүйеге қарсы протекционистік көңіл-күйдің өсуіне қалай ықпал еткенін көрсетеді.

Зерттеу жұмысы барысында Қазақстандағы қоғамдық-саяси наразылықтар «Қаңтар оқиғасының» себебі тұрғысынан қарастырылып, олардың динамикасы мен географиясы белгілі бір уақыт аралығын қамтитын процес ретінде негізделеді. Бұлай белгілі бір уақыт аралығын белгілеуіміз мәселеге нақты фокус қоюға және қаңтар оқиғасын зерттеудің методикасын айқындауға көмектеседі. Сол секілді, «Қаңтар оқиғасы» елдегі қиын эконо-микалық жағдай-лардан туындайтын протесттік көңіл-күйдің нәтижесі ғана емес, сонымен бірге елдегі либеральдық құндылықтардың тоқырауынан туындаған дағдарыс ретінде қарастырылды.

Қорытындылай келе, мақалада Қазақстандағы саяси наразылықтардың табиғаты мен құбылысын түсінуге талпыныстар жасалып, әрі қарайғы саяси шиеленістердің алдын алуға бағытталған ұсыныстар әзірленді. Бұл тұжырымдар Қазақстандағы саяси процестердің эволюциясын және олардың мемлекеттің тұрақтылығы мен демократиялануына әсерін тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

**Түйін сөздер:** Қазақстан, Қаңтар оқиғасы, саяси кризис, демонстрациялар, митинг, шектеу шаралары.

*B. Kylyshbekkyzy[1], E.K. Aliyarov[2], M.M. Nurov[3*]*
*[1]Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan*
*[2]Kazakhstan center of humanitarian and political trends, Almaty, Kazakhstan*
*[3] Turan University, Almaty, Kazakhstan*

## MAIN CAUSES AND PRECONDITIONS OF THE «JANUARY EVENT»

*Abstract*

This article examines the socio-political trends that served as the preconditions for the tragic protests in the Republic of Kazakhstan in January 2022. It offers a comprehensive analysis of key developments in the country's political landscape since 2019, focusing on their causal relationships.

This period marks the emergence of a new socio-political structure, driven by changes in leadership and shifts in public consciousness. The study explores the triggers behind the protest movements, highlighting how political, economic, and social challenges contributed to growing protectionist and anti-establishment sentiments.

In the course of the research, socio-political protests in Kazakhstan are considered from the point of view of the cause of the «January events», their dynamics and geography are justified as a process covering a certain period of time. Thus, setting a certain time interval will help us to focus clearly on the problem and determine the methodology for studying the January event. Similarly, the «January event» was viewed not only as a result of protectionist sentiments stemming from the difficult economic conditions in the country, but also as a crisis caused by the stagnation of liberal values in the country.

In conclusion, the article attempts to understand the nature and phenomenon of political protests in Kazakhstan and developed recommendations aimed at preventing further political tension. These insights provide a deeper understanding of Kazakhstan's evolving political processes and their implications for the stability and democratization of the state.

**Keywords:** Kazakhstan, January event, political crisis, demonstrations, rally, restrictive measures.

*Қылышбекқызы Б.[1], Алияров Е.К.[2], Нуров М.М. [3*]*
*[1] Казахский национальный университет им. аль-Фараби, г.Алматы, Республика Казахстан*
*[2] Казахстанский центр гуманитарно-политической конъюнктуры, г. Алматы, Республика Казахстан*
*[3] Университет «Туран», г.Алматы, Республика Казахстан*

## ОСНОВНЫЕ ПРИЧИНЫ И ПРЕДПОСЫЛКИ «ЯНВАРСКОГО СОБЫТИЯ»

*Аннотация*

В статье рассматриваются социально-политические тенденции, которые послужили предпосылками для трагических протестов в Республике Казахстан в январе 2022 года. В ней предлагается всесторонний анализ ключевых событий, произошедших в политической жизни страны с 2019 года, с акцентом на их причинно-следственные связи. Этот период знаменует собой появление новой социально-политической структуры, обусловленной сменой руководства и сдвигами в общественном сознании. В исследовании рассматриваются причины, стоящие за протестными движениями, и подчеркивается, как политические, экономические и социальные проблемы способствовали росту протекционистских настроений, направленных против системы.

В ходе исследовательской работы общественно-политические протесты в Казахстане рассматриваются с точки зрения причины «январских событий», их динамика и география обосновываются как процесс, охватывающий определенный промежуток времени. Таким образом, установление определенного временного интервала поможет нам четко сфокусироваться на проблеме и определить методику изучения январского события. Точно так же, «январское событие» рассматривалось не только как результат протекционистских настроений, вытекающих из сложных экономических условий в стране, но и как кризис, вызванный застоем либеральных ценностей в стране.

В заключение в статье были предприняты попытки понять природу и феномен политических протестов в Казахстане и выработаны рекомендации, направленные на предупреждение дальнейшей политической напряженности. Эти выводы позволяют глубже понять эволюцию политических процессов в Казахстане и их влияние на стабильность и демократизацию государства.

**Ключевые слова:** Казахстан, Январское событие, политический кризис, демонстрации, митинг, ограничительные меры.

## НЕГІЗГІ ЕРЕЖЕЛЕР

Зерттеу көрсеткендей, 2019 және 2022 жылдар аралығындағы басшылық пен қоғамдық сананың өзгеруінен туындаған әлеуметтік-саяси өзгерістер 2022 жылдың қаңтар айындағы наразылықтарда шарықтау шегіне жеткен негізгі жағдайларды жасады. Бұл өзгерістер билікті қайта құрылымдауды да, саяси ашықтық пен әлеуметтік әділеттілікке деген қоғамдық үміттердің артуын да көрсетті. Саяси тоқырау өсіп келе жатқан экономикалық теңсіздіктермен, жұмыссыздықтың өсуімен және шешілмеген әлеуметтік мәселелермен бірге протекционистік көңіл-күйге ықпал ету және үкіметке қарсы көңіл-күйді күшейту арқылы қоғамдық наразылықты маргиналды топтар арасында күшейтті.

Мақалада Қазақстанның саяси дамуы үкіметтің мемлекеттік бақылауды қоғамның елеулі қатысуымен теңестіру қабілетіне едәуір дәрежеде тәуелді болады деген тұжырым жасалады. Ашықтықты, жауаптылықты және инклюзивтілікті арттыруға бағытталған реформалар болашақ тәртіпсіздіктердің алдын алу және тұрақтылықты қамтамасыз ету үшін маңызды болады. Мемлекеттік институттар мен азаматтық қоғам арасындағы ашық диалог қоғамдық сенімді қалпына келтіруде, ұзақ мерзімді саяси қатысуға ықпал етуде және демократияландыру процесін ілгерілетуде шешуші рөл атқарады. Бұл тұжырымдар тұрақты саяси даму туындайтын мәселелерді тиімді шешу үшін мемлекеттік органдар мен жұртшылық арасындағы ынтымақтастықты қажет ететінін атап өтіп, өзгеретін қоғамдық қажеттіліктер мен үміттерге бейімделетін басқарудың маңыздылығын көрсетеді.

## КІРІСПЕ

Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің үшінші онжылдығы елдің саяси жылнамасында алуан түрлі қоғамдық-саяси оқиғалар желісінен тұрды. Адам құқығы мәселелері, сот шешіміне наразылық, инфляцияның жоғары көрсеткіші, экономикалық тұрақсыздық себебінен ұзаққа созылған стихиялы демонстрациялар, митингілер, тәртіпсіздіктер елдің қоғамдық-саяси күн тәртібіне тұрақты енді. Қазақстан қоғамында бұрын-соңды болмаған мұндай толқыныстар, қарсылықтар, наразылық акциялары елдегі саяси-экономикалық, әлеуметтік мәселелердің пісіп-жетіле бастағанын көрсетті. Осы арада, «бұрын-соңды болмаған» деген сөз тіркесіне аса мән беруіміз керек. Шындығында, қазақ ұлтының жеке дара ұлт болып қалыптасу жылнамасында ел билігіне қарсы көтеріліс, қандай да бір саяси-экономикалық талаптар қою тәжірибесі мүлдем болып көрген емес. Қарсылық, наразылықтар тек көтерілістер формасында сыртқы басқыншыға қарсы елді біріктіретін. Ел ішіндегі дау-дамайлардың барлығы әділдігімен танылған билердің алдында шешімін тауып, іштен тұрақты өмір салтын өзгерту, ықпал ету қозғалыстары болмағандығын тарихи деректерден оқи аламыз. Билікке саяси, әлеуметтік, экономикалық талаптар қою демократиялық құндылықтармен бірге келген тәжірибе болғандықтан қазіргі Қазақстан тарихында оны өз алдына бір құбылыс ретінде қарау, бақылау, табиғатын тану арнайы зерттеуді қажет етеді.

Осы ретте, мемлекет пен қоғамды сілкінткен, осыған дейін қамту және жайылу көлемі жағынан Қазақстан тарихында еш болып көрмеген, алдыңғы қоғамдық-саяси оқиғалар динамикасының шарықтау шегі «Қаңтар оқиғасын» жақындатқан тікелей және жанама алғышарттарды қарастыруды жөн санадық.

Соңғы жылдарда мемлекет пен қоғам арасын әртүрлі конфликттермен ширықтыра түскен қоғамдық-саяси ахуалдың негізгі үш категориясын атап көрсетуге болады. Олар билік үшін ішкі күрес, әлеуметтік-экономикалық мәселелер және саяси факторлар.

1. Билік үшін ішкі күрес. Қазақстанды 30 жыл бойына билеген Нұрсұлтан Назарбаевтың отставкасынан кейін, оның орнына Қасым-Жомарт Тоқаев Президент болады. Биліктің ауысуына қарамастан бұрынғы Президенттің саяси ықпалының сақталуы белгілі бір тұрақсыздықтарға себепші болды. Билік құрылымдарының ауыса бастауы әртүрлі билік институттарының үстінен билігін сақтап қалғысы келетін тараптардың билік үшін күресімен жалғасты.

2. Әлеуметтік-экономикалық мәселелер.

Елдегі төмен жалақы мен халықты әлеуметтік қорғаудың төменгі деңгейі, несиелік қарызы өтелмеген тұрғындардың үлесінің артуы, елдегі жоғары инфляциялық көрсеткіштер, шетелдік автокөлік иелерінің мәселелері, микрокредиттік ұйымдардың заңсыз жұмыстары және т.б.

3. Саяси факторлар.

Қазақстан Республикасында өткен митингтердің белгілі бір бөлігі билік тарапынан қабылданған саяси-стратегиялық шешімдер мен саяси іс-шаралардың нәтижелері немесе қорытындыларымен қоғамдық белсенділердің келіспеушілігінен туындап отырды.

Бұлай категорияға бөлу, олардың белгілі бір уақыт шеңберінде кезең-кезеңмен іске қосылды дегенді білдірмейді, Қазақстандағы толқыныстардың ерекшелігі де сол, әрбір қарсылық акциясы бірден бірнеше талап-тілектердің жиынтығы десе болады.

## ҒЫЛЫМИ ӘДЕБИЕТТЕРГЕ ШОЛУ

Әлеуметтік-саяси процестер мен наразылық қозғалыстары тақырыбындағы ғылыми әдебиеттерге шолу саяси өзгерістерді, қоғамдық жұмылдыру мен мемлекеттің реакциясын қалыптастыратын факторлар туралы маңызды мәліметтер береді. Халықаралық зерттеулерде Ч.Тилли [1, б.30] және С. Тарроу [2, б.69] сияқты ғалымдар наразылықтарды жұмылдырудағы саяси мүмкіндіктер, экономикалық реніштер мен ұжымдық сәйкестілік құрылымдарының рөлін атап өтіп, даулы саясаттың динамикасын зерттейді. Бұл жұмыстар мемлекеттік қуғын-сүргін мен саяси тұрақсыздыққа жауап ретінде әлеуметтік қозғалыстардың қалай пайда болатынын көрсетеді және бұл мәліметтер Қазақстандағы наразылық динамикасын талдауға қолданылады.

С.Хантингтон [3, б.55] демократияландыру процестерін және өтпелі мемлекеттердегі саяси реформалардың қиындықтарын түсінуге теориялық негіз береді. Оның саяси тәртіп пен тәртіпсіздік туралы идеялары әсіресе 2019 жылдан бастап Қазақстандағы басшылықтың ауысуы үшін өзекті, өйткені мемлекет тұрақтылықты сақтауға ұмтылды, ал реформалардың қоғамдық талаптары өсті. Сол сияқты, Г.Гиллдің [4, б.23] соңғы еңбектерінің бірінен революциялар мен терроризмді пайдалану арасындағы күрделі байланысты қарастыратын мағыналы зерттеуінен құнды мәліметтер аламыз және революциялардың қалай дамып жатқанын және зорлық-зомбылықтың сөзсіз элемент екенін түсіну үшін маңызды. Ол тарихи мысалдар туралы ғана емес, сонымен қатар бұл сабақтардың қазіргі саяси қайта құруларға қалай қолданылатыны туралы түсінік береді.

## ЗЕРТТЕУ ӘДІСНАМАСЫ

Зерттеу Қазақстандағы 2022 жылғы «Қаңтар оқығасы» оқиғаларының себептерін, алдыңғы шарттары мен динамикасын шынайы және жан-жақты зерделеуге мүмкіндік беретін сапалы және сандық талдау әдістерінің үйлесіміне негізделеді. Бұл әдістерді таңдау наразылық белсенділігінің статистикалық аспектілерін де, қоғамдық көңіл-күйдегі терең сапалық өзгерістерді де қамту қажеттілігімен негізделген.

Құрылымдық талдау және жүйелеу әдістері күрделі әлеуметтік-саяси оқиғаларды құрамдас бөліктерге бөлу арқылы зерттеуді одан әрі күшейтеді, олардың өзара байланысы бойынша жүйелі түрде талдауға болады. Құрылымдық талдау, мысалы, наразылық топтарының ұйымы мен стратегияларын зерттейді, бұл факторлар олардың тиімділігіне немесе шектеулеріне қалай ықпал ететінін көрсетеді.

Зерттеу құрылымдық талдауға, жүйелеу, индукция және дедукция әдістеріне сүйенді. Сандық әдістерге Armed Conflict Location and Event data Project (ACLED), Qantar 2022 және басқа тәуелсіз аналитикалық құрылымдар сияқты ұйымдар ұсынған статистиканы өңдеу және талдау кірді. Бұл әдістер наразылықтардың жиілігі, ауқымы және географиясы сияқты наразылық әрекеттерін көрсететін сандық заңдылықтарды анықтауға мүмкіндік берді.

Сапалы әдістер, атап айтқанда мазмұнды талдау, бақылау наразылық қозғалыстарының мотивтерін, құндылық бағдарларын және эмоционалды факторларын түсінуге мүмкіндік берді. БАҚ материалдары мен әлеуметтік желілердің контент-талдауы наразылық белсенділігіне тән негізгі тақырыптар мен көңіл-күйлерді анықтауға мүмкіндік берді, ал оқиғаларды бақылау олардың нақты уақыттағы дамуын бағалауға мүмкіндік берді.

Мақалада Қазақстандағы наразылық акциялары ең жиі ұйымдастырылған 2019-2022 жылдардағы кезеңдегі қоғамдық-саяси жағдай бойынша деректер сандық және сапалық талдау әдістеріне сүйене отырып тұжырым жасалды. Сандық және сапалық әдістер қоғамдық тәртіпсіздікке ықпал ететін факторлар туралы құрылымдық, деректерге негізделген перспективаны қамтамасыз ететін талдаудың негізін құрайды. Негізгі дерек көздері Қазақстандағы әлеуметтік-саяси динамиканың теңгерімді көрінісін, қорытындылардың үкіметтік есептерден тыс әртүрлі перспективаларға негізделгенін қамтамасыз ететін тәуелсіз аналитикалық ұйымдарды қамтиды. Деректер жинауда тәуелсіз аналитикалық талдау ұйымдарының мәліметтері негізге алынып, соның негізінде ой қорытындыланып, пайымдалды.

Зерттеу 2019 жылдан 2022 жылға дейінгі кезеңді қамтиды, бұл кезде Қазақстанда наразылық көңіл-күйінің үдемелі өсуі байқалып, 2022 жылдың қаңтарында шарықтау шегіне жетті. Географиялық тұрғыдан талдау Қазақстанның Алматы, Астана, Шымкент қалалары, сондай-ақ Маңғыстау, Ақтөбе және Жамбыл облыстары сияқты негізгі аймақтарына аударылды. Бұл аймақтар елдің әлеуметтік-экономикалық және саяси жағдайындағы маңыздылығына, сондай-ақ кезеңдегі жоғары наразылық белсенділігіне байланысты таңдалды.

Деректердің негізгі көздері статистикалық есептер (мысалы, Қазақстан прокуратурасы мен тәуелсіз талдау ұйымдарының деректері), ACLED материалдары және Qantar 2022 сияқты еріктілер топтарының есептері болды. Үкімет құжаттары, БАҚ деректері пайдаланылды. Деректер ресми дереккөздерге де, тәуелсіз пікірлерге де негізделген құрылымдық және теңдестірілген талдауға мүмкіндік берді.

Деректерді талдау бірнеше кезеңдерде жүргізілді. Бірінші кезеңде наразылықтар туралы олардың жиілігі, формалары, географиясы мен масштабы туралы сандық мәліметтер жиналды. Бұл деректер заңдылықтар мен динамиканы анықтау мақсатында статистикалық өңдеуден өтті. Екінші кезеңде сапалы талдау жүргізілді. Мазмұнды талдау және тақы контент-талдау әдістерін қолдану маңызды элемент болды, бұл наразылық сезімдеріндегі негізгі тенденцияларды бөліп көрсетуге мүмкіндік берді. Үшінші кезең алынған мәліметтерді түсіндіруді, оларды жүйелеуді және қорытындыларды құруды қамтыды.

Аралас әдістемені таңдау объективті экономикалық және саяси факторларды, сондай-ақ субъективті қоғамдық көңіл-күйді қамтитын зерттелетін мәселенің күрделілігіне байланысты. Сандық әдістер наразылықтардың ауқымы мен қарқындылығын талдау үшін қажетті статистикалық негізді қамтамасыз етті, ал сапалы әдістер наразылық әрекетінің негізінде жатқан мотивациялық факторларды тереңірек түсінуге жол ашты.

Осылайша, сандық және сапалық деректерді кешенді талдауға негізделген аралас тәсілді қолдану Қазақстандағы 2019-2022 жылдардағы наразылық қозғалыстарының себептері мен динамикасын тұтас түсінуге қол жеткізуге, сондай-ақ қоғамдағы шиеленісті төмендету және болашақта осындай оқиғалардың алдын алу бойынша ғылыми негізделген ұсынымдар беруге мүмкіндік берді.

## ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ

Қазақстандағы наразылық акцияларының тарихын зерделейтін болсақ қоғамдық-саяси процестерге жойқын және тегеурінді ықпал еткен, мемлекеттік және қоғамдық құрылыстардың өзгеруіне әкелген «Қаңтар оқиғасының» себептері мен оның алғышарттарын талдау арқылы протесттік қозғалыстың даму заңдылығын және мемлекет пен қоғам арасындағы қарым-қатынастың кейбір көзге көріне бермейтін қырларын анықтай аламыз. Қаңтар оқиғасы қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық және саяси мәселелер туындататын наразылық

көңіл-күйдің нәтижесі ретінде республика азаматтарының басым көпшілігіне тән революциялыққа жақын ұстаным болуымен ерекшеленеді. Өйткені, мұндай көлемді наразылық акциясының эволюциясы бір күндік немесе бір апталық болмайтыны белгілі. Сол себепті, оны белгілі бір уақыт арасында жетілетін қоғамдық-саяси процестердің даму және шиеленісу тарихы ретінде қараймыз. Біздің ойымызша, бұл уақыт аралығы елдің саяси күн тәртібі наразылық акцияларының серпінді және стихиялы дамуымен толған 2019-2022 жылдарды қамтиды. Әрі қарай, «Қаңтар оқиғасының» қарсаңындағы қоғамдық-саяси толқулардың динамикасы мен географиясына назар аудару қажеттілігі туындайды.

***«Қаңтар оқиғасының» қарсаңындағы Қазақстандағы наразылық акцияларының динамикасы мен географиясы.***

2022 жылғы қаңтардың алғашқы күндерінде Қазақстан облыстарындағы тәртіпсіздікке ұласқан митингілер әлем елдерінің назарын бірден өзіне аударады. Сыртқы бақылаушы үшін үнемі тұрақты болып келген Қазақстанда мұндай жағдайдың орын алуы таңғаларлықтай көрінуі мүмкін. Алайда соңғы жылдардағы статистикалық көрсеткіштерді қарасақ, сөзсіз пікіріміз өзгеретіні айқын. Айта кету керек, Қазақстандағы демонстрациялар мен митингтердің статистикалық деректерін ресми ақпарат көздерінен табу қиындау немесе олардан бірнеше есе төмендетілген есептік көрсеткіштерді кездестіруге болады. Сол себепті, 2019-2022 жылдар аралығындағы елдегі қоғамдық-саяси ахуал туралы ақпаратты дәлірек Armed Conflict Location and Event Data Project (ACLED), Central Asian Bureau for Analytical Reporting халықаралық ұйымы ұсынған мәліметіне, Қаңтар оқиғасына қатысты кешенді ақпараттық-талдаумен шұғылданушы Qantar 2022 волонтерлік қозғалысының зерттеулеріне сүйендік.

Мәселен, құқықтық статистика және арнайы есепке алу органдарының порталындағы ҚР Прокуратурасының «Тіркелген қылмыстық құқық бұзушылықтар» туралы №1-М есебіне талдау жүргізіп көрдік [5] (1 кесте).

1 кесте – *Қылмыстық құқық бұзушылық туралы құзырлы органның есебі*

| № | **Қылмыстық құқық бұзушылық түрі** | **2019** | **2020** | **2021** | **2022** |
|---|---|---|---|---|---|
| 1. | Жиналыс, митинг, демонстрация, шеру, пикет ұйымдастыруға, өткізуге немесе оларға қатысуға кедергі жасау (155 бап) | 73 | 73 | 73 | 73 |
| 2. | Адамның және азаматтың тең құқықтылығын бұзу (145 бап) | 63 | 63 | 63 | 63 |

Көріп тұрғанымыздай, порталдағы деректер мен алынған кезеңдегі шынайы ахуал арасында корреляция жүргізу қиын. Сол себепті, порталдағы деректер жаңартылмаған деген қорытынды жасауға болады. Елде бейбіт шерулерді өткізуге кедергілер саны әлдеқайда көп болуы керек деп санаймыз.

Сонымен, 2019 жыл Қазақстан үшін маңызды әрі тағдыршешті оқиғаларға толы болды. Елдің тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Назарбаев өзінен өкілеттігін тапсырғаннан кейін республикада азаматтық және саяси белсенділік бірден артады. Ел тұрғындары тарапынан ұйымдастырылған әр түрлі көлемдегі наразылық акциялары экономикалық, әлеуметтік және саяси сұрақтарды көтереді.

ACLED-тің мәліметі бойынша 2019 жылдың 1 қаңтарынан 2022 жылдың 7 қаңтарына дейін Қазақстанда әртүрлі формадағы наразылық акцияларымен байланысты 2 904 іс-шара өткен. Оның ішінде 2 кестеде көрсетілгендей, басым бөлігі бейбіт шерулер түрінде

ұйымдастырылған. 2019 жылдан 2022 жылға дейін республикада 2591 наразылық акциясы өткен болса, оның 77,5%, яғни 2249-ы бейбіт минтингтер [6].

2 кесте - *2019-2022 жж. аралығында Қазақстанда өткен наразылық акцияларымен байланысты шаралардың саны*

| № | Протест түрлері | Саны |
|---|---|---|
| 1. | Ұрыс-шайқастар | 4 |
| 2. | Наразылық акциялары | 2561 |
| 3. | Тәртіпсіздіктер | 121 |
| 4. | Стратегиялық оқиғалар | 49 |
| 5. | Бейбіт тұрғындарға қарсы зорлық-зомбылық | 166 |
| 6. | Барлығы | 2901 |

Әрі қарай, Қазақстанда 2019-2022 жылдар аралығында өткен наразылық акцияларын түріне және жылдар бөлінісі бойынша динамикасына талдау жасалды. Талдау нәтижесінде біз қарастырып отырған кезең аралығы елдегі қоғамдық-саяси ахуалдың кернеулігі артып, билік пен қоғам арасындағы күрделі қарым-қатынастың қалыптасқан аралық ретінде тану тұжырымымызды дәлелдей түседі (3 кесте):

3 кесте – *2019-2022 жылдардағы наразылық акцияларының саны жылдарға бөлінісіне қарай*

| № | Протест түрлері | 2019 | 2020 | 2021 | 2022 | Барлығы |
|---|---|---|---|---|---|---|
| 1. | Ұрыс-шайқастар | 4 | | | | 4 |
| 2. | Наразылықтар | 572 | 834 | 1066 | 92 | 2564 |
| 3. | Тәртіпсіздіктер | 26 | 60 | 26 | 9 | 121 |

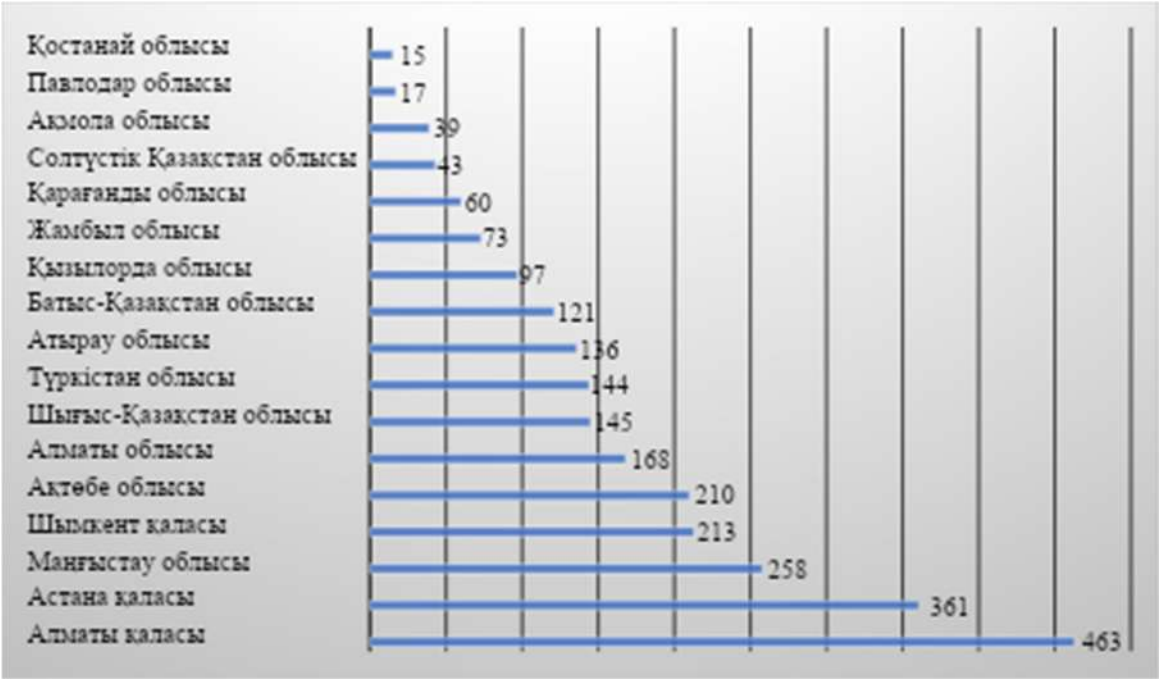
Кестеге қарайтын болсақ, наразылық акцияларының саны 2019 жылдан 2021 жылға дейін прогрессивті түрде өскен. 2022 жылы «Қаңтар оқиғасынан» кейін наразылық акциялары толастайды.

2019 жылдан бастап билікке деген қарсылық қарқын алады да 2020 жылы ол үдей түседі, ал 2021 жылы шарықтау шегіне жетеді. 2022 жылы қоғамдық-саяси ахуал өзінің шыңына жеткені белгілі. Жыл басталмай жатып 5-6 күн ішінде 102 наразылық акциялары болып өткен деуге болады. Қаңтар оқиғасынан кейін наразылық акциялары бірден нөлдік деңгейге түсті. Ішінара тәртіпсіздікке ұласатын наразылық акцияларының динамикасы сөзсіз елдегі әлеуметтік-экономикалық теңгерімсіздіктің тікелей нәтижесі деп болжауға болады.

Әрі қарай, алынған мерзім ішінде наразылық акцияларының географиясына назар салып көрелік. ACLED-тің деректер базасына сәйкес, Қазақстанда наразылық акциялары Алматы, Астана, Шымкент қалалары мен Алматы, Маңғыстау және Ақтөбе облыстарында жиі өтеді. 2019-2022 жж. кезең бойынша Алматыда 473 жағдай немесе жалпы республикалық жиынтықтың 18%-ы осы жерде тіркелген. Алматы қаласы Қазақстанның экономикалық және мәдени-тарихи орталығы саналғандықтан да мұндағы наразылық акцияларының көптігін билікке қарсы оппозиция өкілдері, белсенділер, азаматтық қоғам өкілдері, интеллигенция, шетелдік және отандық БАҚ және басқа да наразылық катализаторы бола алатын тараптардың орналасуымен түсіндіруге болады. Алматының елдің қоғамдық-саяси күн тәртібін айқындаушылық мүмкіндігі сол себепті де айтарлықтай жоғары. Азаматтарының санасы саясиланғандықтан наразылық акциялары бірден масштабталады және елдің басқа өңірлеріне жайылу жылдамдығы жоғары.

Келесі кезекте, екінші орынға елдің ордасы Астана қаласы 361 наразылық акциясымен немесе жалпы массадан 14%-бен жайғасқан. Әрі қарай, үшінші орынды 258 наразылық акциясымен Маңғыстау облысы алады. Шымкент қаласы (213 наразылық акциясы) және Ақтөбе облыстары да (210 наразылық акциясы) наразылық акциялары жиі ұйымдастырылатын өңірлердің қатарына кіреді [7] (1 диаграмма).

**1 диаграмма. 2019-2022 жж. аралығындағы кезең бойынша Қазақстан қалалары мен облыстарындағы наразылық акцияларының динамикасы.**




Егер наразылық акцияларын түріне қарай талдап көретін болсақ, Жамбыл және Алматы облыстарында тәртіпсіздік және көтеріліс формасындағы қарсылықтар жиі болған. Оған, 2020 жылы Жамбыл облысы Қордай ауданы Масаншы және Сарытөбе ауылдарында дүнгендар тұратын ауылды қаруланған адамдардың басып алуы, Алматы облысында 2019-2021 жж. автохтонды ұлт пен ұйғыр, шешен этностары арасында болған ұлтаралық жанжалдарды айтсақ болады.

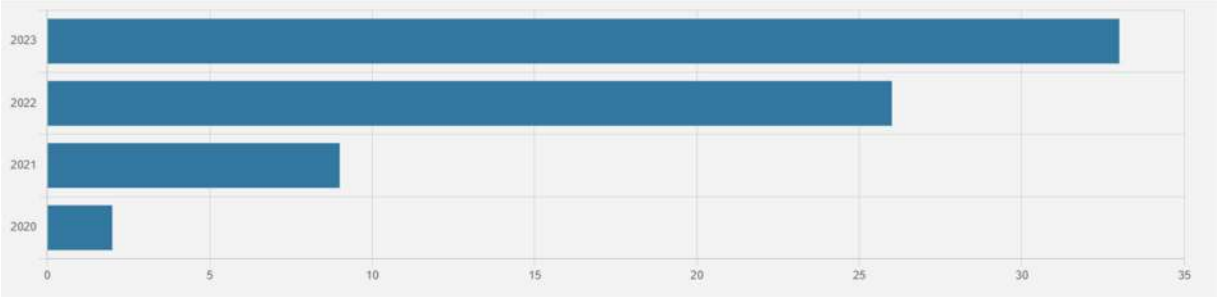
Қазақстандағы наразылық акцияларының табиғатын, даму тенденциясын аша түсетін тағы бір маңызды көрсеткіш елде митинг уақыттарында мемлекеттік органдардың әлеуметтік желілерді, белгілі бір ақпараттық порталдардың қызметін шектеу немесе блоктау әрекетінің тарихын бағамдау болып табылады. Елдегі шектеусіз интернет қозғалысын құрушы Internet Freedom тәуелсіз ұйымының шатдаундар мен шектеулер есебі назар салуға тұрарлық. Ақпарат елдегі наразылық акцияларының тенденциясын анықтауға қосымша дерек көзі бола алады.

Елдегі интернет бұқаралық ақпарат құралдары мен әлеуметтік желілер наразылық акцияларының катализаторы рөлін атқарып, қоғамның бір мәселе төңірегінде жылдам мобилизациялануына, наразылық акциялар, демонстрациялар үшін координация қызметін атқарып келеді.

Қазақстандағы шатдаун тәжірибесі аталған мәселенің алдын алуға, ақпараттық алаңды қорғау үшін енгізілгені белгілі. Сонымен, Қазақстан Республикасында интернет сайттарды, әлеуметтік желілерді шектеу немесе іс-әрекетін блоктау қызметін қазіргі таңда бірнеше құзырлы органдар жүзеге асыра алады. Оның ішінде негізгі операторлары ҚР Мәдениет және ақпарат министрлігі мен сот. Бастапқыда шатдаун соттың шешімі арқылы ғана жүзеге асырылып келген болса, қазіргі таңда бірнеше құзырлы орган өзіне қатысты салада бұл

қызметті орындай алады. Келесі 2-ші диаграммада наразылық акциялары қарсаңында және кейін ақпараттық алаңды бақылауда ұстау үшін жиі қолданылатын себептердің бірі «Көрінеу жалған ақпарат тарату» бабы бойынша интернет ресурстар қызметін шектеу саны назарға алынды [8] .

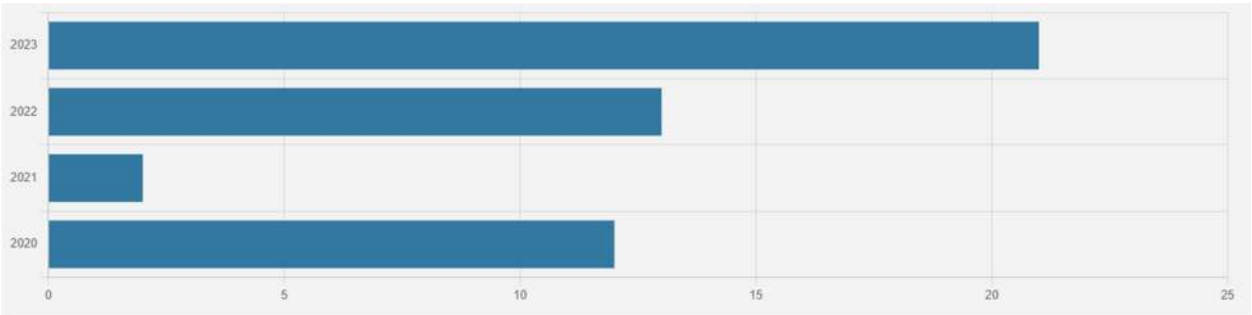
**2 – диаграмма. 2020-2023 жж. аралығында «Көрінеу жалған ақпарат тарату» құқық бұзушылық фактісі бойынша шектелген интернет ресурстардың динамикасы.**




Диаграммадан «Көрінеу жалған ақпарат тарату» бабының қолданылу жиілігін, тенденциясын анық көруге болады. Кестені талдайтын болсақ, «көрінеу жалған ақпарат тарату» бабы бойынша 2020 жылы – 2, 2021 жылы – 8, 2022 жылы – 26, 2023 жылы – 33 рет шектеулер жүзеге асырылды. «Көрінеу жалған ақпарат тарату» бабы - қоғамдық-саяси ахуалды тұрақсыздандыру, мемлекеттік органдарға тұрғындардың сенімін әлсірету және басқа да интернет іс-әрекеттерге байланысты қолданылатынын атап өту керек.

«БАҚ-ты қылмыстық және әкімшілік құқық бұзушылықтар жасау мақсатында пайдалану» бабын жоғарыда аталғандай (3 диаграмма) саяси мәні бар іс-әрекеттерді шектеу үшін қолданыла алады [8].

**3 – диаграмма. «БАҚ-ты қылмыстық және әкімшілік құқық бұзушылықтар жасау мақсатында пайдалану» категориясы бойынша интернет ресурстарының шектелу көрсеткіші.**




Еске сала кету керек, екі жағдайда да ҚР Мәденит және ақпарат министрлігі интернетті шектеуді жүзеге асырған. Оның ішінде, 2020 жылы – 12, 2021 жылы – 2, 2022 жылы – 13, 2023 жылы – 20 рет шектеу іс-әрекеттері жүзеге асырылған. Бұл деректер өзінің бастапқы мақсатында қолданылса құба-құп, ал егер демократиялық принциптерді бұза отырып орындалған болса оның мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық дамуына тек теріс салдарын ғана болжауға болады.

Интернетті шектеу қызметінің тенденциясы Қазақстандағы наразылық акцияларының, демонстрациялар мен митингтер санының өсуі, яғни қоғамдық-саяси жағдайдың елде шиеленісе түскен шағында белсенді қолданылып бастағандығын және одан кейінгі кезеңде де қолданыстан түспегенін көре аламыз. Біздің пікірімізше, Қазақстанда интернет ресурстарды

шектеу амалы бұдан әріде тәжірибеден түспейді деген ойдамыз. Тек елдің ақпараттық белсенділік алаңын қадағалау әкімшісінің ролі әскери-полициялық органнан мәдениет және ақпарат министрлігі секілді азаматтық негіздегі құрылымға берілуі демократиялық жағымды үрдіс деп бағалауға болады.

Қазақстанда интернет кеңістікті шектеу амалдары 2020-2023 жылдары күшейтілуі біз қарастырып отырған кезеңдегі елдегі қоғамдық-саяси фонның жағымсыз өрісте дамуын тағы бір дәлелдейді және «Қаңтар оқиғасының» қарсаңында құзырлы органдарға үздіксіз сигналдың түскендігін көрсетеді.

Өкінішке орай, осы аралық елдің келешегі үшін нақты шешімдер қабылданатын маңызды кезең болғанымен мемлекеттік бірыңғай шектеулер мен қадағалаулардың асыра пайдалануы, қоғамдық пікір мен мінез-құлықты зерттеу ұйымдарының жұмысындағы болжау және талдау қызметіндегі кемшіліктердің орын алғандығымен белгілі болып отыр.

**ТАЛҚЫЛАУ**

Зерттеуіміздің осы бөлігінде Қазақстандағы 2019-2022 жылдар аралығы ел тарихындағы ең резонансты, қоғамдық көңіл-күйдің асқынған формасына айналды деген көзқарасты тұжырымдай білдік деп санаймыз. «Қаңтар оқиғасы» - аяқасты туындай қалған наразылық акциясы емес, қоғамдық-саяси үрдістің дамуының шарықтауы, қарсылық пен наразылықтың формациялық өзгеріске түсуін білдіретін, айқын белгілері бар құбылыс деп атай аламыз.

***2019-2022 жылдардағы Қазақстандағы наразылық акцияларының негізгі алғышарттары мен себептері.***

Қазақстандағы наразылық акцияларының ұйымдасу мотивтері, географиясы, қамту көлемі мен жайылу ерекшеліктерін қарайтын болсақ процес ашық, алғышарттары алдын ала белгілі, психологиясы айқын жүріп отырған деуге болады. Бейбіт митингтер өткізуге азаматтардың тарапынан түскен өтініштердің мазмұны, елдегі әлеуметтік-экономикалық жағдай, билікке деген сенім кредиті, ашықтық, демократиялық құндылықтар сақталмаған, әділеттілік категориялары, жұмыссыздық параметрлері төмендеген кезде бас көтерулер жиілегенін байқауға болады. Сонымен, «Қаңтар оқиғасы» секілді елдің тәуелсіздігіне, тұрақтылығына қауіп төндіретін факторларды алдын ала болжауға болар еді деп пайымдауға болады. Ол үшін жоғары да көрсетілген мотивтердің графадағы индикаторлары нақты күнін айта алмаса да, қауіпті нүктеге жақын қалғандығын білдіре алады.

Егер 2015-тен бастап 2024 жыл аралығындағы Қазақстандағы инфляция көлемін бағамдайтын болсақ, ол 2019 жылдан 4,90%-дан бастап 2022 жылға қарай 20,40%-ға дейін тұрақты көтеріліп отырғандығын көреміз [9] (4 кесте).

4 кесте – *2016-2024 жылдар аралығында Қазақстандағы инфляция көрсеткіші*

| Кезең | Инфляция (%) | Өзгеруі (%) |
|---|---|---|
| 2024 | 4,80 | -5,20 |
| 2023 | 10,10 | -9,90 |
| 2022 | 20,40 | +12,40 |
| 2021 | 8,40 | |
| 2020 | 7,50 | +2,50 |
| 2019 | 4,90 | |
| 2018 | 5,43 | -1,57 |
| 2017 | 7,22 | -0,78 |
| 2016 | 8,29 | -5,71 |

Азық-түлік және тұтыну тауарларына бағаның қымбатшылығы Қазақстан азаматтары тарапынан теріс қабылданатын сезімтал мәселелердің біріне айналды. Азық-түлік және

тұтыну тауарларына бағаның соңғы он жылдықта үнемі жоғары көрсеткіштерге жетуі «Қаңтар оқиғасын» жақындатқан бірден-бір себеп болғандығын көрдік.

Әлеуметтік-экономикалық мәселелердің бірі, тұрғындардың әл-ауқатына ықпал ететін жұмыссыздық деңгейінің көрсеткіші Қазақстанда соңғы онжылдықта үнемі төмендеп отырған. Яғни, жұмыссыз тұрғындардың үлесі елдегі қоғамдық-саяси ахуалға теріс ықпал жасай алатын деңгейде емес деп тұжырым жасауға болады. Мысалы, 2018 жылы жұмыссыздар 4,9-4,8%, 2019 жылы 4,8%, 2020 жылы 5,0-4,9% арасы, 2021 жылы 4,9%, 2022 жылы 4,9-4,8% арасы, 2023 жылы 4,7% дейін төмендеген [10]. Дегенмен, 2019-2022 жылдардағы кезеңде митингті өткізушілер тарапынан бірде-бір жұмыссыздыққа байланысты талап қойылмағандығын еске алуымыз керек. Тек төмен жалақы мен әлеуметтік осал топтағы азаматтарды қолдаудың құралдарына байланысты сауалдар қойылған. Демек, ресми дерек көздері жұмыссыздықтың санына қарағанда жалақы көлемі мен осал топтағы азаматтардың қорғалуы секілді параметрлерге баса көңіл аударғаны жөн. Яғни, жалақы көлемінің елдегі қымбатшылыққа ілесе алмауы басты мәселе болып отыр.

Қазақстан азаматтарының протесттік белсенділігінің мөлшері, даму көзі, бағыты елдегі әлеуметтік-экономикалық, саяси қатынастардың күйімен пропорционал деуге болады. Мұндай сезімталдылықтың өсуі, сөз жоқ елдің өтпелі кезеңді басынан кешіруімен, көптеген мәдени құндылықтардың, элементтердің, қоғамдық-саяси институттардың әлі де орнықпауынан, сайып келгенде тұтас мемлекеттің қалыптасып болмағандығымен байланыстыруға болады.

***Елдегі наразылық акцияларының саяси мотивтері.***

Елдегі протесттік көңіл-күйдің бұрын-соңды болмаған жоғары магнитудасы 2022 жылдың 2 қаңтарында тіркелді. Қаңтар оқиғасы кейін «қасіретті қаңтар» деген атау алған ел тарихындағы жойқын, басқару, реттеу тетіктеріне бағынусыз қалған қайғылы оқиға таралу және қамту көлемі жағынан билік пен қоғам арасындағы ең ірі қақтығыс болып саналады. Қаңтар оқиғасы өзіне дейінгі протесттік көңіл-күйдің жинақталуы мен қуатталуынан пайда болған, бойында саяси, экономикалық, әлеуметтік мәселелер қамтылған қоғамдық реакция. Барлығына белгілі, оның эпицентрі Маңғыстау облысында экономикалық сұрақтарға қатысты бастау алады да, кейін наразылық акциясына саяси, экономикалық, әлеуметтік талаптар қосылып, орталығы Алматы қаласына ауысты. Ал оқиғаның амплитудасы барлық ел көлеміне жайылады. Оқиғаның басты себебі сұйылтылған газға бағаның күрт өсуі мұнайлы өлке тұрғындарының қарсылығына тап болады.

Кіріспе бөлімде елдегі наразылық акцияларына тікелей немесе жанама әсер етуші факторларды атаған болатынбыз. Соның бірі, билік үшін ішкі күрес бейресми «қосбиліктің» [10] пайда болуына байланысты қалыптасқан құбылыс болатын. Алайда ол латентті түрде қоғамдық-саяси процестерге ықпал жасап отырды. Оның анық жарыққа шығуы қаңтар оқиғасында көрінді. Нәтижесінде қаңтар оқиғасынан соң бірнеше лауазымды тұлғалар «қызметін асыра пайдалану», «елдің конституциялық құрылысын күшпен өзгертуге әрекеттену» қылмыстық баптарына сәйкес жазасын өтеуге кесілді. Бұл туралы Президент Қ.Тоқаев 2024 жылдың 3 қаңтарында «Егемен Қазақстан» газетіне берген сұқбатында: «Шынында да қос билік үлгісін енгізу әрекеттері болды, олар шоғырландырылған және ұйымдастырылған. «Билік транзитінің» қазіргі саяси жағдайында саяси манипуляторлар биліктің параллель орталығын қалыптастырды. Біздің елімізде Президент пен Жоғарғы Бас қолбасшы, сондай-ақ экс-президент өкілдік ететін Қауіпсіздік Кеңесінің төрағасы болды. Бұл, сайып келгенде, билік қақтығысына алып келмеуі мүмкін емес еді. Толығырақ айтайын: бұл жағдай қаңтардағы дағдарыс алғышарттарының біріне айналды» [11] - деп атап өткен болатын. Президенттің мәлімдемесі «Қаңтар оқиғасы» тек экономикалық мәселелердің түйіні ғана емес, сонымен бірге саяси ахуалдың терең мәнге ие болғандығын көрсетеді. Келесі кезекте, қарастырып отырған кезеңде елдегі наразылық көңіл-күйге түрткі болған саяси процестерді қарастыратын боламыз. Қазақстандағы стихиялы түрдегі саяси және әлеуметтік-экономикалық наразы-

лықтар уақыт шеңберінде 2019 жылдан басталды деген тұжырымымызды бекітіп алған соң, оқиғаның өрбуіне себеп болған саяси мотивтерге тоқталайық.

Елдегі қиын экономикалық жағдайды сипаттайтын және оның бірден-бір көрсеткіші 2019 жылдың 4 ақпанында Астана қаласының жеке тұрғын үй массивінде шағын үйде болған төтенше жағдайды Қазақстандағы стихиялы түрде өрбіген саяси наразылықтардың даму нүктесі ретінде қарастыруымыз керек. Өрт болған жерден бес бірдей балалардың мүрдесі табылады. Кейін белгілі болғандай ата-анасы балаларды үйіне қалдырып, жұмысқа кеткен кезде қайғылы оқиға орын алған. Жаңалықтан соң әлеуметтік желіде билікке қарсы негативті пікірлер дауылы циркуляцияланып, қоғамдық көңіл-күйдегі аяныш сезімдері әділдік, жауапкершілік, қауіпсіздік мәселелерінен бастап жауапты саяси қызметшілердің жауапкершілігін қарау секілді саяси талаптарға дейін ойысады. Бұл эмоционалды көңіл-күйдің артуына себепші болған, қоғамдық құлықтың билікке қарсы теріс қуатталуының, кейін салдары ұзақ уақыт бойына сақталған төтенше жағдай еді.

Қазақстанда 2019-2022 жылдар аралығында болып өткен протесттерді Африка мемлекеттері Тунис пен Египеттегі төңкерістермен салыстырып, оқиғаның хронологиялық өрбуі, мотивтері және басқа да ортақ ұқсастықтарын атап өтуге болады. Аталған екі елде де ұзаққа созылған протесттерге түрткі болған жәйлар: бірінде жеміс-жидек сатушының полицияға наразылық білдіріп өзін-өзі өртеуі болса, екіншісінде де осы оқиға қайталанып студент ұзақ уақыт бойы елді билеген Хосни Мубаракқа қарсы елдің Парламенті ғимаратының алдында үстіне бензин құйып, өртке оралады. Екі елде де массалық протестердің нәтижесінде Президенттері отставкаға кетіп, митингтер тоқтайды. Келесі зерттеулерімізде бұл елдердегі саяси тәртіптер мен Қазақстандағы саяси жүйелердің арасындағы ұқсастықтарды, протесттік көңіл-күйдің дамуын зерделейтін боламыз.

Әрі қарай Қазақстандағы оқиға желісін баяндайтын болсақ, 2019 жылдың 19 наурызында ешкім ойламаған жерден Тұңғыш Президент өкілеттігінің тоқтайтынын хабарлайды. Биліктің ауысуы елдегі қоғамдық-саяси ахуалға өзінің әсерін тигізбей қоймады. Тұңғыш Президенттің ізбасары Қ.Тоқаев билікке келген соң елдегі ахуалға әсер еткен екі хабарлама жасайды. Осымен байланысты, келесі қоғамдық-саяси кеңістіктегі жарықшақ, Астана қаласының атауын «Нұр-Сұлтан» деп ауыстыруды ұсынудан соң пайда болса, екіншісі, кезекті Президент сайлауының мерзімі жарияланғаннан кейін орын алады.

2019 жылдың 22 наурызында Шымкент қаласында Астана қаласының атауын ауыстыруға қарсы рұқсат етілмеген наразылық акциясы өтеді. Ал 2019 жылдың 21 сәуірінде Алматы қаласында дәстүрлі түрде ұйымдастырылып келген марафонда белсенділер тарапынан «От правды не убежишь» лозунгісі жазылған баннері ілінеді. Ақпарат құралдарында вирусты таралған лозунг маусым айында өткізілуі жоспарланған Президент сайлауын әділ өтуіне нұсқаған болатын. Акцияны ұйымдастырушылар тұтқындалғаннан кейін ел көлемінде белсенділерді қолдаған рұқсат етілмеген митингтердің ошақтары прогрессивті түрде өседі. Нәтижесінде маусымдағы Президент сайлауында тәуелсіз бақылаушылардың саны өсіп, сайлау күні қоғамдық кернеулік артады.

Қазақстандағы сериялы түрде жалғасқан наразылық акцияларының келесі толқыны заңды түрде тіркеуден өтпеген Қазақстанның демократиялық партиясының лидері Жанболат Мамай 2020 жылдың қаңтарында сот залында тұтқынға алынғаннан кейін жанданады.

Сонымен, Қазақстандағы соңғы бес жылдағы саяси наразылықтардың басты себебі саяси, экономикалық, әлеуметтік проблемалардың күрделі сабақтастығы деуге толық негіз бар.

## ҚОРЫТЫНДЫ

Қаңтар оқиғасының алғышарттары мен оның себебін іздеп, бірнеше жылдың көлеміндегі қоғамдық-саяси оқиғалардың ізіне шолу жасауымыз мәселенің тамыры тереңде жатқанын, оның оқыс бір жағдаяттардың салдары емес, бірнеше жылдарға созылған күрделі қоғамдық процестердің жиынтығы деген қорытындыға келдік. Сонымен бірге, демократиялық жүйеге

негізделген саяси жүйе өз бетімен іштей жаңару процесін бастамаса, оны күшпен өзгерту талпыныстары жасалатындығын, басы ашық мәселелер билік институттарында, өкілді орган қабырғаларында айтылып, талқыланбаса оның көшеде айқаймен айтылатындығын көрсетіп берді. Қайғылы қаңтар елдегі демократиялық құндылықтардың, әлеуметтік саясаттың, экономикалық теңгерімділіктің тоқырауға ұшырағандығын, солай халықтың билікке деген сенім кредитінің төмендеп кеткенінің көрсеткіші дей аламыз.

Наразылық акцияларының табиғатына мән беретін болсақ, экономика, әлеуметтік салалардағы мәселелер бойынша қарсылықтар аяқасты, жедел ұйымдастырылмайтындығы назарымызға ілінді. Ол белгілі бір уақыт аясында қоғам эмоциясының жинақталып барып білінетіндігін тәжірибе көрсетіп отыр. Ал саяси тақырыптағы мәселелердің наразылық акциясына айналу кезеңін нақты болжау қиын. Ұлттық намысқа тиетін, азаматтардың арожданына нұқсан келтіретін, руханиятпен байланысты проблемалар тым эмоционалды, таралу қарқыны жылдам болатындығын көріп отырмыз. Ондай мәселелер қауырт және лезде таралу сипатына ие, сәйкесінше олардың саяси жанжалдарға ұласу қаупін әркез күтуге болады. Сонымен бірге, қаңтар оқиғасы көрсеткендей, мұндай эмоцияға толы қоғамдық қозғалыстарды үшінші тараптардың пайдаланып кету, саяси мақсатта қолдану мүмкіндігі жоғары. Сол үшін, правокаторлардың саяси ойынының құрбанына айналмас үшін мемлекетте, қоғамда қырағылық танытуы керек деп ойлаймыз. Шынтуайтында, Қазақстандық қоғамдағы азаматтардың топтық санасының ерекшеліктерін зерттеу уақыт еншісіндегі шаруалар. Осыған орай, Қазақстандағы жанжалдардың табиғатын, психологиясын зерделеу, түсіну жұмыстары үздіксіз жүйелі түрде жүргізілуі тиіс деп санаймыз.

Демонстрациялар, митингтер, наразылық акциялар азаматтардың дауыс білдіруінің эмоциямен тамырласқан ең жоғары формасы болып табылатындықтан мұндай қоғамдық-саяси процестердің шығу тегіне, түбіріне, даму динамикасына жіті көңіл бөлінуі тиіс. Мұндай қарсылықтардың бас көтеруінің өзі қоғамның өмір-тіршілігін ұйымдастыру, реттеуде осыған дейін жеткілікті маңыз берілмеген қандай да бір өзекті мәселелердің жинақталғандығын білдіреді.

Қаңтар оқиғасын оқиғалық желі бойынша сипаттау мақала көлеміне және біздің зерттеуіміздің мақсатына кірмейді, сондай-ақ, қайғылы қаңтарға қатысты осы күнге дейін құзырлы органдар тарапынан оқиғаны тергеп-тексеру нәтижелері әлі жарияланбағандықтан елдегі наразылық акцияларының туындау себептерін, кейбір түйткілді мәселелерін пайымдап, ұсыныс пікір қалыптастырылды.

Біріншіден, Қазақстандағы наразылық демонстрациялары, наразылық білдіру мәдениеті қалыптасу үстіндегі процес. Демократиялық тәсілдермен мемлекеттік билікке тұрғындардың өтініш-тілегін білдіру, жеткізудің бейбіт митинг, демонстрация түріндегі әдістері мемлекеттік органдар тарапынан қауіпті үрдіс, тұрақтылыққа қарсы шабуылдай бағаланса, наразылық акцияларының өткізілуінің өзі үнемі тәртіпсіздікке ұласып жатады. Дауыс білдірудің мұндай тәсілі демократиялық қағидаларға сай өтуі үшін де екі тараптың мәдениеті, құндылықтар жүйесі өзгеруі тиіс.

Екіншіден, қарсылық білдіру мәдениетін көтеру мақсатында наразылық акцияларын модельдеу артық болмас еді. Жоспарлы түрде әр түрлі кәсіподақ, денсаулық, білім саласының, жастар мәселесі секілді тақырыптарда бейбіт митингтерді ұйымдастыру қоғамдық мінез-құлыққа оң ықпал жасай алады. Мұндай шаралар, көрші елдердегі тәртіпсіздікке ұласатын наразылықтардың елге импортталуының алдын алады және елдегі демократиялық құндылықтардың құқықтық негізін бекемдей түсері анық.

Үшіншіден, мемлекетте ашықтық, әділдік, құқықтық басқару жүйесін жетілдіре беру қажет. Мемлекеттік құпияларды қоспағанда туындауы мүмкін мәселелер бойынша алдын ала тұрғындарға хабарлама, түсіндіру жұмыстарын жүргізу маңызды. Мысалы, бірнеше митингтерге себеп болған ресейлік номерлі автомобильдерді заңдастыру әрекеттері қоғамда ажиотож тудырғаны белгілі.

Төртіншіден, құзырлы органдар болжамды түрде тұрғындардың наразылығын тудыруы мүмкін мәселелердің тізімін жасақтауы қажет. Мысалы, қазақ тілі мәселесі қазіргі таңда әлеуметтік желіде циркуляцияланып, қуатталуда. Мәселе реттелмесе жақын келешекте оның да митингтердің сұрағына айналу мүмкіндігі жоғары. Сондай-ақ, азаматтардың әл-ауқаты, өмір сүру сапасы, несиелік қарызға бату және басқа да көрсеткіштері үнемі сараптауды, олардың өсу шегіне белгілі индикаторлар белгілеп, бақылап отыруды қажет етеді.

Бесіншіден, қоғамдағы кернеулікті тудырып отырған мәселенің бірі жергілікті билік органдарына түскен белсенді азаматтардың бейбіт шеру өткізу өтініштеріне үнемі қанағаттанарлықсыз жауаптың берілуі теріс эмоциялардың жинақтала берілуіне түрткі болып отыр. Жергілікті биліктің үнемі секемшіл, қауіптену ұстанымы бұдан былай өзгеруі тиіс. Қоғамдық сана қоғамдық мәселелерге назар салып, араласа бастағанда өсетіне белгілі. Оның тұрмыстық деңгейде қалып қоюы мемлекеттің өзі үшін қауіпті.

*Әдебиеттер:*

*1. Tilly C. Regimes and Repertoires. – Chicago: University of Chicago Press, 2006. – 240 p.*

*2. Tarrow S. Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics (3rd ed.). – Cambridge: Cambridge University Press, 2011. – 352 p.*

*3. Huntington S. P. The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century. – Norman: University of Oklahoma Press, 1991. – 366 p.*

*4. Gill G. Revolution and Terror. – Oxford: OUP Oxford, 2023. – 305 p.*

*5. ҚР Прокуратурасының «Тіркелген қылмыстық құқық бұзушылықтар» туралы № 1-М есебі [Электрондық ресурс]. – URL: https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics (қаралған күні: 19.08.2024).*

*6. Анализ протестов в Казахстане за 2019–2022 годы [Электронный ресурс]. – URL: https://cabar.asia/ru/analiz-protestov-v-kazahstane-za-2019-2022-gody (дата обращения: 19.08.2024).*

*7. Armed Conflict Location and Event Data Project (ACLED) [Electronic resource]. – URL: https://acleddata.com/ (accessed on: 21.08.2024).*

*8. Statistics of registry restrictions. Use of mass media for committing criminal and administrative offenses. Internet Freedom [Electronic resource]. – URL: https://ifkz.org/en/restriction/statistics?country (accessed on: 19.08.2024).*

*9. Кризис роста: как менялась инфляция в Казахстане [Электронный ресурс]. – URL: https://lsm.kz/kak-menyalas-inflyaciya-v-kazahstane-infografika (дата обращения: 19.08.2024).*

*10. Зарина Адилханова. Уровень безработицы в Казахстане. Альтернативный подсчет. Аналитическая записка [Электронный ресурс]. – URL: https://nationalbank.kz/file/download/96433 (дата обращения: 22.09.2024).*

*11. Қасым-Жомарт Тоқаев: Біз озық ойлы ұлт ретінде тек қана алға қарауымыз керек [Электрондық ресурс]. – URL: https://egemen.kz/article/355466-qasym-zhomart-toqaev-biz-ozyq-oyly-ult-retinde-tek-qana-algha-qarauymyz-kerek (қаралған күні: 29.09.2024).*

*References:*

*1 Tilly C. Regimes and Repertoires. – Chicago: University of Chicago Press, 2006. – 240 r.*

*2 Tarrow S. Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics (3rd ed.). – Cambridge: Cambridge University Press, 2011. – 352 r.*

*3 Huntington S.P. The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century. – Norman: University of Oklahoma Press, 1991. – 366 r.*

*4 Gill G. Revolution and Terror. – Oxford: OUP Oxford, 2023. – 305 r.*

*5 QR Prokwratwrasının «Tirkelgen qılmıstıq quqıq buzushılıqtar» turalı № 1-M esebi. [Elektrondıq resurs]. – URL: https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics (qaralgan kuni: 19.08.2024)*

*6 Analiz protestov v Kazahstane za 2019-2022 gody. [Elektronnyy resurs]. – URL: https://cabar.asia/ru/analiz-protestov-v-kazahstane-za-2019-2022-gody (data obrashhenija: 19.08.2024)*

*7 Armed Conflict Location and Event Data Project (ACLED). [Electronic resource]. – URL: https://acleddata.com/ (accessed on: 21.08.2024).*

*8 Statistics of registry restrictions. Use of mass media for committing criminal and administrative offenses. Internet Freedom. [Electronic resource]. – URL: https://ifkz.org/en/restriction/statistics?country (accessed on: 19.08.2024)*

*9 Krizis rosta: kak menjalas' infljacija v Kazahstane. [Elektronnyy resurs]. – URL: https://lsm.kz/kak-menyalas-inflyaciya-v-kazahstane-infografika (data obrashhenija: 19.08.2024)*

*10 Zarina Adilhanova. Uroven' bezraboticy v kazahstane. Al'ternativnyj podschet. Analiticheskaja zapiska. [Elektronnyy resurs]. – URL: https://nationalbank.kz/file/download/96433 (data obrashhenija: 19.08.2024)*

*11 Qasym-Jomart Toqaev: Biz ozıq oylı ult retinde tek qana alga qarauımız kerek. [Elektrondıq resurs]. – URL: https://egemen.kz/article/355466-qasym-zhomart-toqaev-biz-ozyq-oyly-ult-retinde-tek-qana-algha-qarauymyz-kerek (qaralgan kuni: 19.08.2024)*

**SRSTI: 11.25.31** **DOI:** 10.51889/2959-6270.2024.88.4.002

*Tilep B.[1], Simtikov Z. [1]*, Sadyrova A.[2]*

*[1, 2] Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Republic of Kazakhstan*
*[2] Caspian University, Almaty, Republic of Kazakhstan*
* zhomart-67@mail.ru

## FEATURES OF REFLECTING THE QUALITY OF LIFE IN SOME CIS COUNTRIES IN DIGITAL FORMAT

*Abstract*

The article presents the evolution of the concept of quality of life. The author's definition of this category is given. The transition to the concept of digital quality of life is justified. The emergence of a new human social quality, which is called Homo informaticus by the authors, is justified. It is postulated that this quality, provided it is properly developed, provides a person in a modern digital society with a decent quality of life and allows them to achieve a decent standard of living. A comparative analysis of the digital quality of life in the countries of the Commonwealth of Independent States on the main key parameters is carried out on the statistical material of the Interstate Statistical Committee of the CIS. Conclusion dwells upon the fact that there is a digital inequality, which is a new type of social inequality generated by the digital society. Such inequality is intertwined with traditional types of social inequality, primarily income inequality, but is not completely reduced to the existence of poverty. It is postulated that the key cause of digital inequality is digital illiteracy, which puts people in a marginal position with regard to access to the benefits of human civilization in modern society.

**Keywords:** CIS, Internet, digital quality of life, digital inequality, digital poverty, digitalization of education, Internet technology.

*Б.А.Тілеп [1], Ж.К.Симтиков [1]*, А.Т.Садырова [2]*
*[1, 2] Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті*
*Алматы қ., Қазақстан Республикасы*
*[2] Каспий университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы*

# КЕЙБІР ТМД ЕЛДЕРІНДЕГІ ӨМІР САПАСЫН ЦИФРЛЫҚ ФОРМАТТА КӨРСЕТУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

*Аңдатпа*

Мақалада өмір сапасы тұжырымдамасының эволюциясы көрсетілген. Бұл категорияға авторлардың Цифрлық өмір сапасы тұжырымдамасына көшуге негізделген авторлардың өзіндік анықтамасы берілген. Homo informaticus деп атаған адамның жаңа әлеуметтік сапасының пайда болуы туралы дәлелді тұжырым жасайды. Бұл сапа дұрыс дамыған жағдайда заманауи цифрлық қоғамдағы адамға лайықты өмір сүру сапасын қамтамасыз етеді және лайықты өмір сүру деңгейіне қол жеткізуге мүмкіндік береді деп болжануда. Негізгі негізгі параметрлер бойынша Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына қатысушы елдердегі цифрлық өмір сапасына салыстырмалы талдау ТМД Мемлекетаралық статистикалық комитетінің статистикалық материалы бойынша жүргізіледі. Цифрлық қоғам тудыратын әлеуметтік теңсіздіктің жаңа түрі болып табылатын цифрлық теңсіздіктің бар екендігіне тоқталып қорытынды жасалған. Мұндай теңсіздік әлеуметтік теңсіздіктің дәстүрлі түрлерімен, ең алдымен табыс теңсіздігімен астасып жатыр, бірақ кедейшіліктің бар болуына толықтай төмендемейді. Цифрлық теңсіздіктің негізгі себебі қазіргі қоғамдағы адамзат өркениетінің игіліктеріне қол жеткізуге қатысты адамдарды маргиналды жағдайға қоятын цифрлық сауатсыздық болып табылады.

**Түйін сөздер:** ТМД, интернет, өмірдің цифрлық сапасы, цифрлық теңсіздік, цифрлық кедейлік, білім беруді цифрландыру, интернет технологиясы.

*Тілеп Б.А.[1], Симтиков Ж.К. [1]*, Садырова А.Т. [2]*
*[1, 2] Казахский национальный Педагогический университет имени Абая.*
*г. Алматы, Республика Казахстан*
*[2] Каспийский Университет, г.Алматы, Республика Казахстан*

# ОСОБЕННОСТИ ОТРАЖЕНИЯ КАЧЕСТВА ЖИЗНИ В НЕКОТОРЫХ СТРАНАХ СНГ В ЦИФРОВОМ ФОРМАТЕ

*Аннотация*

В статье представлена эволюция концепции качества жизни. Дается авторское определение этой категории. Обосновывается переход к понятию цифрового качества жизни и появление нового социального качества человека, которое названо авторами Homo informaticus. Предполагается, что данное качество, при условии его должного развития, обеспечивает человеку в современном цифровом обществе достойное качество жизни и позволяет достигать достойного уровня жизни. Проведен сравнительный анализ цифрового качества жизни в странах Содружества Независимых Государств по основным ключевым параметрам на статистическом материале Межгосударственного статистического комитета СНГ. Сделан вывод о существовании цифрового неравенства, которое является новым видом социального неравенства, порождаемого цифровым обществом. Данный вид неравенства сопрягается с традиционными видами социального неравенства, прежде всего, неравенства по доходам, но не сводится полностью к существованию бедности. Подчеркивается, что ключевым основанием цифрового неравенства является цифровая неграмотность, которая ставит людей в маргинальное положение в отношении доступа к благам человеческой цивилизации в современном обществе.

**Ключевые слова:** СНГ, интернет, цифровое качество жизни, цифровое неравенство, цифровая бедность, цифровизация образования, интернет-технология.

## MAIN PART

This article aims to explore the evolution of the concept of quality of life under the influence of the Internet and the development of digital technologies in the context of sociological research and the transformation of public relations in the CIS countries. Nowadays, social aspects of life in the post-Soviet space, in the context of Internet influence and the development of digital technologies, remain relevant, insufficiently explored in sociological science, and require comprehensive research. This distinction will help understand the essence of this phenomenon and its consequences in modern CIS countries. Understanding the essence of the development of the Internet and digital technologies in the CIS countries as a result of scientific policy in the post-Soviet space will help us sociologically reflect on their positive role and negative aspects in society.

Next, we turn to the social aspects of life in the CIS countries, considering the influence of the Internet and the development of digital technologies. Special attention will be given to the transformation of the concept of quality of life. We distinguish four temporal stages. We analyze digital quality of life, the digitalization of education, Homo informaticus as a new social quality of human beings, digital inequality, and digital poverty. The introduction of information and communication technologies in higher and professional education is an important part of the educational process and digital quality of life.

Examining digital transformation in the social sphere of the CIS countries and the influence of social networks on the way of life of post-Soviet society will be a key aspect of sociological analysis. The regions of the CIS countries differ in geographical location, national identity, demographic factors, levels of education, employment, and income. As a result, digitalization processes in these countries vary. We have studied the specifics of the regions of CIS countries, considering differences in geographical location, national identity, demographic factors, education, employment, and income. Therefore, digitalization processes in the CIS countries occur differently.

We focus on the negative consequences of social networks and digitalization of life for citizens, identifying their problems and potential solutions. In conclusion, the results of the sociological study are summarized, and it is concluded that digital inequality exists as a new form of social inequality generated by digital society. A key cause of digital inequality is digital illiteracy, which places people in a marginalized position concerning access to the benefits of human civilization in modern society.

Currently, digital quality of life serves as a marker of social well-being, both for individuals and society as a whole. High digital quality of life means having the potential to provide oneself and one's family with a decent standard of living, while digital illiteracy condemns individuals to marginality regarding access to the benefits of civilization. Thus, this article seeks to contribute to the study of the impact of the Internet and digital technologies on the social life of citizens in the CIS.

## INTRODUCTION

Information technologies have emerged as a pivotal force in shaping the socio-economic and public landscape, profoundly affecting citizens' daily lives and influencing the pace of national development. According to E.V. Yanshenko, digitalization has become a cornerstone of achieving a high standard of living.

In this regard, studying the experience of countries that have successfully implemented innovative approaches in the field of technology is of particular importance. The CIS countries, as active participants in the information technology field, provide a unique model for sociological analysis and the subsequent adaptation of practices that influence the social life of modern society. Some CIS countries, with the help of high-speed Internet, successfully integrate digital technologies into the social sphere of life-from business and education to everyday activities.

Studying the situation in the CIS will help identify the key factors contributing to the technological progress of the post-Soviet space. Thanks to their persistent approach to the development of information technologies, the Commonwealth of Independent States countries have

achieved good results. The success of these countries is based on diverse strategies aimed at improving Internet infrastructure, promoting innovation, and supporting young IT companies. The state plays an active role in creating a favorable environment for the development of technological innovations. One of the key secrets of the success of developed countries in digitalization is the powerful and widespread high-speed Internet network. Thanks to this free access to the network, South Korean citizens can use fast and reliable Internet, thereby contributing to the development of digital activity in society. Sociological research of the CIS countries' experience will help us better understand the impact of digital technologies on the shaping of lifestyles, education, and cultural traditions, which is essential for the development of sustainable strategies in the context of Kazakhstan's cultural environment.

The Republic of Kazakhstan, striving for modernization, can benefit from the successful practices of CIS countries. Adapting the experience of some CIS countries to Kazakhstan's conditions can contribute to the creation of an effective digital infrastructure, the development of innovative technology companies, and the improvement of people's quality of life in the state. The existence of digital inequality significantly influences the cultural and social aspects of society, representing a new form of social inequality generated by digital society.

Studying the state policy of CIS countries in the field of information technologies will help identify the key elements of a successful strategy, including measures to support innovation, legislative initiatives, and the implementation of digital technologies in various areas of society. In the context of globalization and growing competition in the global market, it is important for Kazakhstan to actively implement advanced technologies to enhance its competitiveness. The experience of CIS countries can serve as the basis for developing strategies for integration into the global information space.

This article aims to conduct a systematic and comparative examination of the social dimensions of digital quality of life within CIS countries, focusing on the role of the Internet and advancements in digital technologies. To achieve this objective, the following tasks have been outlined: analyzing the challenges of digital transformation in the social sectors of CIS nations and the impact of social media on societal dynamics; exploring the adverse effects of social networks, the digitalization of everyday life, and governmental policies, particularly in the realm of cybersecurity.

As a result of the research, structural relationships in the transformation of quality of life, conditioned by digitalization, have been identified.

## METHODOLOGY

The methodological basis of the study is based on the fundamental principles of sociology, philosophy, psychology, history, as well as the achievements of world scientific thought concerning social life, the Internet and digital technologies. The article uses scientific methods that allow for a deep and comprehensive study of the problem under study. These methods include historical analysis, systemic analysis, comparative analysis, sociological methods, and complex evaluation methods. The article also draws from published sociological, philosophical, historical, psychological, pedagogical, cultural, and economic studies, as well as monitoring data on the quality of life indicators in CIS countries from 2019 to 2022. Statistical bulletins from the CIS Statistical Committee have been used. As a result, the issues studied by the authors offer new approaches, evaluations, and reinterpretations, allowing for concrete conclusions and practical recommendations.

The theoretical significance of this article is crucial in contributing to a deeper understanding of the multifaceted impact of digitalization on modern life. By analyzing both the positive and negative aspects of the digital transformation, the article highlights how digital technologies reshape not only individual lives but also broader societal structures. The results of the sociological research presented in the article offer insights into the dynamics of digital inclusion and exclusion, the role of digital literacy in shaping quality of life, and the ways in which digital inequality intersects with traditional socio-economic inequalities such as income disparity.

This research can serve as a foundation for future studies exploring the long-term effects of digitalization on various aspects of social well-being, such as access to education, healthcare, employment opportunities, and participation in democratic processes. By understanding the complexities of digital transformation, including its potential to enhance or limit opportunities depending on factors like income, education, and geography, researchers and policymakers can develop more targeted strategies for mitigating digital inequality and promoting digital welfare across different populations.

Furthermore, the theoretical insights provided by this article could inform the development of policies that address both the opportunities and challenges posed by digitalization, ensuring that technological progress leads to more inclusive and equitable societies.

The practical significance of the article is that the issues and advantages of digital technologies identified through sociological analysis can be applied as recommendations for implementing the impact of Internet technologies on society.

**Level of study**: Transformation of the concepts of quality of life as a scientific concept is a multifaceted and complex notion. Many authors consider digitalization as the fourth wave of the scientific and technological revolution [1, p. 16]. Since the studied issue of digital quality is interdisciplinary, the materials require thorough analysis.

Currently, people worldwide are increasingly dependent on internet technologies in the workplace and everyday routines. Therefore, the recent surge in digital development has attracted the attention of researchers. Russian scientists E.V. Nekhoda, I.V. Roshchina, and V.D. Pak have dedicated their work to issues related to the measurement of quality of life. They have systematized the stages of the evolution of quality of life in the context of theories and concepts of social development and the corresponding indicators. They analyze the main global development trends that influence the quality of life and its components in one way or another [2, p. 43].

P. Leoci highlights in his article that during the 1980s, numerous theorists introduced various «Gap Theories» connected to quality of life. Among these, the Theory of Multiple Discrepancies (MDT) holds particular significance. MDT's core premise is that life satisfaction arises from comparisons, specifically the disparity between one’s aspirations and the actual conditions of their life [3, p. 6]. The Gallup Institute approaches the concept of quality of life, or global well-being, by considering both objective factors (such as standard of living, health, employment, literacy, and poverty) and subjective factors. The subjective aspects include evaluative indicators (how individuals perceive their lives) and experiential indicators (what individuals feel in their daily lives) [4, p. 89].

Research teams and individual scholars have also contributed valuable insights and methodologies for measuring quality of life. While specific studies on regional quality of life indices exist in Russia and its cities, such research remains absent in Kazakhstan. For instance, E.A. Pystogova developed a quality of life index based on 12 aggregated indicators and created a map illustrating quality of life across Russian regions [5, p. 26].

Additionally, A.E. Balobanov and S.V. Golubev provide an analysis of urban quality of life on a global scale. They argue that urban quality of life comprises several critical components that enhance overall well-being but may not directly relate to service provider obligations. These components include political participation, economic opportunities, access to housing, subjective well-being, culture, environmental conditions, social justice, and technological advancements [6].

In E.V. Yanchenko’s work, it is demonstrated that digitalization plays a crucial role in shaping complex social standards and meeting needs at an elevated level, suitable for qualified professionals and active members of modern society. The study compares the quality of life index and the digital economy and society index across Russia and other countries, emphasizing the importance of incorporating digital elements into the indicators of a decent quality of life [7, p. 18].

Worldwide, special measures have been developed to promote digital transformation, and large companies around the world are leading digital transformations in global industries to improve the

position of digital technologies. This demonstrates the rapid strengthening of the connection between society and internet technologies. The impact of digital technologies on the life of modern humans is also mentioned in almost all interdisciplinary studies of today, especially concerning the construction of an information society and national approaches to managing information data. In this article, we have primarily relied on the interstate statistical data of the CIS committee.

## RESULTS AND DISCUSSION

Society is witnessing the emergence of a new concept of quality of life, where the focus is placed on the individual. The foundation for this qualitative transformation lies in the substantial increase in labor productivity within material production. This growth has enabled the fulfillment of basic needs at a socially acceptable standard for the majority of the population. Once these fundamental needs are satisfied, attention can shift toward addressing higher-level needs, which are associated with the non-material dimensions of quality of life.

The emergence of a consumer society laid the groundwork for the development of subjective well-being theory, where individuals began evaluating their own quality of life. Sociological tools, including public opinion polls and household surveys, were employed to measure and analyze quality of life. These evaluations incorporated both objective indicators (e.g., income levels, housing conditions) and subjective factors (e.g., personal satisfaction), enabling a comprehensive approach that combines quantitative and qualitative analyses.

External standards capture societal conditions, such as average wages, minimum subsistence levels, environmental safety, and ecological factors. Internal assessments, on the other hand, reflect individual satisfaction with personal needs like housing, nutrition, and clothing. Modern assessments of quality of life now adopt a holistic approach, integrating both external societal conditions and individuals' subjective evaluations.

In the era of digital society, where information and communication technologies infiltrate every aspect of human and societal activity, the concept of «quality of life» evolves to encompass new dimensions driven by digitalization. As digital technologies become essential across age groups, adapting to these advancements is increasingly necessary to remain part of the digital civilization. Consequently, the meaning of «quality of life» now reflects the integration of digital advancements into daily living and societal development.

The COVID-19 pandemic accelerated the digitalization of numerous aspects of life, particularly within the education sector. Restrictive measures prompted the widespread adoption of e-learning and distance education technologies. Despite this progress, challenges remain: many educational institutions lack adequate infrastructure, and some students do not have access to personal computers or reliable internet connections.

**Digital quality of life**: Ensuring a decent standard of living through digital technologies involves automating production, integrating digital solutions into public and personal life, and transforming management systems and individuals. While automation boosts labor productivity, it also reduces job opportunities, potentially causing negative social consequences such as rising unemployment.

At the same time, digital technologies are advancing education, enhancing healthcare, supporting virtual culture, and improving daily life conveniences like public transport Wi-Fi and electronic ticketing for theaters, museums, and transportation. They also enable the development of smart home systems, illustrating the increasing digitization of human activities, including production, commerce, public services, advertising, business, and interpersonal communication (Bykova, 2022).

Recognizing these trends, the Council of Heads of Government of the CIS adopted a Strategy for cooperation in building and developing the information society by 2025. This strategy prioritizes the use of information and communication technologies (ICTs) in state policies across CIS countries, facilitating digital transformation in production, business, education, culture, and communication. However, achieving a high quality of life in this digital era requires widespread

digital literacy, which remains unevenly distributed among the population of CIS member states. Different generations adapt to digital technologies at varying rates.

Statistics from the CIS Statistical Committee for 2021 reveal notable variations in ICT skills among youth aged 15 to 24 across different countries:

Copying and moving files or folders: Azerbaijan – 81.8%, Belarus – 77.7%, Kazakhstan – 33.5%, Russia – 64.4%, Uzbekistan – 68.1%.

Sending emails with attachments: Azerbaijan – 78.5%, Belarus – 63.0%, Kazakhstan – 59.5%, Russia – 82.1%, Uzbekistan – 19.4%.

Creating electronic presentations with specialized software: Azerbaijan – 19.5%, Belarus – 35.7%, Kazakhstan – 32.8%, Russia – 33.5%, Uzbekistan – 11.5%.

Searching for, downloading, installing, and configuring software: Azerbaijan – 21.9%, Belarus – 46.4%, Kazakhstan – 21.9%, Russia – 12.0%, Uzbekistan – 6.4%.

**Homo informaticus** as a new social quality of the individual. The introduction of digital technologies has significantly transformed social relations, profoundly influencing individuals who must adapt to a digital lifestyle. This shift marks a new stage of existence, where individuals function as elementary particles of the informational universe—simultaneously producers, owners, and transmitters of the information flow. While technological advancements are accelerating, it is essential to recognize that this represents only the initial phase of a broader global transformation.

In the digital society, internet accessibility, digital communication tools, and the ability to utilize digital services are fundamental aspects of digital quality of life. The dynamics of internet usage in CIS countries, as outlined in Table 1, illustrate this ongoing evolution [10, p. 81].

Table 1 – *The Share of Internet Users, in %*

| CIS Countries | 2019 | 2020 | 2021 | 2022 |
|---|---|---|---|---|
| Azerbaijan | 81 | 85 | 87 | 88 |
| Armenia | 67 | 77 | 79 | 77 |
| Belarus | 83 | 85 | 87 | 90 |
| Kazakhstan | 84 | 88 | 93 | 94 |
| Kyrgyzstan | 64 | 72 | 79 | 82 |
| Moldova* | 58 | 59 | 61 | – |
| Russia | 83 | 85 | 88 | 90 |
| Tajikistan* | 22 | – | – | – |
| Turkmenistan* | 21 | – | – | – |
| Uzbekistan | 70 | 71 | 77 | 84 |
| Ukraine* | 70 | 75 | 79 | – |

*Note: * – International Telecommunication Union (ITU), https://www.itu.int.

As illustrated in Table 1, Kazakhstan leads the CIS countries in the percentage of internet users, followed by Russia, Belarus, and Azerbaijan. In Azerbaijan, Belarus, Kazakhstan, and Russia, the proportion of internet users is notably high, ranging from 88% to 94%, while in other CIS nations, this figure remains significantly lower [11, p. 54].

The Digital Quality of Life Index (DQL), which evaluates internet access and quality, digital infrastructure, cybersecurity, and e-government, provides further insights into the digital landscape. According to a 2023 study by Surfshark VPN, Russia ranked 56th among 121 countries in DQL, with category-specific ranks as follows: internet affordability (69th), internet quality (51st), digital infrastructure (46th), security (56th), and e-government (47th). Kazakhstan performed better, ranking 47th, highlighting its strong momentum in digital development. Notably, Kazakhstan

ranked 20th in digital society development and was identified as a country with high potential for advancing digital welfare [12, p. 56].

In Kazakhstan, trends reflect a shift in media consumption, with less time spent watching television and increasing engagement with social media (45.7%) and online portals (42.8%). As of early 2023, the country had 17.73 million internet users out of a population of 19.765 million, equating to nearly 90% internet penetration.

The demographic profile of Kazakhstani internet users in 2023 is as follows:

Gender: 43.5% male, 56.5% female.

Age: 41% aged 20-41, 29% aged 9-19.

Usage: 89% of the population uses the internet daily, and 88% of users are employed.

The most popular social networks in Kazakhstan include Instagram (10.45 million users), TikTok (10.41 million users), and VKontakte (5.30 million users).

In comparison, Belarus ranked 70th in the 2023 DQL Index, with declines across most categories except security. Kyrgyzstan ranked 71st, performing best in internet affordability (6th globally) but lagging significantly in other areas: electronic infrastructure (98th), e-government (85th), internet quality (88th), and cybersecurity (93rd) [14]. These rankings underscore the varying levels of digital development across the CIS region.

Table 2 – *The Number of Subscribers of the Cellular Network (per 100 People of the Population)*

| CIS Countries | 2019 | 2020 | 2021 | 2022 |
|---|---|---|---|---|
| Azerbaijan | 109 | 104 | 108 | 110 |
| Armenia | 122 | 108 | 122 | 127 |
| Belarus | 124 | 125 | 127 | 128 |
| Kazakhstan | 139 | 130 | 129 | 130 |
| Kyrgyzstan | 118 | 110 | 108 | 106 |
| Moldova | 168 | 156 | 183 | 204 |
| Russia | 211 | 208 | 221 | 215 |
| Tajikistan | 66 | 64 | 65 | – |
| Turkmenistan* | 97 | 99 | 99 | – |
| Uzbekistan | 71 | 76 | 83 | 90 |
| Ukraine | 131 | 129 | 135 | – |

*Note: * – International Telecommunication Union (ITU), https://www.itu.int.

As shown in Table 2, Russia ranks first among CIS countries in terms of the number of cellular network subscribers per 100 people, followed by Moldova, Kazakhstan, and Belarus.

**Digital Inequality and Digital Poverty.** The issue of digital inequality is intricately tied to broader socio-economic divides, where access to the internet and technology is not universal. Nearly half of the world's population lacks internet access, which limits opportunities for education, financial services, and employment, thus perpetuating inequalities. The rapid advancement of technology, while addressing some of these gaps, may inadvertently widen them over time, creating a digital divide.

Experts from the World Bank and the United Nations emphasize that internet access is a fundamental human right, acknowledging it as a key starting point for addressing digital inequality. However, the Association of Internet Researchers views this gap not as a new phenomenon, but as a modern manifestation of longstanding inequalities, such as unequal income distribution, that have existed for centuries.

In countries like Russia, «information illiteracy» has become a significant barrier to digital inclusion. It leads to «digital inequality» and «information poverty,» where access to the internet and the digital economy is stratified by factors such as income, education, and family structure. This disparity means that while some groups have full access to digital tools—enabling them to use the internet for learning, work, and other activities—others are restricted to more traditional information sources like television, radio, and print media.

Economic factors play a significant role in exacerbating digital inequality. The cost of technology, such as smartphones, computers, and internet subscriptions, can be prohibitive for those with lower incomes. In some cases, the affordability of these services is further strained by rising costs in certain regions. For example, the most recent data from Rosstat reveals that in Russia, the wealthiest 10% of the population earned 30% of the total income, while the poorest 10% earned just 2%. The income disparity between these groups is stark, with the wealthiest 10% earning 132,920 rubles, which is 15 times higher than the poorest 10%, who earned an average of 8,860 rubles (funds coefficient) [17].

This income inequality directly impacts digital access. In regions where the internet is costly and digital devices are unaffordable, large sections of society are excluded from the benefits of digital technologies. Moreover, individuals who feel insecure about the risks of online fraud and errors may also avoid digital platforms altogether.

In summary, digital inequality reflects deeper socio-economic and regional disparities. The gap is not only about access to the internet itself but is also shaped by financial resources, education, and regional infrastructure. Measures to address these disparities must consider both technological and socio-economic factors to ensure broader access to the digital world for all individuals.

Table 3 – *Indicators of Differentiation of the Population by Income Level (Coefficient of Funds, Times)*

| CIS Countries | 2019 | 2020 | 2021 | 2022 |
|---|---|---|---|---|
| Azerbaijan | 3.4 | 3.4 | 3.4 | 3.7 |
| Armenia | 17.4 | 14.7 | 14.3 | – |
| Belarus | 6.0 | 5.7 | 6.2 | 5.9 |
| Kazakhstan | 6.0 | 5.9 | 6.0 | 5.7 |
| Kyrgyzstan | 10.6 | 9.2 | 11.3 | 13.6 |
| Moldova | 10.4 | 11.2 | 12.2 | 10.8 |
| Russia | 15.6 | 14.9 | 15.2 | 13.8 |
| Tajikistan | 9.2 | – | – | – |
| Turkmenistan* | – | – | – | – |
| Uzbekistan | 6.0 | 6.9 | 6.8 | 7.0 |
| Ukraine | 5.5 | 5.3 | 5.3 | – |

The significant income inequality among CIS countries, as reflected in Table 3, highlights a concerning trend that has the potential to drive social unrest. Russia, Kyrgyzstan, and Moldova exhibit the highest levels of income differentiation, with the wealth gap being particularly pronounced in these nations. As income inequality increases, the risk of social discontent rises, as it may lead to perceptions of injustice and a lack of equal opportunity among different social groups.

Global experience suggests that when the income gap exceeds a certain threshold—typically a ratio of 10:1 between the wealthiest and the poorest segments of the population—societal stability may be threatened. Countries with such large disparities in wealth often experience heightened social tensions, including protests, political instability, and even violence. To mitigate these risks and foster a more stable social environment, experts argue that the income gap should be kept below this critical 10:1 ratio.

This recommendation aligns with the broader goal of promoting social cohesion and fairness, which are essential for long-term economic and political stability. Addressing income inequality through policies such as progressive taxation, social welfare programs, and investments in education and healthcare can help to reduce disparities and promote a more equitable distribution of resources.

## CONCLUSION

Digital quality of life has indeed become a crucial marker of both individual and societal well-being in the modern world. High digital quality of life provides the foundation for a decent standard of living, as it facilitates access to vital services and personal growth opportunities. Conversely, digital illiteracy and digital poverty can lead to marginalization, denying individuals the benefits of the digital age.

Digital inequality, a significant concern across the CIS countries, remains a barrier to equitable access to these opportunities. It is not just about having access to the internet or digital devices, but also about possessing the necessary skills to use these tools effectively. Income inequality often exacerbates digital inequality, as people with lower incomes may struggle to afford the necessary technology or the internet access required for full participation in the digital society. While there is not a simple one-to-one relationship between digital poverty and income poverty, the two are closely interconnected, with lower-income individuals being disproportionately affected by both.

The digitalization of education is a critical component in improving digital quality of life. In the CIS countries, while progress has been made in developing digital infrastructure, there is still significant variation in terms of access and quality of digital services, particularly between urban and rural areas, and among different socio-economic groups. Governments in the CIS countries have recognized the importance of digital education, but more needs to be done to ensure that digital literacy is widespread across all segments of society. As digital technologies become increasingly integrated into education systems, healthcare, and work environments, addressing digital inequality will be essential to ensuring that all citizens have the opportunity to benefit from the advancements in these areas.

*References:*

*1. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution. – Moscow: Eksmo, 2016. – 138 p. – ISBN 978-5-699-90556-0.*

*2. Nehoda E. V., Roshchina I. V., Pak V. D. Quality of Life: Measurement Issues // Herald of Tomsk State University. Economics. – 2018. – № 43. – Pp. –.*

*3. Leochi P. Quality of Life, Sustainable Development, and the Environment // World of the New Economy. – 2011. – № 2 (12). – Pp. 4–21.*

*4. Official Website of the Gallup Institute [Electronic resource]. – URL: https://www.gallup.com/home.aspx (accessed on: 05.09.2024).*

*5. Pystogova E. A. The State of Quality of Life in the Regions of Russia: Social Mapping // Sustainable Innovative Development: Design and Management. – 2015. – Vol. 11, № 4 (29). – Pp. 104–115.*

*6. Balobanov A. E., Golubev S. V. Quality of Life – A Key Parameter of the Strategy for a Modern City [Electronic resource]. – URL: http://ion.ranepa.ru/upload/images/Balobanov_kachestvo.pdf (accessed on: 15.09.2024).*

*7. Yantchenko E. V. Digitalization as a Determinant of Decent Quality of Life // Creative Economy. – ISSN: 1994-6929 (print), 2409-4684 (online). – [Electronic resource]. – URL: https://1economic.ru/lib/120943 (accessed on: ..20_).*

*8. Monitoring of Quality of Life Indicators in the Countries of the Commonwealth of Independent States 2019–2022 // Interstate Statistical Committee of the CIS. – Moscow, 2023. – 97 p.*

*9. Karmazin T. Values and Key Competencies in the Age of the Digital Society // Business Excellence. – [Electronic resource]. – URL: https://ria-stk.ru/ds/adetail.php?ID=181143 (accessed on: 19.09.2024).*

*10. Monitoring of Quality of Life Indicators in the Countries of the Commonwealth of Independent States 2019–2022 // Interstate Statistical Committee of the CIS. – Moscow, 2023. – 97 p.*

*11. Monitoring of Quality of Life Indicators in the Countries of the Commonwealth of Independent States 2019–2022 // Interstate Statistical Committee of the CIS. – Moscow, 2023. – 97 p.*

*12. Digital Well-being Ranking 2023 – Index of Digital Life Quality in Russia [Electronic resource] // Vasilenko Digital. – URL: https://vasilenko.digital/blog/tpost/x3p66xe951-reitingtsifrovogo-blagopoluchiya-2023-i (accessed on: 06.08.2024).*

*13. Monitoring of Quality of Life Indicators in the Countries of the Commonwealth of Independent States 2019–2022 // Interstate Statistical Committee of the CIS. – Moscow, 2023. – 97 p.*

*14. Terekhova T. A. Information Poverty and Information Inequality [Electronic resource] // LLC "Olbest". – URL: https://otherreferats.allbest.ru/economy/01107520_0.html (accessed on: 20.08.2024).*

*15. Monitoring of Quality of Life Indicators in the Countries of the Commonwealth of Independent States 2019–2022 // Interstate Statistical Committee of the CIS. – Moscow, 2023. – 97 p.*

*16. Concept of the Russian Federation's Presidency in the Commonwealth of Independent States in 2024 [Electronic resource] // Executive Committee of the CIS. – URL: http://kremlin.ru/events/president/news/73203 (accessed on: 05.01.2024).*

*17. Dyatlov S. A., Feygin G. F. Digital Inequality and Economic Development: Features of Country Differentiation // Innovations. – 2018. – № 10 (240). – [Electronic resource]. – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovoe-neravenstvo-i-ekonomicheskoe-razvitie-osobennosti-stranovoy-differentsiatsii (accessed on: 24.09.2024).*

**SRSTI: 11.15.37** **DOI:** 10.51889/2959-6270.2024.88.4.003

*N.R.Nurpeissova[1*], Zh.M.Tolen[2]*

*[1]Al-Farabi Kazakh National university , Almaty, Kazakhstan*
*[2]Turan University, Almaty, Kazakhstan*
*[*] e-mail: Nurpeysovan@mail.ru*

## ANALYSIS OF RESEARCH DIRECTIONS OF THEORIES OF ETHNIC IDENTITY

*Abstract*

This article provides a comprehensive overview of key theoretical frameworks, taking a deeper look at contemporary theories in the study of ethnic identity. Since the basis of this concept originates from Western sociologists and anthropological scientists, their concepts and works were differentiated. Explores various perspectives on the formation of ethnic identity in modern society.

This is because ethnic identity is a complex and multifaceted construct that includes various disciplines and has attracted the attention of researchers. It is important to compare the ways of understanding the theories of ethnic identity and to identify the relevant perspectives.

In addition, the article examines the methods of primordialism, constructivism, and instrumentalism, which are important in the study of the issue of ethnicity and nation. And in the course of the discussion, theories that offer opposing views on ethnic identities will be discussed. Through this multidimensional analysis, the article attempts to provide a comprehensive account of the study of ethnic identity.

Combining insights from various theoretical perspectives, it offers insights into the dynamic nature of ethnic identities and their relationship to social cohesion and cultural diversity in contemporary societies. The importance of combining various theories for a comprehensive understanding of ethnic identity is emphasized and recommendations are made for developing an appreciation of cultural diversity.

**Keywords:** ethnic identity, national identity, ethnocultural identity, ecological systems theory, primitivism, constructivism, instrumentalism.

*Н.Р.Нурпейсова[1*], Ж.М.Төлен[2]*
*[1]әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан*
*[2]Тұран университеті, Алматы қ., Қазақстан*

# ЭТНИКАЛЫҚ БІРЕГЕЙЛІК ТЕОРИЯЛАРЫН ЗЕРТТЕУ БАҒЫТТАРЫН ТАЛДАУ

*Аңдатпа*

Бұл мақала этникалық бірегейлікті зерттеудегі заманауи теорияларды тереңірек қарастырып, негізгі теориялық негіздерге жан-жақты шолуды ұсынады. Бұл ұғымның негізі батыстық әлеуметтанушылары мен антрополог ғалымдарынан бастау алатындықтан солардың тұжырымдамаларына, еңбектеріне саралау жасалды. Қазіргі қоғамдағы этникалық бірегейлікті қалыптастыруға қатысты түрлі перспективаларды зерттейді.

Себебі этникалық бірегейлік бұл түрлі пәндерді қамтитын, зерттеушілердің назарын аударған күрделі және көп қырлы құрылым. Этникалық бірегейлік теорияларын түсінудің тәсілдерін салыстыру және тиісті көзқарастарды анықтау маңызды болып табылады.

Сонымен қатар, мақалада этнос пен ұлт мәселесін зерттеуде маңызды мәнді иеленетін примордиализм, конструктивизм және инструментализм тәсілдерін бөліп қарастырады. Ал талқылау барысында этникалық бірегейлік туралы қарама-қарсы көзқарастарды ұсынатын теориялар талқыланады. Осы көп өлшемді талдау арқылы мақала этникалық бірегейлікті зерттеуге қатысты жан-жақты мәлімет беруге тырысады.

Түрлі теориялық көзқарастардағы түсініктерді біріктіре отырып, ол этникалық бірегейліктердің динамикалық табиғаты және олардың қазіргі қоғамдардағы әлеуметтік бірігуге, мәдени түрлілікке қатысы туралы түсініктер ұсынады. Этникалық бірегейлікті жан-жақты түсіну үшін түрлі теорияларды біріктірудің маңыздылығына баса назар аударылып және мәдени түрлілікті бағалауды дамыту үшін ұсыныстар берілді.

**Түйін сөздер:** этникалық бірегейлік, ұлттық бірегейлік, этномәдени бірегейлік, экологиялық жүйелер теориясы, примитивизм, конструктивизм, инструментализм.

*Нурпейисова Н.Р.[1*], Төлен Ж.М.[2]*
*[1]Казахский национальный университет имени аль-Фараби,*
*г.Алматы, Республика Казахстан*
*[2]Университет Туран, г.Алматы, Республика Казахстан*

# АНАЛИЗ НАПРАВЛЕНИЙ ИССЛЕДОВАНИЙ ТЕОРИЙ ЭТНИЧЕСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

*Аннотация*

В этой статье представлен всесторонний обзор ключевых теоретических основ, более глубоко рассматриваются современные теории изучения этнической идентичности. Поскольку основа этой концепции берет свое начало у западных социологов и ученых-антропологов, их концепции и работы были дифференцированы. Исследуются различные точки зрения на формирование этнической идентичности в современном обществе.

Это связано с тем, что этническая идентичность представляет собой сложную и многогранную конструкцию, включающую в себя различные дисциплины и привлекающую внимание исследователей. Важно сравнить способы понимания теорий этнической идентичности и выявить соответствующие точки зрения.

Кроме того, в статье рассматриваются методы примордиализма, конструктивизма и инструментализма, имеющие важное значение при изучении проблемы этничности и нации. А в ходе дискуссии будут обсуждаться теории, предлагающие противоположные взгляды на

этническую идентичность. Посредством этого многомерного анализа статья пытается дать всесторонний отчет об изучении этнической идентичности.

Объединив идеи различных теоретических точек зрения, он предлагает понимание динамической природы этнической идентичности и ее связи с социальной сплоченностью и культурным разнообразием в современных обществах. Подчеркивается важность объединения различных теорий для комплексного понимания этнической идентичности и даются рекомендации по развитию понимания культурного разнообразия.

**Ключевые слова:** этническая идентичность, национальная идентичность, этнокультурная идентичность, теория экологических систем, примитивизм, конструктивизм, инструментализм.

**MAIN PART**

The study of ethnic identity is a significant area of modern research, reflecting its influence on individuals, communities, and societal relations. In today's globalized world, migration, intercultural connections, and international integration have heightened the importance of ethnic identity as a factor in social and political processes. It plays a vital role in state-building and intergroup dynamics.

Ethnic identity research spans disciplines such as anthropology, sociology, psychology, and political science. Primordialism views ethnic identity as rooted in history and culture, while constructivism sees it as a social construct, and instrumentalism considers it a tool for political or economic goals. Modern theories like Erikson's psychosocial theory and Bronfenbrenner's ecological systems theory offer further insights into identity formation in different social contexts.

Political science focuses on the relationship between ethnic groups and the state, analyzing policies like integration, legal status, and participation in political processes. Theories such as political primordialism and constructivism examine how ethnic identity evolves or adapts within political systems.

This research underscores the need for clear theoretical and methodological foundations to address the complexities of ethnic identity. By integrating diverse perspectives, it aims to provide a comprehensive understanding of ethnic identity's role in society and its impact on fostering inclusive and cohesive communities.

**INTRODUCTION**

Currently, the study of ethnic identity is one of the most relevant areas of scientific research. This wonder features a coordinate affect on the self-awareness of ethnic bunches and people in society, the arrangement of common relations, and their support in social, social, financial, and political life. The issue of ethnic character is getting to be particularly significant in today's period of globalization. The development of worldwide movement, the fortifying of intercultural ties and common financial and political integration between countries complicate the issues of uniqueness and recognizable proof of each ethnic group. In this respect, ethnic personality is getting to be a deciding calculate within the relations between people and communities in present day society, it possesses a uncommon put within the national arrangement of the state in numerous nations [1, p 112].

The field of ethnic identity research is located on the border of different scientific disciplines. In this field, the methodologies and theories of anthropology, sociology, psychology and political science are combined with each other and aim to comprehensively explain this complex phenomenon. However, the ambiguity surrounding the concepts of «identity» and «ethnicity» in research on the issue of ethnic identity creates certain difficulties. Different theories explain the essence of ethnic identity in different ways, and between them, there are sometimes significant differences and contradictions. Clear theoretical and methodological foundations are required to give a clear direction to science in solving this problem and understanding the nature of ethnic identity.

The multiplicity of approaches to the study of ethnic identity in the scientific community reflects the versatility of the field and the complexity of its evolution. On the one hand, there is the primordial theory, which considers ethnic identity as «natural» and interprets ethnic groups as the result of historical connection and common destiny. Primordialism emphasizes the immutability of ethnic identity and traces the roots of nations and ethnic groups to their historical and cultural characteristics. On the other hand, there is constructivism, which views ethnic identity as a social construct, and instrumentalism, which analyzes it as a tool used for specific purposes. These theories explain the development and change of ethnic identity as dependent on external factors and political conditions.

In addition, special attention is paid to modern theories during the study of ethnic identity. For example, Erikson's psychosocial theory, social identity theory, ethnocultural identity theory, intersectionality theory and Bronfenbrenner's ecological systems theory consider different aspects of ethnic identity and help explain the self-determination processes of ethnic groups due to internal and external influences. These theories reveal the features of ethnic identity formation in different social contexts.

Political science contains a extraordinary put within the think about of ethnic character since the relationship of ethnic bunches with state educate and power structures of society shapes their ethnic identity and influences political forms. The most speculations and strategies utilized within the consider of ethnic character in political science permit us to decide the complex relations between ethnic bunches and the state and to get it the put and part of ethnic legislative issues in society. Political primordialism, political constructivism, and instrumentalism are central to political speculations of ethnic character investigate. Political primordialism sees ethnic character as a normal, unchanging figure and translates its put and role in society as settled. Political constructivism and instrumentalism, on the other hand, clarify ethnic character as a wonder that's continually changing and adjusting to the political objectives of society.

Political theories provide an opportunity to study various aspects of the relationship between ethnic groups and the state. For illustration, issues such as integration and digestion arrangement, the lawful status of ethnic bunches, level of their support in political forms are the premise for thought of ethnic character from the viewpoint of political science. Advanced speculations, such as Bronfenbrenner's environmental frameworks hypothesis, permit understanding ethnic character at distinctive levels from the person to the state and streamline the think about of the affect of ethnic bunches on state approach.

The complexity and scope of the issue of ethnic character require a more profound consider. The reason of this ponder was to distinguish the most hypothetical and methodological approaches that contribute to the understanding of ethnic character and to uncover the put and part of ethnic character in society by analyzing it from the point of see of political science.

## METHODOLOGY

The study of ethnic identity was based on the theoretical findings of domestic and foreign scientists. A comprehensive review of the literature on ethnic identity theories was conducted, and the theoretical foundations proposed in this area were rigorously analyzed. A comprehensive methodology combining general scientific collection, systematization and comparative analysis was used to achieve the desired results.

The basis of the research methodology is the methods established in political science because the place of ethnic identity in politics plays an important role. The following methods were widely used to study ethnic identity in political science.

The strategy of comparative examination decided the highlights of the ethnic arrangement and made it conceivable to compare the contrasts within the improvement of ethnic bunches. Comparative investigation is an successful instrument for surveying the political impacts of ethnic personality. The strategies of systematization and compilation brought together different

hypothetical approaches to ethnic personality into one channel, and efficient examination shaped the complex character of the inquire about. The strategy of amalgamation was utilized to combine different angles of ethnic personality and to get it it completely and profoundly. The strategy of union connected various hypothetical conclusions within the course of inquire about.

Utilizing the strategy of deductive perception, based on certain hypothetical suspicions, amid the inquire about, the components of the improvement of ethnic character and their affect on society were examined. In common, within the article, these strategies frame a complex methodological premise for the consider of ethnic personality. The collected and analyzed information made it conceivable to decide the highlights of ethnic character and make conclusions approximately its political, social and social part.

## LITERATURE REVIEW

Ethnic identity represents a central aspect of the human experience. It has been the focus of interest for researchers from a variety of disciplines seeking to gain insights into the processes of its formation and the dynamics of society. The review of literature that is presented here provides a comprehensive synthesis of the principal theoretical perspectives that have shaped the discourse on ethnic identity research. It also offers insights into the different frameworks used to study this complex phenomenon.

Erik Erikson's psychosocial theory, as presented in Identity: Youth and Crisis, provides a comprehensive framework for understanding human development across the lifespan. This concept is one of the most significant theories in terms of its influence on the formation of individual theories and the actual space of research in the psychology of personality development.

Erikson's principal conclusion is that individuals construct a coherent sense of self-identity by integrating personal experiences, values, beliefs and social roles in a process he terms «identity formation». Erikson's psychosocial theory offers a comprehensive framework for understanding the emergence of personality traits and provides insight into how an individual progresses through the stages of psychosocial development, including the formation of identity during adolescence. (Erikson, 1968).

In Phinney's book, entitled Ethnic Identity in Adolescence and Adulthood, In «A Research Review», ethnocultural identity theory builds upon existing knowledge regarding cultural dimensions, placing particular emphasis on the simultaneous inclusion of ethnic and cultural identities. This theory elucidates the processes of exploration, commitment and internationalisation of ethnic and racial minorities in society, and demonstrates the dynamic nature of identity negotiations in multicultural contexts.

Phinney's theory of ethnocultural identity is predicated on an understanding of the processes through which ethnically diverse individuals develop and negotiate their cultural identities. Ethnocultural identity theory posits that individuals manage their sense of identity through a dual process of exploration and commitment within the context of their ethnic heritage. Phinney's model emphasises three main components of ethnocultural identity: active participation in exploring and understanding one's cultural environment, including aspects such as language, customs, tradition, and heritage; and observation of the impact of ethnic identity on the individual [2].

In his book, The Ecology of Human Development as outlined in Experiments by Nature and Design, Bronfenbrenner posits that an individual's development is shaped by the influence of a subsystem of environmental contexts within an ecological systems theory framework.

The theory comprises a number of interrelated levels, each of which represents a different environment that affects the experience and development of the individual. The microsystem encompasses settings in which people interact directly, such as the family, school, and peer groups. These settings play a pivotal role in shaping individuals' daily experiences, relationships, and development. Bronfenbrenner's ecological systems theory underscores the dynamic and interactive nature of development, illustrating the intricate interconnections between individuals and their

environment. Based on this theory, researchers can gain a comprehensive understanding of human development by examining the multifaceted layers of influence that shape individuals' experiences [3].

The theories listed above were chosen to fully understand the multifaceted nature of ethnic identity. Identity formation in different ethnic groups may depend on various factors. In one group, environmental factors play an important role, while in another, ethnocultural or psychosocial aspects may prevail. Environmental theory examines the natural environment and social conditions, ethnocultural identity theory examines cultural and linguistic aspects, and psychosocial theory examines human psychology and sociology. Each theory presents its own characteristics and specific aspects of ethnic identity formation.

Ernest Gellner is a prominent academic known for his seminal work Nations and Nationalism. In this seminal work, Gellner postulated that «Specifically, the nation is just as accidental as the state, it is not a universal need. As such, neither the nation nor the state can exist at all times and in all circumstances» [4].

Gellner's work emphasizes the close connection between nation and state. He views nation and state as mutually supportive and complementary structures. According to his theory, the state strengthens its legitimacy by supporting nationalism. In doing so, the state believes that it is trying to maintain stability in society by creating a common language, culture, and national identity.

Anthony Smith's National Identity is a significant contribution to the field of nationalism. In this book, Smith examines the concept of national identity and its role in the contemporary context. The text explores the genesis, evolution, and manifestations of national identity, elucidating the processes of nation formation and the formation of individual identities in relation to those nations.

Anthony Smith's work examines the various factors that contribute to the formation and maintenance of national identity. These include language, religion, culture, history, and territory. The text discusses the role of intellectuals, elites, and cultural movements in relation to national myths and symbols, and the impact of political and social change on the evolution of national identity. It presents a comprehensive analysis of the complexity of national identity and its role in shaping modern society. Smith's insights into the formation, evolution, and competition of national identities are influential in scholarly debates about nationalism and identity politics.

Smith identifies two principal categories of nation: «territorial» and «ethnic». The former is an association of citizens unified by shared rights and a common country of origin. The state plays a pivotal role in fostering this form of national cohesion, which can even transcend ethnic boundaries to encompass all groups within a given territory. In contrast, the latter category is characterized by an emphasis on the values of shared ancestry, traditions, language, and a collective historical heritage [5].

Anthony Smith and Ernest Gellner have very different views on the interpretation of national identity. While Smith's theory of ethnosymbolism emphasizes the historical and cultural roots of national identity, Gellner interprets nationalism through the economic and social needs of industrialization. Thus, while Smith's approach relies on a cultural and historical foundation, Gellner's theory focuses on the economic and social structure.

In the work Ethnic Identity, J. De Vos suggests that an investigation into ethnic unity might profit from considering the emotional and irrational dimensions that underpin this phenomenon. While not denying the rational importance of ethnic identities and the role they play in shaping our sense of continuity with the past, De Vos's analysis goes further in examining how this continuity is shaped not only in the present, but also within the context of an individual's socio-economic status and future aspirations. According to De Vos, «ethnic group is a group of people united by common traditions. These traditions include religious beliefs, beliefs and rituals, language, a sense of a common historical homeland, which have acquired a folk character. Some elements that characterize an ethnic group may imply belonging to certain caste groups» [6].

J. De-Vos further commented that «The sense of the same origin, values, ways of life is of great importance in the process of unification of people. Growth within one social group, similarity of means of communication forms mechanisms of adaptation understandable to all between people, which reduces the possibility of disagreements» [7, p.32].

However, John DeVos and Anthony Smith have some similarities in their views on ethnic identity, as both view ethnic identity as an integral part of the individual and society, as well as a stable and long-term phenomenon. At the same time, it is recognized that the formation of ethnic identity is influenced by shared culture, historical memories, and the influence of outgroups.

In his work entitled «Kazakh Identity», M.S. Shaikemelev conducted a socio-philosophical analysis of the phenomenon of Kazakh identity. He examined various methodological approaches to forming an overall image of the Kazakh ethnic identity project and value system. The author posits that the observation of uniqueness is reflected in the process of becoming unique. These processes are not implemented by the participation of associations, groups, or society; rather, they are realised by the individual's participation alone. One can realize their group and national identities in two ways: 1) by standing out from the crowd, and 2) by associating with a dominant group, ethnic group, or nation [8].

M.S. Shaikemelev considers ethnic identity to be an integral part of national identity. According to him, the uniqueness of the Kazakh ethnic group is reflected in the national language, traditions, spiritual values and historical memory.

Political scientist N.Y. Aytymbetov presents the following viewpoint in his work «Features of Formation of National Identity in Kazakhstan»: «National identity is an ideological, spiritual, and rational level of consciousness at the highest level, whereas ethnic identity is a psychological level of consciousness». An individual's ethnic identification is expressed when they identify with a certain ethnic group. This allows them to maintain their sense of individualism while yet feeling protected by their community. One aspect of an individual's identity that is very stable is their ethnic identification.

The meanings of «ethnicity», «ethnic identity», and «ethnic self-consciousness», according to many experts, are extremely similar [9].

N. Aitymbetov considers ethnic identity through individual consciousness and social relations. By ethnic identity he understands a person's sense of belonging to a certain ethnic group and the expression of this feeling in everyday life.

Language is defined as the essential component of ethnocultural symbolism in R.Kadyrzhanov's article, «Ethnocultural Symbolism and the National Identity of Kazakhstan», as demonstrated by the claim that «When a person associates his identity with a nation, he fully accepts its values and symbols» [10].

Although domestic researchers explain the formation and preservation of ethnic identity from different angles, there are common points in their views. All three consider ethnic identity as a value formed by national language, culture, spiritual values and historical memory. They believe that preserving the ethnic identity is important in strengthening the national identity, protecting the historical and cultural basis of the nation.

**RESULTS**

The primary methodological approaches primitivist, constructivism, and instrumentalism among the ideas and notions that are now being developed about the nation and ethnos can be recognized as being especially important in the study of the problem of ethnicity and nation.

Table 1 – *Three fundamental approaches to interpret ethnicity [11, p.6].*

| Perspective | Description |
|---|---|
| Primordialist Theories | Ethnicity is fixed at birth. Ethnic identification is based on deep, primordial attachments to a group or culture. |
| Instrumental Theories | Ethnicity, based on people's «historical» and «symbolic» memory, is something created and used and exploited by leaders and others in the pragmatic pursuit of their own interests. |
| Constructivist Theories | Ethnic identity is not something people «possess» but something they «construct» in specific social and historical contexts to further their own interests. It is therefore fluid and subjective. |

According to the primordialist perspective, a nation and its people are a group of people who have always been related biologically. According to this idea, the question of national identity might be viewed as an unavoidable natural rule.

Primitivist theory is predicated on an individual's innate kinship with his or her ancestral group or culture and national identity. The country is portrayed by proponents of the primordialist theory as an actual reality with an objective foundation in society and the natural world. Ethnic groupings are viewed as naturally occurring social groups in all primordialist conceptions [12].

Anthony Smith, a scientist who advances the notion of ethnosymbolism and supports the primordialist school of thought in science, believes that ethnic groups constitute the foundation upon which nations are founded [13].

In order to set themselves apart from others, several ethnic communities throughout the world have their own names, myths on the shared ancestry of their cultural group, shared historical consciousness, and shared historical memory.

The development of collective consciousness within a community is aided by shared myths and symbols, shared historical memories and figures, a common area of residency, or the forming of kinship ties. This makes it possible for all the characteristics that define these ethnic groups in their unique ways to be mutually identified. Anthony Smith emphasizes the significance of ethnic groups in the construction of national identity as he lays forth his own classification system for the study of national identity ideas.

Table 2 – *Anthony Smith's classification of theories of national identity [11, p.34].*

| Theory | Description |
|---|---|
| **Primordialist** | **Theories that are essentially primordial, i.e. that view national identity as emerging from kinship, cultural or historical ties that are enshrined in the collective memory of the culture.** |
| **Perennialist** | |
| **Ethno-symbolic** | |
| **Modernist** | **A constructivist approach that views national identity as an elusive socially constructed and negotiated reality, something that essentially has a different meaning for each individual.** |

National identity is regarded as originating from family, cultural, or historical ties ingrained in a culture's collective consciousness, according to the categorization of Smith's views on the study of nationalism [9].

National identity is studied as a social structure that has diverse meanings for each individual in the opposing modernist approach to ethnic concerns, also known as constructivism [9].

The constructivist perspective views ethnicity as a «construct» that may be produced by the symbolic and intellectual actions of individuals or elite groups. In other words, a national can alter their social identity at any time. In addition, this nation's and state's symbols are seen as the primary means of establishing identity. Any nation's process of identity renewal, reshaping, and state building is inextricably linked to its national symbols and ideals.

Symbols stand for ideological frameworks that subtly amass significant signals within. Symbols offer that people's national traits and the development of their own consciousness a unique strength. And some of them are deliberately ingrained in the public consciousness by the elite.

Numerous ethnographic research topics, such as multiculturalism, identity politics, diaspora studies, and cultural hybridity studies, have been approached through constructivist lenses. Constructivist approaches add to our understanding of the diversity, complexity, and dynamism of ethnic identities as well as their significance in modern society by concentrating on the socially created aspect of ethnicity.

«Proponents of constructivism come from the deliberate influence of all ethnic communities, civilizations, and power elites that appeared at different stages of human development», says researcher D.S. Kaliyev. A nation can be created or changed by processes like the establishment of centralized education systems, statistical data gathering, administrative centralization, linguistic uniformity, and the modern state [14, p.112].

Conversely, country was coined by English historian E. Hobsbawm to refer to any group of people who deliberately identify as such. As per his statement, nationalism is a political ideology grounded in a historical perspective of a recently emerged phenomena. This idea holds that people who identify as a nation think they have a territory that resulted from the French Revolution and the authority to establish a state [15].

Methodologically speaking, instrumentalism views ethnic and national issues as a tool in the fight for prestige and power. Ethno problems are seen as a vehicle for achieving collective goals or as a national intellectual worldview designed to unite people. The interplay of socioeconomic factors led to the creation of this ethnos.

The instrumentalist perspective views ethnicity as a tactical tool that people and groups employ to further particular objectives or passions. Instrumentalism focuses on the practical or instrumental aspects of ethnicity, in contrast to constructivism, which highlights how ethnicity is socially formed, and primordialism, which emphasizes how ethnic identity is internal and stable.

Numerous ethnographic studies, such as those on identity politics, ethnic politics, ethnic entrepreneurship, and social movements, have used instrumentalist methodologies. Instrumentalist theories add to our understanding of the situational and dynamic nature of ethnic identity and its function in forming social interactions and collective action by emphasizing the instrumental components of ethnicity.

Compared to primordialism, constructivism and instrumentalist tendencies overlook the cultural component, which is regarded as a crucial component of ethnic identity. The process that results in the disintegration of a nation is inadequate focus on culture, which is seen as the «unifier» of an ethnic group or nation. It is an undeniable reality that the nation's historical cultural values serve as a safeguard against the formation of «counter-identities»within the framework of globalization.

Simultaneously, Geertz, one of the pioneers of symbolic and interpretive anthropology, observed that social and scientific theories and notions cannot be made «plausibly true» unless reliable ethnographic material is used [17].

«The technology of collecting empirical material is a question related to the competence of the researcher, his qualifications, professional experience and personal characteristics, in particular, the ability to build relationships», states scientist Baigabatova.The scientist pointed out that as

experience grows, each researcher broadens his own toolkit of techniques and sources of additional data, with the traditional methodology serving as the primary approach [1, p.119].

The French anthropologist who brought the idea of exaggerated ethnic identity to the scientific community was J. Devereux. It was discovered that he adhered to the psychoanalytic school of cultural anthropology. When an ethnic identity gains greater significance and activity than other social identities, its hyper-uniqueness is shown. In this instance, it eliminates distinctive characteristics, condenses a variety of personality traits, and results in a distorted view of reality [18].

With the arrival of the internet age, people now have more opportunities than ever to create their own identities and go beyond the confines of ethnic identification. The internet provides people with a basic kind of life that is marked by independence and the opportunity to actualize their ethnic identity. This creates a unique digital environment in which people are positioned within specific relationships to one another and use meaning-symbolic forms of communication to foster ethnic consciousness and identity. At the same time, the arrival of digitalization allows people to choose whether or not to identify as members of a specific ethnic group.

S. Huntington brought attention to the important subject that people and nations are debating in the late 20th century: «Who are we?» [19].

Digitalization has influenced the search for this solution by starting a process that is changing how people identify. Since the digital uniqueness of an individual defines their ethnic identity, this change is not dependent on nationality, ethnicity, or other spiritual identities.

**DISCUSSION**

The theoretical underpinnings of ecological systems theory, ethnocultural identity theory, and psychosocial theory will all be covered in this part. It will examine these theories' central ideas as well as their applications. We look at the ways in which these theories have been used in a variety of research fields, such as community intervention, intergroup relations, and cultural adaptability. We also list each theory's advantages, disadvantages, and potential future paths in addition to chances for multidisciplinary cooperation and integration. Understanding psychosocial theory, ethnocultural identity theory, and ecological systems theory better allows us to recognize the complexity of human existence and how it interacts with social, ecological, and digital environments in a dynamic manner.

Erikson's psychological theory offers an insightful framework that helps explain how ethnic identity develops [20].

Regarding its contribution to the study of personality development, its influence on upcoming developmental psychology research, and the emergence of new ideas, this idea ranks among the most important theories [20, p.68].

Erikson created a novel epigenetic theory within the framework of egopsychology, despite the fact that he saw himself as a follower of psychoanalysis.

Erikson states that «identity formation is a life process, characterized by unique developmental challenges and opportunities, that begins in infancy and continues through adulthood». Every stage denotes a crucial moment when people experience a psychosocial crisis for which there are no adequate answers. Resolving these crises results in the development of strong and psychological traits; not resolving them causes psychological conformity and adaptability to spread.

Erikson's theory sheds light on how people from diverse cultural origins search for a sense of identity in the context of ethnic identity development. For example, in their youth, people could look for answers to questions concerning their ethnicity and cultural beliefs. Erikson's identity crisis theory is relevant to young people from ethnic minorities as they explore and adapt to their ethnic identities in their social contexts.

«Psychological-social unity and interaction determine personality development», claims Erikson. There are three primary dimensions in all. Similarities in personality are seen as self-balancing. Stated differently, self-similarity refers to an individual's internal resemblance to himself

throughout location and time. This is the acknowledgement of an individual's self-identity within the significant social context. Next is the assurance that the person's steady character and internal and external similarity are maintained. According to Erikson's description of the personality development process, there are similarities in terms of formation and transformation [20, p.69].

It's crucial to understand the limitations of using Erikson's theory to explain how ethnic identity develops, though. Erikson's approach may face challenges to its universality due to cultural disparities, societal inequality, and intersecting identities. People from oppressed ethnic groups, for instance, may have particular personality issues as a result of their experiences with persecution and discrimination [2]. The mechanisms of commitment and control in the formation of ethnic identity are examined by ethnocultural identity theory. The definition of observation is taking an active role in learning about the language, traditions, customs, and cultural surroundings. People might investigate many facets of their ethnic identification at this point, including cultural values, beliefs, and customs. Accepting and internalizing particular facets of one's ethnic background fosters commitment and gives one a sense of pride in one's ethnic community.

The theory of ethnocultural identification examines empirical research that is relevant to many cultural settings. Empirical research offers important insights into how ethnic identity develops [20, p.38].

The ethnocultural identification theory developed by Phinney recognizes that people's experiences with ethnic identity can differ based on a number of variables, including social context, family dynamics, immigrant history, and acculturation. Moreover, the theory acknowledges that ethnic identity is dynamic and evolves with time in response to personal experiences and societal shifts.

Furthermore, the study of ethnocultural identity theory looks at how different elements including peer interactions, family dynamics, discrimination, and acculturation affect the processes of ethnic identity exploration and commitment. The aforementioned research have underscored the significance of taking into account individual variances and environmental elements while comprehending the formation of ethnic identities [2].

The ecological systems theory developed by Bronfenbrenner offers a thorough framework for comprehending human development in relation to various ecological systems. Individuals «are influenced by a number of embedded systems ranging from immediate settings to broader social influences», claims Bronfenbrenner. The microsystem, mesosystem, exosystem, macrosystem, and chronosystem are some of these systems [3].

The ecological systems theory of Bronfenbrenner looks at how various ecological environments influence the formation of ethnic identity. These theories acknowledge the complex interactions between cultural, social, and historical influences that shape people's ethnic identities. For instance, the microsystem, which consists of peer groups and families, is crucial in helping people acquire cultural values, customs, and language. People's conceptions of their ethnic identity are also influenced by broader cultural norms and society attitudes regarding ethnicity, which are part of the macrosystem.

Multiple ecological systems have an impact on ethnic identity, as evidenced by empirical research that uses ecological approaches to study ethnic identity. For instance, studies have looked at how immigrant families, cultural experiences, and social networks influence immigrant ethnic identification [22].

Furthermore, studies have looked at how historical occurrences like migration and colonisation impact the evolution of ethnic identity across time [23].

A number of important topics are now being debated in ethnic identity research, one of which is the necessity of culturally inclusive techniques. The argument in ethnic identification is between fluidity and essentialism; some scholars argue that ethnic identities are dynamic, ever-evolving constructs, while others maintain that ethnic identities are static [24].

Moreover, discussions on how to quantify and operationalise ethnic identity continue to be contentious, particularly in diverse cultural contexts where conventional metrics fall short of capturing the subtleties of identity [2].

The impact of globalisation, technology, and social movements on identity creation and negotiation are emerging subjects in ethnic identity study. Questions concerning how people manage different cultural influences and identities have been raised by the increased interconnection and cultural interaction brought about by globalisation. Similarly, social media, online forums, and digital dialogues have transformed how people relate to their ethnic identities as a result of technological advancements.

We found that, based on a large body of research on the subject, most ethnos hypotheses are not the same. In order to close knowledge gaps and advance the field of ethnic identity research, interdisciplinary cooperation and creative methodology are crucial. When it comes to the study of ethnic identity, collaborations between psychologists, sociologists, anthropologists, and other academic fields can provide a variety of viewpoints and approaches [25].

Furthermore, the integration of community-based research, arts-based methodology, and participatory approaches can enhance the cultural significance of research methodologies [5].

Researchers can strive towards a thorough understanding of ethnic identity that represents the richness and complexity of the human experience by utilising creative approaches and multidisciplinary collaboration.

In order to fully comprehend the complexities of human personality, an interdisciplinary, multidimensional approach that takes into account the interactions between cultural, environmental, social, and individual elements is required. A thorough grasp of human identity and its dynamic interplay with social and environmental settings can be attained by investigating these theories. Through the examination of these many theoretical perspectives, scholars can create a more comprehensive framework to aid in addressing ethnic identity.

Many theoretical studies have evolved in light of the complexity of ethnic identity and its significance in contemporary society. Future research directions should incorporate interdisciplinary collaboration and diverse methodological improvements in order to better increase our understanding of ethnic identity. Through interdisciplinary integration, engagement with a range of cultural viewpoints, and innovative methodology, scholars can make significant contributions to a full understanding of ethnic identity. In addition to advancing our knowledge of ethnic identity, we may support the advancement of social justice, equality, and cultural variety by encouraging discussion and cooperation in research practice.

**CONCLUSION**

Not only is ethnic identity an ethno-cultural symbol, it is also the primary cause of an ethnic group's existence. This is due to the fact that ethnic identity is a complicated and diverse phenomenon that defies easy explanation from a single theoretical perspective. It has been established that multidisciplinary approaches from several scientific fields, such as ethnology, sociology, psychology, cultural studies, etc., must be included into the study of ethnic identity. A thorough knowledge of ethnic identity is made possible by the application of methodological techniques from these fields.

Researchers can better understand the complexities of ethnic identity and its implications for social cohesion and individual well-being by integrating different theoretical developments.

To foster an understanding of fairness and cultural diversity in ethnic identity studies, further study and discussion are necessary. Through collaborating across disciplines, scholars can delve into novel areas of study and create inventive approaches that incorporate a range of ethnic identities. Moreover, in ethnically diverse cultures, the growth of public discourse might promote mutual understanding.

To have a better knowledge of ethnic identity and its impact on societal well-being, it is important to look into a variety of theoretical perspectives.

Beyond the confines of academia, ethnic identity research helps to solve societal injustices, promote intergroup understanding, and influence practices. It is imperative that multidisciplinary research, empirical research, and critical interaction with theoretical frameworks continue in order to advance this subject. It is feasible to pinpoint elements connected to each person's ethnic identity by embracing the essential components of ethnic variety and encouraging cross-cultural communication.

*References*

*1. Baigabatova N. Fieldwork of ethnic identity: Theory, practice, reflection. // Bulletin of History. – № 1 (100). – 2021.*

*2. Phinney J. S. Ethnic Identity in Adolescents and Adults: Review of Research // Psychological Bulletin. – Vol. 108, № 3. – 1990. – Pp. 499–514.*

*3. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. – Harvard University Press, 1979.*

*4. Геллнер Э. Нации и национализм / Пер. с англ. Т. В. Бредниковой, М. К. Тюнькиной; ред. и послесл. И. И. Крупника. – М.: Прогресс, 1991. – 794 с.*

*5. Smith L. T., Rodríguez-García D. Indigenous and Decolonizing Studies in Education: Mapping the Long View. – Routledge, 2010.*

*6. Де-Вос Д. Этнический плюрализм: конфликт и адаптация / Пер. М. Г. Котовский, Т.В. Волковой. – Москва: Смысл, 2001. – 555 с.*

*7. Абдильдина Х. С. Мемлекеттің тұрақты дамуындағы ұлттық бірегейліктің орны // С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университетінің Ғылым жаршысы. – № 1 (80). – 2014. – Б. 30–35.*

*8. Шайкемелев М. С. Казахская идентичность. Монография / Под общ. ред. З.К. Шаукеновой. – Алматы: ИФПР КН МОН РК, 2013. – 272 с.*

*9. Айтымбетов Н. Ы. Қазақстандағы ұлттық бірегейліктің қалыптасу ерекшеліктері. Монография. – Алматы: ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және діntану институты, 2018. – 200 б.*

*10. Кадыржанов Р. К. Этнокультурный символизм и национальная идентичность Казахстана / Под общ. ред. З. К. Шаукеновой. – Алматы: Институт философии, политологии и религиоведения КН МОН РК, 2014. – 168 с.*

*11. Wan E., Vanderwerf M. A review of the literature on ethnicity, national identity and related missiological studies [Electronic resource]. – 2015. – URL: https://www.GlobalMissiology.org (accessed on: 07.02.2024).*

*12. Ахмедьянова Д. Х. Национальная идентичность как условие сохранения и позиционирования казахстанского общества в глобализирующемся мире: дис. ... канд. полит. наук. – Астана, 2010. – С. 21.*

*13. Smith A. National Identity. – London: Penguin, 1991. – 226 p.*

*14. Kaliyev D. S., Ventsel A. Theories of Ethnicity, Nationality and Ethnic Identity // Adam Alemi. – 2021. – No. 4 (90). – P. 106.*

*15. Hobsbawm E. Nations and Nationalism. Program, Myth, Reality. – Cambridge, 1990. – 214 p.*

*16. Geertz K. Interpretation of Cultures. – Moskva: Rosspen, 2004. – 560 p.*

*17. Барт Ф. Этнические группы и социальные границы: социальная организация культурных различий. – Москва: Новое издательство, 2006. – 200 с.*

*18. Дж. Деверо. О работах Джорджа Деверо / Пер. Л. В. Трубицыной. В кн. Личность, культура, этнос: современная психологическая антропология / Под общей ред. А. А. Белика. – Москва: Смысл, 2001. – 555 с.*

*19. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций и преобразование мирового порядка // Новая постиндустриальная волна на Западе: антология / Под ред. В. Иноземцева. – М.: Наука, 1999. – С. 532.*

*20. Эриксон Е. Идентичность: юность и кризис / Пер. с англ. – Москва: Прогресс, 1996. – 344 с. – ISBN 5-01-004479-X.*

*21. Бапаева М. К. Даму психологиясы: Оқулық / М. К. Бапаева. – Алматы, 2014. – 441 б.*

*22. Umana-Taylor A., Fine M. Examining Ethnic Identity among Mexican-Origin Adolescents Living in the United States // Hispanic Journal of Behavioral Sciences. – 2004. – Vol. 26(1). – Pp. 36–59.*

*23. Garcia C., Lamberty G., Jenkins R., McAdoo H., Crnic K., Wasik B., Vázquez G. An Integrative Model for the Study of Developmental Competencies in Minority Children // Child Development. – 1996. – Vol. 67(5). – Pp. 1891–1914.*

*24. Umana-Taylor A., Tynes B., Toomey R., Williams D., Mitchell K. Latino Adolescents' Perceived Discrimination in Online and Offline Settings: An Examination of Cultural Risk and Protective Factors // Developmental Psychology. – 2014. – Vol. 50(12). – Pp. 2147–2159.*

*25. Nagel J. Constructing Ethnicity: Creating and Recreating Ethnic Identity and Culture // Social Problems. – 1994. – Vol. 41(1). – Pp. 152–176.*

*References:*

*1. Baigabatova N. Fieldwork of ethnic identity: theory, practice, reflection. Bulletin of history. 2021. №1 (100).*

*2. Phinney J.S. Ethnic Identity in Adolescents and Adults: Review of Research. Psychological Bulletin, vol. 108, № 3, 1990, pp. 499-514.*

*3. BronfenbrennerU. The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. Harvard University Press, 1979.*

*4. Gellner E. Nacii i nacionalizm [Nation and nationalism] / per. s Eng. T. V. Brednikovoy, M. K. Tunkinoy; ed. and after I. I. Krupnika. (M.Progress. 1991. - 794 p.). [in Russian].*

*5. Smith A. National Identity. – London: Penguin, 1991. – 226 p.*

*6. De Vos J. Etnicheski plyuralizm: konflikt i adaptaciya. [Ethnic pluralism: conflict and adaptation]. Per. M.G. Kotovsky, T.V. Volkova. (Moscow: Smysl. 2001. 555 p.). [in Russian].*

*7. Abdildina H.S. Memlekettin turakty damuyndagy ulttug biregejliktin orny. [The place of national identity in the sustainable development of the state]. (Science Herald of the Kazakh Agrotechnical University named after S.Seifullin. – 2014. № 1 (80). - pp. 30-35.). [in Kazakh]*

*8. Shaikemelev M.S. Kazahskaya identichnost [Kazakh identity]. Monograph/ Pod. Общ. ed. Z.K. Shaukenova. (Almaty: IFPR KN MON RK, 2013. - 272 p.). [in Russian].*

*9. Aytymbetov N.Y. Kazakstandagy ulttyk biregeiliktyn kalyptasu erekshelikteri. [Features of formation of national identity in Kazakhstan]. Personal monograph. – (Almaty: Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies of the Ministry of Education of the Republic of Kazakhstan, 2018. - 200 p.) [in Kazakh].*

*10. Kadyrzhanov R.K. Ethnocultural symbolism and national identity of Kazakhstan/Under general editor. Z.K. Shaukenova. (Almaty: Institute of Philosophy, Political Science and Religion of KN MON RK, 2014. - 168 p. 91.). [in Russian].*

*11. Wan E, Vanderwerf M. (2015). A review of the literature on ethnicity, national identity and related missiological studies. [Электрон.ресурс] 2015. URL: https://www.GlobalMissiology.org. (дата обращения: 07.02.2024).*

*12. Akhmedyanova D.K. Nacionalnaya identichnost kak uslovie sohraneniya I pozicionirovaniya kazahstanskogo obshestva v globaliziruyushemsya mire [National identity as a condition of preservation and positioning of the Kazakh society in the globalizing world](Astana, 2010.p. 21.) [in Russian].*

*13. SmithL,Rodríguez-GarciaD. Indigenous and Decolonizing Studies in Education: Mapping the Long View. Routledge. 2010.*

*14. Kaliyev D.S, Ventsel A. Theories of Ethnicity, Nationality and Ethnic Identity // Adam alemi. № 4 (90). 2021. – p. 106.*

15. Hobsbawm E. Nations and Nationalism. Program, Myth, Reality. – Cambridge, 1990. – 214 p. 8.

16. Geertz K. Interpretation of Cultures. Moskva: Rosspen. 2004. 560 p.

17. Barth F. Etnicheskie gruppy i socialnyie granisy: socialnaya organizaciya kulturnyh razlichii [Ethnic groups and social boundaries: social organization of cultural differences]. (Moskva: Novoe izdatelstvo. 2006. 200 p). [in Russian].

18. Devereaux J. O rabotah Dzhordzha [Devero George Devereaux works]. Per. L.V. Trubitsynoy. Book B. Personality, culture, ethnos: contemporary psychological anthropology. Under general ed. A.A. Belika. (Moscow: Smysl. 2001. 555 p.).

19. Huntington S. The Clash of Civilisations and the Transformation of World Order // The New Postindustrial Wave in the West: an anthology / edited by V. Inozemtsev. Inozemtsev. Moscow: Nauka, 1999. C. 532.

20. Erickson E. Identichnost: iynost i krizis. perevod s angliiskogo [Identity: youth and crisis. translation from English] / E. Erickson. –(Moscow: Progress, 1996. - 344 p.). – ISBN 5-01-004479-X.[in Russian].

21. Bapaeva M.K. Damu psihologiyasy [Developmental psychology]. Textbook. (Almaty. 2014. p 441.). [in Kazakh]

22. Umana-Taylor A, Fine M. Examining Ethnic Identity among Mexican-Origin Adolescents Living in the United States. Hispanic Journal of Behavioral Sciences, 26(1), 2004. 36–59. doi:10.1177/0739986303262143

23. Garcia C, Lamberty G, Jenkins R, McAdoo H, Crnic K, Wasik B, Vázquez G. An Integrative Model for the Study of Developmental Competencies in Minority Children. Child Development, 67(5), 1996. 1891-1914.

24. Umana-Taylor A, Tynes B, Toomey R, Williams D, Mitchell K. Latino Adolescents' Perceived Discrimination in Online and Offline Settings: An Examination of Cultural Risk and Protective Factors. Developmental Psychology, 50 (12), 2014. 2147–2159.

25. Nagel J. Constructing Ethnicity: Creating and Recreating Ethnic Identity and Culture. Social Problems, 41(1), 1994. 152-176.

**ҒТАМР: 11.15.41** **DOI:** 10.51889/2959-6270.2024.88.4.004

*Y.A.Alibay [1 *], M.Y.Onuchko [2]*

*[1,2] L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*
*[*] e-mail: alibai_88@mail.ru*

## FOOD SECURITY IN KAZAKHSTAN: ANALYSIS OF AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX

*Abstract*

Ensuring food security is a key component of Kazakhstan's national security, as it directly affects the country's political stability and socio-economic development. The aim of this study is to analyze the current state of food security with a focus on the role of the agro-industrial complex (AIC). The study employed methods such as statistical and factor analysis, expert evaluations, and comparative studies.

The main findings indicate that financing the AIC plays a decisive role in achieving food security. The analysis also revealed the need to improve state policy in this area, including the introduction of food security legislation, the development of sustainable agriculture, and the enhancement of logistical infrastructure to address regional disparities in access to quality food products.

The study's limitations are associated with a lack of available data and its specific focus on Kazakhstan. For a deeper understanding of the issue, it is recommended to conduct international comparisons and examine the impact of global climate changes. This research is significant for both the theoretical study of food security issues and the development of practical recommendations to improve state policy, contributing to national security and enhancing the population's quality of life.

**Keywords:** food security, Kazakhstan, WTO, AIC funding, globalization.

*Е.А. Әлібай [1 *], М.Ю. Онучко[2]*
*[1,2] Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан*

## ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АЗЫҚ-ТҮЛІК ҚАУІПСІЗДІГІ: АГРОӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕНДІ ТАЛДАУ

*Аңдатпа*

Қазақстанның ұлттық қауіпсіздігінің негізгі компоненті ретінде азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету саяси тұрақтылық пен елдің әлеуметтік-экономикалық дамуына тікелей әсер етеді. Осы зерттеудің мақсаты – агроөнеркәсіптік кешеннің (АӨК) рөліне баса назар аудара отырып, азық-түлік қауіпсіздігінің қазіргі жай-күйін талдау. Жұмыс барысында статистика-лық және факторлық талдау, сараптамалық бағалау және салыстырмалы зерттеу әдістері қолданылды.

Негізгі нәтижелер көрсеткендей, АӨК-ті қаржыландыру азық-түлік қауіпсіздігіне қол жеткізуде шешуші рөл атқарады. Сондай-ақ талдау осы саладағы мемлекеттік саясатты жетілдіру қажеттілігін анықтады, оған азық-түлік қауіпсіздігі туралы заңнаманы енгізу, тұрақты ауыл шаруашылығын дамыту және сапалы азық-түлік өнімдеріне қолжетімділіктегі өңірлік теңсіздіктерді жою үшін логистикалық инфрақұрылымды жақсарту жатады.

Зерттеудің шектеулері қолжетімді деректердің жеткіліксіздігімен және Қазақстанға бағытталуымен байланысты. Мәселені тереңірек түсіну үшін халықаралық салыстырулар жүргізу және жаһандық климаттық өзгерістердің әсерін зерттеу ұсынылады. Бұл зерттеу азық-түлік қауіпсіздігі мәселелерін теориялық тұрғыдан зерделеуде де, мемлекеттік саясатты жетілдіруге арналған практикалық ұсыныстарды әзірлеуде де маңызды болып табылады, бұл ұлттық қауіпсіздікті нығайтуға және халықтың өмір сүру деңгейін арттыруға ықпал етеді.

**Түйін сөздер:** азық-түлік қауіпсіздігі, Қазақстан, ДСҰ, АӨК-ті қаржыландыру, жаһандану.

*Әлібай Е.А.[1 *], Онучко М.Ю.[2]*
*[1,2] Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан*

## ПРОДОВОЛЬСТВЕННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ В КАЗАХСТАНЕ: АНАЛИЗ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА

*Аннотация*

Обеспечение продовольственной безопасности является ключевым компонентом национальной безопасности Казахстана, так как оно непосредственно влияет на политическую стабильность и социально-экономическое развитие страны. Целью данного исследования является анализ текущего состояния продовольственной безопасности с акцентом на роль агропромышленного комплекса (АПК). В рамках работы применялись такие методы, как статистический и факторный анализ, экспертные оценки и сравнительные исследования.

Основные результаты показывают, что финансирование АПК играет решающую роль в достижении продовольственной безопасности. Анализ также выявил необходимость совершен-ствования государственной политики в этой области, включая введение законодательства о

продовольственной безопасности, развитие устойчивого сельского хозяйства и улучшение логистической инфраструктуры для устранения региональных диспропорций в доступе к качественным продуктам питания.

Ограничения исследования связаны с недостатком доступных данных и специфическим фокусом на Казахстане. Для более глубокого понимания проблемы рекомендуется проведение международных сравнений и изучение влияния глобальных изменений климата. Данное исследование имеет значимость как для теоретического изучения проблем продовольственной безопасности, так и для разработки практических рекомендаций по улучшению государственной политики, что способствует укреплению национальной безопасности и повышению уровня жизни населения.

**Ключевые слова**: продовольственная безопасность, Казахстан, ВТО, финансирование АПК, глобализация.

## MAIN PART

Ensuring food security is a multifaceted challenge that is crucial to Kazakhstan's national security and socio-economic stability. This section examines the critical factors influencing food security within the country, focusing on the agro-industrial complex (AIC) as a pivotal sector.

Kazakhstan's food security has demonstrated consistent improvement in recent years due to increased agricultural production and state-supported initiatives. However, challenges such as dependency on food imports, regional disparities in food accessibility, and the impacts of climate change persist. The agro-industrial complex, encompassing agriculture and food processing, remains the cornerstone of Kazakhstan's food security. Its performance directly affects the availability, quality, and affordability of food products nationwide.

The transition to World Trade Organization (WTO) regulations has significantly influenced state policies. Kazakhstan has shifted from direct subsidies (“red box” measures) to indirect support (“green box” measures). While this alignment with WTO requirements has reduced direct governmental interventions, it has necessitated more strategic use of financial resources. The financial independence of farmers has grown, but the low accessibility of bank loans and the modest scale of government support remain critical issues.

Factor and regression analyses reveal that investments in fixed assets and production costs significantly drive the gross output of crop and livestock production. Conversely, the number of agricultural enterprises does not exhibit a substantial impact, suggesting that quality investments in fewer, more efficient operations may be more beneficial than widespread but underfunded enterprises.

Food accessibility remains uneven across regions, with remote and rural areas facing challenges in accessing diverse and high-quality food products. Additionally, climate change exacerbates vulnerabilities by increasing drought frequency and diminishing arable land. Developing regional logistics hubs and sustainable agricultural practices are essential strategies to mitigate these issues.

The findings underline the importance of diversifying funding sources, enhancing state support for small and medium-sized agricultural producers, and adopting innovative technologies. Recommendations include: Introducing a comprehensive food security law to monitor food reserves and address regional disparities; Expanding government subsidies for sustainable farming practices and advanced agricultural technologies; Strengthening regional infrastructure to improve food distribution and accessibility.

## INTRODUCTION

The significance of this research is unquestionable, as food security serves as a cornerstone not only for Kazakhstan but for all countries globally. It plays a crucial role in maintaining national security, ensuring state stability, fostering sustainable development, and driving economic growth. This vital issue is highlighted in the Law of the Republic of Kazakhstan, dated January 6, 2012, "On

National Security," which recognizes food security as a key element of national safety. Moreover, at the Security Council meeting on April 16, 2013, the government emphasized that achieving comprehensive food security is one of the nation's top strategic priorities [1].

Consumption of essential food products serves as a key indicator of the population's living standards, reflecting the social potential of a region. It encompasses the set of life-sustaining benefits predominantly accessed at the place of residence and acts as a primary determinant of societal stability. Trends in living standards are crucial benchmarks for devising strategies aimed at regional economic development and its structural components. In recent years, the level and patterns of food consumption have been notably influenced by national dietary habits, climate change, economic shifts, and other factors.

Food security has gained heightened importance in the context of globalization, particularly with Kazakhstan's integration into the WTO. For Kazakhstan, ensuring food security is a pivotal aspect of national security, safeguarding state sovereignty, and forming a foundational component of demographic policy. Moreover, it is an essential condition for achieving the strategic national goal of improving the population's quality of life [2].

The significance of this research lies in the urgent need for a thorough analysis and the identification of effective solutions to promote sustainable development and bolster food security in Kazakhstan in the current context. This highlights the importance of the study's goals, which focus on creating a unique methodology for assessing food security in Kazakhstan using measurable indicators. To achieve these goals, several key tasks must be addressed:

- Conduct a thorough analysis and evaluation of the current state of food security in Kazakhstan, utilizing statistical data from the agricultural sector;
- Based on the findings, propose practical recommendations to improve food security in Kazakhstan, including justifying the need for funding rural economies as a crucial component of ensuring national food security.

## METHODOLOGY

In this study, the methodology of systems and structural-functional analysis was applied. This approach allowed for a comprehensive examination of food security in Kazakhstan, with a focus on the agro-industrial complex (AIC) as a key element. The choice of this methodology is based on the necessity to thoroughly explore the factors influencing food security, such as investments in AIC, production costs, and food availability.

The study used comprehensive analytical methods, which ensured a holistic examination of food security in Kazakhstan. Factor analysis was applied to study the influence of key factors, such as investments in the core assets of the agro-industrial complex (AIC), production costs, and the number of agricultural enterprises, on the volume of gross agricultural output. This method helped identify the main elements that most significantly impact food security.

Regression analysis was used to establish a quantitative relationship between the level of gross output and the primary factors. Based on this relationship, calculations were made to assess the impact of changes in investments and production costs on overall production volumes. This approach not only identified significant factors but also allowed for the forecasting of their long-term impact.

Comparative analysis provided insight into the differences in the level of food security between regions of Kazakhstan. Special attention was given to issues related to food access in remote and rural areas, where challenges remain in providing a diverse and high-quality range of products.

Expert assessments were used to refine and interpret statistical data. This method involved interviews with experts in agriculture and food security, which helped clarify the conclusions and offer the most realistic recommendations.

All methods applied were selected based on the specific nature of the research and ensured a high level of accuracy in the analysis and validity of the conclusions.

The research was conducted from 2020 to 2024 in the territory of the Republic of Kazakhstan. The main focus was on studying the agro-industrial complex, its financing, and its impact on food security. Data analysis was based on statistical publications, legal acts, and scientific works.

Both quantitative and qualitative methods were used in the study. Quantitative methods included the analysis of statistical data on AIC financing, production costs, and output volumes. Qualitative methods included expert interviews and a review of legislative initiatives. The materials of the study included:

- Regulatory acts of Kazakhstan, including the laws "On National Security" and "On Food Security".
- Statistical data provided by the Ministry of Agriculture of Kazakhstan.
- Scientific publications by both Kazakhstani and international researchers.

This approach allowed for a comprehensive analysis and the development of practically applicable recommendations.

## LITERATURE REVIEW

The goals and objectives of the study were achieved through a systematic analysis and synthesis of scientific literature and related publications, addressing issues such as government support for agricultural product exports, as well as other key aspects of food security and economic sustainability. Notable contributions in this field include the works of international scholars such as E. Barber, G. Conway [3, p. 57], M. Berchel, and Coulter [4], D. Blades, and Schneider [5], who focus on sustainable agriculture and its importance for food security in the global context.

Among Kazakhstani scholars, significant contributions to the study of food security and economic sustainability include the works of G.T. Aidarova [6, p. 103], who analyzed the current state of food security in Kazakhstan, and G.U. Akimbekova [7], who explored issues related to agricultural processing, particularly in rural areas. S.N. Alpysbaeva [8, p. 41] examined factors influencing Kazakhstan’s economic security, identifying key challenges in the country’s modern economic model.

Special attention is given to research in the agro-industrial complex. A.Kh. Amirgaliev [9, p.122] examined marketing strategies in agro-production, while L. Apsalyamova [10, p.42] analyzed the development of Kazakhstan’s food industry, emphasizing the need to enhance agricultural processing efficiency. A.A. Arupov [11, p.19] analyzed the impact of global economic integration on Kazakhstan's economic security.

An important area of research is trade and economic cooperation between Kazakhstan and neighboring countries, particularly Russia. M.A. Myrzakhmetova, D.U. Alshimbaeva, K.A. Turkeeva, and A.T. Yerimpasheva [12, p.130] identified priority areas for further cooperation, while A.A. Satybaldin and A.T. Tleuberdinova [13] proposed conceptual approaches to rural territorial development, essential for ensuring sustainable food security.

The role of the agro-industrial complex in Kazakhstan’s economy was also investigated by N.B. Syzdykbaeva [14, p.155], B.S. Myrzaliev, N.S. Sabyr, and A. Murat [15, p. 44], who emphasized the importance of sustainable rural development for food security. In the context of Kazakhstan's food security challenges, the works of T.I. Espolov, G.Zh. Azretbergenova, B.S. Myrzaliev, and R.Z. Zhaleleva explore various aspects of Kazakhstan’s economic challenges, including improving the resilience of food systems.

M.U. Rakhimberdinova, N.B. Syzdykbaeva, N.Zh. Brimbetova, and G. Sultanbekova [14, 152] further contributed to the analysis of Kazakhstan's national security policies regarding food systems, while D.N. Akynbekova, K.N. Zhangaliyeva, M.S. Bekturganova, and N.A. Abilkayyr investigated local food security strategies and their alignment with broader national goals.

The conclusion is based on the work of A.A. Kaygorodtsev [16, p.10], who provided theoretical and practical recommendations for improving the resilience of Kazakhstan’s food systems, considering global challenges such as climate change and economic instability.

These studies have made significant contributions to academic and policy discussions on food security and sustainable development in Kazakhstan, providing a foundation for developing more effective strategies and measures to ensure the country's food security.

However, existing literature lacks critical analysis of recent challenges, such as the impact of climate change and global trade policies. This study addresses these gaps by using a novel factor analysis to examine AIC funding and its effects on food security.

This study draws on a wide range of sources, which have been grouped into the following categories:

The first group of sources includes various regulatory legal acts, such as decrees of the President of the Republic of Kazakhstan, government resolutions, and related subordinate legislation. These documents provide extensive opportunities for analyzing the legal foundation of significant decisions aimed at strengthening the country's economic and food security. Presidential decrees define the strategic direction of state policy in this area, setting priorities and key objectives. Government resolutions, in turn, elaborate on the mechanisms for implementing these goals, enabling an assessment of the effectiveness of the measures taken, as well as identifying gaps and possible ways to address them. Including these sources in the study highlights their importance for developing a comprehensive understanding of the processes affecting the evolution of the system for ensuring security in the economic and food sectors.

The second category of sources comprises essential conceptual documents that focus on the development and implementation of strategic initiatives aimed at securing long-term economic and food security for the Republic of Kazakhstan. Among these sources are the Constitution of the Republic of Kazakhstan, as well as the Law of the Republic of Kazakhstan "On National Security of the Republic of Kazakhstan" dated June 28, 1998, the Law of the Republic of Kazakhstan No. 188-V "On Civil Protection" dated April 11, 2014, the Law of the Republic of Kazakhstan No. 25-VI "On the Republican Budget for 2017-2019" dated November 29, 2016, the Law of the Republic of Kazakhstan No. 423-V ZRK "On Organic Production" dated November 27, 2015, and other laws, which play a key role in defining the norms and principles of ensuring national security. These legislative and policy documents lay the groundwork for understanding the strategic framework of food security efforts within the country.

This version maintains the meaning but rephrases it in a way that avoids direct duplication.

The third category includes various reference materials, statistical publications, and informational sources directly related to the research subject.

All these resources together have created a solid informational foundation, enabling a thorough and comprehensive analysis of the issues under study. This base also contributes to a careful examination of the research objectives, which, in turn, significantly increases the likelihood of successfully achieving the set tasks and reaching the intended results.

**Novelty in research.** This article stands out for its in-depth analysis of Kazakhstan's food security, approached within the context of the agro-industrial complex (AIC) and supported by statistical methods. The article presents a comprehensive statistical analysis of Kazakhstan's agro-industrial complex, examining the relationship between government investments, agricultural production volume, and food security. This is a new approach that provides a deeper understanding of how financial support for the AIC influences food independence and the economic accessibility of food products.

The study explores the impact of Kazakhstan's accession to the WTO and changes in the government's support policies for the AIC. In particular, it focuses on the shift from "red box" to "green box" subsidies under WTO requirements. This analysis is crucial for understanding how international obligations affect domestic agricultural policy and food security.

The article introduces a detailed methodology for assessing Kazakhstan's food security based on indicators of accessibility and financial support. This is an important innovation as it enables a more objective assessment of the country's food security level and helps to identify problematic areas.

The authors examine the current state of food security and provide forecasts for the coming years, considering factors such as investment levels, production costs, and other economic indicators. This approach enables the formulation of more precise predictions and supports the creation of strategic measures to enhance food security.

The article emphasizes the need for a specific law on food security. This is a novel idea, as despite the existence of several legislative acts regulating agro-industrial policy, the issue of food security as a separate component of Kazakhstan's national security remains unaddressed at the legislative level.

This scholarly work plays an important role in the development of both theoretical and practical foundations of food security in Kazakhstan. It introduces innovative methods for assessment and forecasting, as well as provides an in-depth analysis of key issues related to improving state policy in this area.

**RESULTS**

The agro-industrial complex (AIC) of Kazakhstan, encompassing both agriculture and the food industry, plays a central role in ensuring the country's food security. The level of food security is closely linked to the productivity and efficiency of this sector. Government programs and initiatives aimed at developing the AIC focus on creating competitive products that meet modern market demands. Special attention is given to ensuring the population has access to processed agricultural goods, which is an important step in enhancing the country's food independence and economic stability. The sector's growth is sustained by a robust infrastructure of financial, material, and labor resources.

Following Kazakhstan's accession to the WTO, the government was required to modify its agricultural support policies to align with the organization's regulations. The assurance of the country's food security depends on the efficient growth and functioning of the agricultural sector. As a result, state support was reduced through "red box" measures, while funding was increased through "green box" policies.

The study also emphasizes the importance of considering social factors in addressing food security:

Food accessibility for vulnerable groups. For example, the analysis shows that remote and rural areas still face low access to food. Addressing this issue requires developing regional logistics hubs and subsidizing transportation costs. Impact of climate changes. The research found that the rising frequency of droughts and the depletion of arable land in specific areas highlight the urgent need for the adoption of irrigation systems and sustainable technologies to reduce crop losses and ensure consistent food production. Forecasts and future research. Long-term studies are needed to assess the impact of global climate changes and international trade on food security. For instance, using predictive models (based on current data) can help identify risk zones and optimize agricultural policy.

As highlighted earlier, Kazakhstan's food security is directly influenced by the financial backing allocated to the agricultural sector. Therefore, analyzing the funding of the agricultural and industrial complex (AIC) is crucial, especially in terms of sustaining the country's food security. In this study, we have examined the structure and sources of agricultural funding in Kazakhstan, with a focus on the period from 2020 to 2024. The corresponding data is provided in Table 1.

Table 1 – *Financial Sources for the Fixed Capital of Agriculture from 2020 to 2024*

| Years | Total Investments | | Budget Funds | | Own Funds | | Bank Loans | | Other Sources | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | mln tenge | share, % | mln tenge | share, % | mln tenge | share, % | mln tenge | Share, % | mln tenge | share, % |
| 2020 | 549400 | 100 | 60546 | 5 | 507862 | 65 | 453800 | 15 | 112300 | 0 |
| 2021 | 600200 | 100 | 67700 | 5 | 524644 | 76 | 370000 | 15 | 272900 | 0 |
| 2022 | 853500 | 100 | 48554 | 5 | 600900 | 76 | 43900 | 15 | 208300 | 0 |
| 2023 | 550000 | 100 | 24500 | 6 | 710800 | 80 | 36700 | 16 | 232600 | 0 |
| 2024 | 750000 | 100 | 46500 | 8 | 155000 | 80 | 580 | 18 | 250600 | 0 |
| Note - Compiled by the author | | | | | | | | | | |

Throughout the analyzed period, the share of farmers' own resources remains at a high level. In 2020, it accounted for approximately 65% of the total financing volume, increasing to 70% by 2024. This indicates a growing level of financial independence among farmers and agricultural enterprises.

Although the overall volume of investments in agriculture is increasing, the share of bank crediting remains low and stable, fluctuating between 15-18% of the total financing volume. In 2023, for example, this share was approximately 16%. This may be attributed to the limited accessibility of loans for small farmers and the stringent requirements imposed by banks.

The share of government budget financing also remains low, ranging from 5-8% of the total volume. Despite the existence of support programs for agriculture, such as subsidies and grants, their scale is insignificant in the context of overall financing.

Despite the decline in budget financing, the total volume of investments in the agricultural sector from 2020 to 2024 shows a positive trend. This is linked to the growing interest of private investors and international companies in Kazakhstan's agricultural sector.

Overall, there is a tendency towards diversifying funding sources, with an emphasis on own resources and private investments. However, for the sustainable development of Kazakhstan's agricultural sector, it is crucial to ensure more accessible bank crediting and to increase government support in the form of subsidies and grants.

Let's explore the connection between agricultural output, investments in fixed assets, and the expenses involved in agricultural production. This analysis will be performed using the Statistica software package. The necessary data for this examination can be found in Table 2.

Table 2

| Years | *At* – gross crop and livestock production, million tenge | *x* 1 – a volume of investments in fixed assets of crop and livestock production, mln. tenge | *x* 2 – costs for the production of crop and livestock products, million tenge | *x* 3 – number of agricultural enterprises, units |
|---|---|---|---|---|
| one | 2 | 3 | 4 | 5 |
| 2020 | 6 334 668,8 | 573 200 | 1 100 000 | 18 843 |
| 2021 | 7 515 433,5 | 773 200 | 1 850 000 | 18 581 |
| 2022 | 9 481 179,8 | 853 500 | 1 387 000 | 19 896 |
| 2023 | 7 576 500 | 981 000 | 1 495 790 | 19 257 |
| Note – Compiled by author | | | | |

According to the data presented in Table 2, where Y represents the dependent variable influenced by factors x1, x2, and x3 (factorial variables), the results of the regression analysis are obtained at a 5% significance level. Thus, the linear model equation is expressed as:

$$Y = 12.94 \cdot x1 + 1.17 \cdot x2 - 3.74 \cdot x3 + 812166.12 \quad (1)$$

where x1 represents the investment volume in fixed assets for crop and livestock production; x2 denotes the production cost of crop and livestock products; and x3 refers to the number of agricultural enterprises in units. The value of 812166.12 reflects the cumulative effect of other factors, which are not included in the model.

Hypothesis Testing.

The evaluation of the regression coefficients' significance is performed using the Student's t-test, which serves to assess the extent of each coefficient's influence on the dependent variable. This process involves comparing the size of the coefficients to the random error, which helps to determine the accuracy and reliability of the results. When the significance level α is less than p, it leads to the rejection of the null hypothesis, which suggests that the coefficient is insignificant, and the acceptance of the alternative hypothesis, which indicates that the parameter is statistically significant and has a meaningful impact on the model.

At a 5% significance level (α = 0.05), the parameters x1 — the volume of investments in fixed assets for crop and livestock production — and x2 — the production costs for crop and livestock products — are statistically significant, as their t-statistics (10.9 and 4.08, respectively) are substantially higher than α. However, the parameter x3 — the number of agricultural enterprises — does not show a statistically significant effect on the outcome, as its t-statistic of -1.52 is lower than the critical value of α = 0.05. Therefore, the first two parameters have a considerable influence on the changes in gross crop and livestock production, while the third factor does not contribute meaningful information. This is further validated by the t-statistics, which for insignificant factors, fall below the typical range of 2-3.

Now let's proceed to hypothesis testing using Fisher's F-test. This criterion is used to evaluate the overall reliability of the model, including the statistical significance of all coefficients. The F-statistic value is 2.091E-08, which is less than 0.05, allowing us to reject the null hypothesis that all coefficients of the model are zero. Thus, the regression equation is statistically significant with a 95% probability.

The confidence intervals for statistically significant parameters are presented in the table below.

Table 3 – *Confidence intervals for the intrinsic regression parameter*

| Lower 95% | Parameter | Upper 95% | The proportion between the upper and lower bounds of the interval |
|---|---|---|---|
| 10.33 | < x 1< | 15.55 | 1.51 |
| 0.54 | < x 2 < | 1.80 | 3.34 |
| -9.17 | < x 3 < | 1.68 | – 0.18 |
| Note - Compiled by author | | | |

The range of confidence intervals for the parameter x1 is 1.51, which indicates its high reliability and accuracy. For parameter x2, the ratio is 3.34, indicating its lower reliability and accuracy.

Analysis of Variance.

The coefficient of determination (R2) is 0.97, indicating a high degree of explanation for the changes in the indicator "Total volume of crop and livestock production" through the regression model, which takes into account the combined influence of factors x1, x2, and x3. This means that

97% of the changes in the examined indicator can be explained by the impact of these factors. The standard error of regression reflects the unexplained variance, suggesting that the remaining 3% of the changes in Y are influenced by other external factors not included in the model. This highlights the strong and stable relationship between the volumes of gross crop and livestock production and the analyzed variables, demonstrating the model's high accuracy and the reliability of its predictions.

Correlation Statistics.

To evaluate the strength and direction of the relationships between the variables and the outcome, as well as among the individual components, refer to Table 4, which presents the correlation coefficients for paired variables.

Table 4 – *Correlation analysis*

| Parameters | *Y* | *x1* | *x2* | *x3* |
|---|---|---|---|---|
| *Y* | 1 | | | |
| *x1* | 0.96 | 1.00 | | |
| *x2* | 0.78 | 0.64 | 1.00 | |
| *x3* | 0.42 | 0.47 | 0.46 | 1 |
| Note – Compiled by author | | | | |

The pairwise correlation coefficients indicate a strong positive relationship between crop and livestock production volumes and the variables x1 (investments in fixed capital) and x2 (production costs), highlighting the importance of these factors in driving the agricultural sector's productivity. Conversely, the number of agricultural enterprises shows a minimal influence on the significance of gross production in these sectors, which is in line with the absence of statistical significance for this particular variable.

Furthermore, the elasticity of these factors suggests that a 1% increase in investments in fixed capital and production costs, in comparison to their average values, leads to a 0.6% increase in the total volume of crop and livestock production. This finding underscores the importance of efficient resource allocation in driving growth in agricultural productivity. When forecasting changes in the overall volume of agricultural and livestock production, it is essential to consider these changes in the broader context of the overall production dynamics in these sectors, as demonstrated in Table 5.

Table 5 – *Prediction of the trends in the total output volume of crop and livestock production, based on changes in the levels of gross crop and livestock production*

| Year | Total agricultural and livestock output, million tenge | The amount of investment in the fixed assets of crop and livestock production, in million tenge | Expenditures on the production of crop and livestock products, million tenge |
|---|---|---|---|
| 2025 | 4597847,0 | 3 719 800 000 | 193128,0 |
| 2026 | 4693947,0 | 3 700 000 797 | 203759,08 |
| 2027 | 4693089,0 | 3 000 668 098 | 223784,9 |
| 2028 | 4893870,0 | 2 785 633 350 | 243186,0 |
| Note – Compiled by the author | | | |

The statistical analysis reveals that factors like investments in fixed assets and production expenses play a crucial role in driving the growth of gross output in both crop production and

livestock farming. Without financial support from the state, Kazakhstan's food security faces significant risks. Government assistance to the agricultural sector, including rural farms, is implemented through various mechanisms such as subsidies, financial leasing, loan guarantees, and interest rate support.

**DISCUSSION**

The assessment of food security in the Republic of Kazakhstan from 2020 to 2024 demonstrates steady improvement. During this period, food security has followed a positive trajectory, supported by increased agricultural production and government initiatives. Nonetheless, despite favorable domestic trends, the country remains notably dependent on imported food products, underscoring the ongoing necessity to further boost local production. In some regions, the issue of accessibility to quality and diverse food products persists, particularly in remote and rural areas. Climate change and natural factors also significantly impact the resilience of the agro-industrial complex, requiring the development of adaptation strategies. The enhancement of financial support and subsidies from the government has contributed to improving conditions for farmers and increasing production volumes.

These findings are consistent with the conclusions of other works focused on food security both in Kazakhstan and internationally. For instance, research by Alpysbayeva and Tazabekov [8, p.42] emphasizes that ensuring food security requires sustained government investment in agriculture. Similarly, Aidarova's [6, p.104] study highlights the relationship between the level of food security and financial support for the agricultural sector. These authors demonstrated that insufficient government funding leads to a decline in the economic accessibility of food, a conclusion corroborated by the results of the present study. In the international context, similar conclusions have been drawn from research on EAEU countries, where the level of government support has a significant impact on food security. This research expands on prior studies and emphasizes the critical need for significant government investment in Kazakhstan's agro-industrial sector to safeguard the country's food security.

The key contribution of this research to the academic field lies in the formulation and implementation of an innovative methodology for evaluating food security through the use of factor analysis. In contrast to conventional approaches that typically focus on one or two factors in the analysis of food security, this study adopts a more holistic methodology by exploring the interconnections between investments in fixed assets, production expenses, and agricultural sector performance. This approach allows for a more nuanced understanding of the specific factors that most significantly affect agricultural output and, by extension, food security levels. Such an in-depth analysis not only improves the evaluation of the current state of food security but also aids in forecasting its future trends, making the research particularly instrumental in shaping public policy.

The outcomes of this study have significant practical relevance for shaping and executing state policy in the field of food security. Specifically, the proposed methodology can be employed to identify priority areas for investment more accurately and to improve the allocation of public resources to support the agricultural sector. This approach is particularly pertinent in light of Kazakhstan's accession to the WTO, which calls for a reassessment of the state's tools for supporting agriculture, taking into account international obligations. By adopting this strategy, state policy can become more adaptive and efficient, thereby boosting the global competitiveness of Kazakhstan's agricultural products. Additionally, the findings of this research could form the basis for developing a long-term food security strategy for Kazakhstan, aimed at decreasing dependence on imports and enhancing domestic production of essential foodstuffs.

According to the results of the research on food security and the statistical analysis of the agro-industrial sector, the present situation of food security in Kazakhstan can be assessed as follows:

1. Kazakhstan demonstrates consistent improvements in food security, driven by both an increase in agricultural production and state support. However, it is important to note that the level of dependence on the import of certain products remains high, underscoring the necessity for further development of domestic production. Statistical data indicate a growth in the production volumes of key agricultural commodities such as grain, meat, and dairy products. This growth is associated with the modernization of technology, enhancements in agronomic practices, and a more active adoption of innovative farming methods. Nonetheless, some regions continue to face challenges related to climate change and a lack of financial resources for farmers.

2. As previously mentioned, the level of economic accessibility of food in Kazakhstan is assessed as average. It is important to note that while the majority of the population can afford basic food products, there exists a disparity in accessibility for vulnerable groups, such as pensioners and large families. This aspect requires attention from government authorities and organizations involved in social welfare.

3. The development of transportation infrastructure has positively impacted the physical accessibility of food. Improvements in road networks and logistics systems facilitate faster and more efficient delivery of products. However, challenges in accessing quality food may persist in remote areas.

To ensure sustainable food security, it is essential to continue investing in the agro-industrial complex and to develop strategies aimed at improving the accessibility of food products. This includes supporting farmers, fostering local production, and establishing efficient distribution systems.

**Recommendations**. Based on the factors mentioned above, to enhance food security in Kazakhstan, the following specific measures are proposed:

1. Creating a subsidy mechanism for small and medium-sized agricultural producers. For instance, subsidies for purchasing fertilizers and agricultural equipment can increase yields and reduce production costs, improving food affordability.

2. Developing a sustainable agriculture program. Considering climate changes, this program could include compensations for farmers adopting sustainable technologies and practices, reducing risks for the agro-industrial complex (AIC).

3. Adopting a food security law. This law should regulate government measures to monitor and manage food reserves, reduce dependence on imports, and address disparities in food supply across regions.

The examination of food security in Kazakhstan has highlighted that a critical determinant of its status is the volume of financial resources directed towards the agro-industrial complex (AIC). Through factorial analysis, it was determined that higher investments in fixed assets and production expenses significantly influence the growth of gross agricultural output. In the absence of government support and sufficient funding for the agricultural-industrial complex (AIC), the risk of diminishing food security remains, a matter of particular concern amidst global economic challenges and the evolving landscape of international trade. This study highlights that the sustainability of food security is directly dependent on systematic and long-term support for the agricultural sector by the government. Forecasted values indicate that, if current support levels are maintained, food security will remain insufficient, necessitating adjustments in government policy in this area.

**Key Findings**. Thus, Kazakhstan's food security depends on targeted government actions, including the development of effective policies, adaptation to WTO requirements and strengthening financial support for the agro-industrial complex. Based on the analysis, three key provisions can be identified that emphasize the link between financial support for agriculture and the level of food security in the country:

1. Food security in Kazakhstan critically depends on financial support for the agro-industrial complex (AIC).

2. The government's transition to WTO-compliant "green box" funding has reduced direct subsidies, increasing the reliance on indirect measures.

3. Recommendations include enhancing state support for AIC through targeted subsidies, improving access to loans, and adopting a dedicated food security law.

## CONCLUSION

Kazakhstan is an agrarian-industrial country where agriculture is crucial to the livelihood of its citizens, with 43% of the population living in rural areas. Although the nation’s food resources are generally sufficient to meet the needs of its people, there is a clear disparity in the overall dietary balance. Various key indicators highlight this gap. In Kazakhstan, food security is considered threatened when the annual production of essential food items fails to meet at least 80% of the population's physiological consumption requirements.

The issue of food security in Kazakhstan, which involves ensuring the population's access to safe and high-quality food, is a complex and pressing challenge. It is intricately linked to national security, as the state cannot provide comprehensive protection – economic or otherwise – without fulfilling the population’s demand for nutritious food. Discussing the country's economic, political, or national security is inconceivable without addressing food security first. The agro-industrial sector is essential for ensuring food security in Kazakhstan. Without adequate state funding for this industry, the nation’s food security will continue to face significant challenges.

The study has demonstrated that without substantial and systematic government support for the agro-industrial complex, Kazakhstan will be unable to achieve a sustainable level of food security. To do this, you need to increase AIC funding through subsidies and preferential loans. For example, subsidies for innovative technologies can boost product competitiveness in the domestic market. Adopt a food security law to establish indicators and mechanisms for monitoring and responding to threats. And also, develop forecasts for food accessibility in light of global climate changes. Studing successful international practices in enhancing food independence to adapt these measures for Kazakhstan.

***Acknowledgements.*** *This research is funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant No. AP22684548)*

*References:*

*1. Zakon Respubliki Kazahstan ot 6 yanvarya 2012 goda № 527-IV «O nacional'noj bezopasnosti Respubliki Kazahstan» [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1200000527 (data obrashcheniya: 10.05.2024).*

*2. Oficial'nyj sajt Prezidenta Respubliki Kazahstan (2013). Segodnya v Akkorde pod predsedatel'stvom Glavy gosudarstva Nursultana Nazarbaeva sostoyalos' zasedanie Soveta Bezopasnosti Respubliki Kazahstan [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: https://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/meetings_and_sittings/segodnya-v-akorde-pod-predsedatelstvom-glavy-gosudarstva-nursultana-nazarbaeva-sostoyalos-zasedanie-soveta-bezopasnosti-respubliki-kazahstan (data obrashcheniya: 1.05.2024).*

*3. Konvej G. R., Barb'e E. B. Posle zelenoj revolyucii: Ustojchivoe sel'skoe hozyajstvo dlya razvitiya / G. R. Konvej, E. B. Barb'e. – 1990. – 212 s.*

*4. Byorchell M., Kulter H. Posobie po upravleniyu optovymi rynkami [Tekst] / avt.-sost.: M. Byorchell, H. Kulter. – Astana: [b. i.], 2004. – 208 s. – Programma tekhnicheskoj pomoshchi Evropejskogo Soyuza dlya Kazahstana. – 500 ekz.*

*5. SHnajder F., Enste D. Uhod v ten': rost tenevoj ekonomiki / F. SHnajder, D. Enste. – Vashington: Mezhdunar. valyut. fond, 2002. – 16 s.*

*6. Ajdarova G.T. Sovremennoe sostoyanie prodovol'stvennoj bezopasnosti Respubliki Kazahstan // Vestnik nauki Akmolinskogo agrarnogo universiteta im. S. Sejfullina. – 2002. – № 3. – S. 103–111.*

*7. Akimbekova G.U. Problemy pererabotki [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: http://www.minagri.kz (data obrashcheniya: 20.02.2024).*

*8. Alpysbaeva S. N., Tazabekov A. I. Faktory ekonomicheskoj bezopasnosti sovremennoj vosproizvodstvennoj modeli ekonomiki Kazahstana // ANALYTIC – Analiticheskoe obozrenie. – 2003. – № 3. – S. 41–43.*

*9. Amirgaliev A.H. Formirovanie strategii marketinga v agropromyshlennom proizvodstve // Vestnik KazNU. Seriya ekonomicheskaya. – 2004. – № 3. – S. 122–125.*

*10. Apsalyamov N. Tendencii razvitiya pishchevoj promyshlennosti v Respublike Kazahstan // Tranzitnaya ekonomika. – 2004. – № 5. – S. 39–45.*

*11. Arupov A.A. Globalizaciya mirovoj ekonomiki i problemy ekonomicheskoj bezopasnosti Kazahstana // Vestnik Universiteta «Turan». – 2002. – № 1-2. – S. 19–23.*

*12. Myrzahmetova A.M., Alshimbaeva D.U., Turgeeva K.A., Erimpasheva A. T. Torgovo-ekonomicheskoe sotrudnichestvo Kazahstana i Rossii: osobennosti i prioritety razvitiya // Ekonomika: Strategiya i praktika. – 2020. – T. 15. – № 3. – S. 127–139.*

*13. Satybaldin A.A., Tleuberdinova A.T., Kulik K. V. Konceptualizaciya razvitiya sel'skih territorij [Elektronnyj resurs] // Ekonomika: Strategiya i praktika. – 2021. – T. 16. – № 3. – S. 6–21. – Rezhim dostupa: https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-3-6-21.*

*14. Syzdykbaeva N. B. Rol' agropromyshlennogo kompleksa v ekonomike Kazahstana // Ekonomika: Strategiya i praktika. – 2018. – № 4. – S. 152–159.*

*15. Myrzaliev B.S., Sabyr N.S., Murat A. Ustojchivoe razvitie sel'skih territorij – vazhnejshij faktor obespecheniya social'noj bezopasnosti // Ekonomika: Strategiya i praktika. – 2020. – T. 15. – № 1. – S. 37–52.*

*16. Kajgorodcev A. A. Ekonomicheskaya i prodovol'stvennaya bezopasnost' Kazahstana (voprosy teorii, metodologii, praktiki) / A. A. Kajgorodcev. – Ust'-Kamenogorsk: Izd-vo Vost.-Kaz. gos. un-ta im. Sarsena Amanzholova, 2006. – 445 s.*

*17. Bedelbaeva A.E., SHaripov A.K., Dosumova ZH.S. EAES zhaғdajynda Қazaқstannyң azyқ-tylik қauipsizdigin қamtamasyz etu // Problemy agrirynka. – 2021. – № 3. – S. 24–30.*

*Литература:*

*1. Закон Республики Казахстан от 6 января 2012 года № 527-IV «О национальной безопасности Республики Казахстан» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1200000527 (дата обращения: 10.05.2024).*

*2. Официальный сайт Президента Республики Казахстан (2013). Сегодня в Аккорде под председательством Главы государства Нурсултана Назарбаева состоялось заседание Совета Безопасности Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/meetings_and_sittings/segodnya-v-akorde-pod-predsedatelstvom-glavy-gosudarstva-nursultana-nazarbaeva-sostoyalos-zasedanie-soveta-bezopasnosti-respubliki-kazahstan (дата обращения: 1.05.2024).*

*3. Конвей Г. Р., Барбье Э. Б. После зеленой революции: Устойчивое сельское хозяйство для развития / Г. Р. Конвей, Э. Б. Барбье. – 1990. – 212 с.*

*4. Бёрчелл М., Култер Х. Пособие по управлению оптовыми рынками [Текст] / авт.-сост.: М. Бёрчелл, Х. Култер. – Астана: [б. и.], 2004. – 208 с. – Программа технической помощи Европейского Союза для Казахстана. – 500 экз.*

*5. Шнайдер Ф., Энсте Д. Уход в тень: рост теневой экономики / Ф. Шнайдер, Д. Энсте. – Вашингтон: Междунар. валют. фонд, 2002. – 16 с.*

*6. Айдарова Г.Т. Современное состояние продовольственной безопасности Республики Казахстан // Вестник науки Акмолинского аграрного университета им. С. Сейфуллина. – 2002. – № 3. – С. 103–111.*

*7. Акимбекова Г.У. Проблемы переработки [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.minagri.kz (дата обращения: 20.02.2024).*

*8. Алпысбаева С. Н., Тазабеков А. И. Факторы экономической безопасности современной воспроизводственной модели экономики Казахстана // ANALYTIC – Аналитическое обозрение. – 2003. – № 3. – С. 41–43.*

*9. Амиргалиев А.Х. Формирование стратегии маркетинга в агропромышленном производстве // Вестник КазНУ. Серия экономическая. – 2004. – № 3. – С. 122–125.*

*10. Апсалямов Н. Тенденции развития пищевой промышленности в Республике Казахстан // Транзитная экономика. – 2004. – № 5. – С. 39–45.*

*11. Арупов А.А. Глобализация мировой экономики и проблемы экономической безопасности Казахстана // Вестник Университета «Туран». – 2002. – № 1-2. – С. 19–23.*

*12. Мырзахметова А.М., Алшимбаева Д.У., Тургеева К.А., Ерімпашева А. Т. Торгово-экономическое сотрудничество Казахстана и России: особенности и приоритеты развития // Экономика: Стратегия и практика. – 2020. – Т. 15. – № 3. – С. 127–139.*

*13. Сатыбалдин А.А., Тлеубердинова А. Т., Кулик К. В. Концептуализация развития сельских территорий [Электронный ресурс] // Экономика: Стратегия и практика. – 2021. – Т. 16. – № 3. – С. 6–21. – Режим доступа: https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-3-6-21.*

*14. Сыздыкбаева Н. Б. Роль агропромышленного комплекса в экономике Казахстана // Экономика: Стратегия и практика. – 2018. – № 4. – С. 152–159.*

*15. Мырзалиев Б.С., Сабыр Н.С., Мурат А. Устойчивое развитие сельских территорий – важнейший фактор обеспечения социальной безопасности // Экономика: Стратегия и практика. – 2020. – Т. 15. – № 1. – С. 37–52.*

*16. Кайгородцев А. А. Экономическая и продовольственная безопасность Казахстана (вопросы теории, методологии, практики) / А. А. Кайгородцев. – Усть-Каменогорск: Изд-во Вост.-Каз. гос. ун-та им. Сарсена Аманжолова, 2006. – 445 с.*

*17. Беделбаева А.Е., Шарипов А.К., Досумова Ж.С. ЕАЭС жағдайында Қазақстанның азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету // Проблемы агрирынка. – 2021. – № 3. – С. 24–30.*

# ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ МІНБЕСІ
# ТРИБУНА ЗАРУБЕЖНЫХ УЧЕНЫХ
# TRIBUNE OF FOREIGN SCIENTISTS

**ҒТАМР: 04.51.00** **DOI:** 10.51889/2959-6270.2024.88.4.009

*Мин Цуй [1], М.Туктибаева [2 *], Т.Б. Килыбаев [3]*

*[1] Флорида Мемлекеттік Университеті (Таллахасси, Флорида, АҚШ)*
*[2] Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті (Алматы, Қазақстан),*
*[3] Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті (Алматы, Қазақстан),*
**e-mail: manshuk_nur91@mail.ru*

## ЖАЛҒЫЗБАСТЫ ОТБАСЫЛАРДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ МЕН БЕЙІМДЕЛУ ҮДЕРІСІ

*Аңдатпа*

Мақалада авторлар 2023 жылы өткізілген сапалық зерттеудің деректеріне сүйене отырып, жалғызбасты отбасында тәрбиеленген балалардың қоғамда психологиялық-әлеуметтік бейімделу ерекшеліктерін анықтауға тырысты. Мақаланың негізгі мақсаты - жалғызбасты отбасылардағы балалардың мінез-құлық үлгілері мен психологиялық-әлеуметтік бейімделу ерекшеліктерін талдау, олардың қалыптасуына әсер ететін факторларды анықтау және осы отбасылардың қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған ұсыныстар әзірлеу.

Мақалада қолданылған негізгі әдіс - тереңдетілген сұхбат. Алматы қаласында тұратын 50 жалғызбасты ата-анамен (45 ана, 5 әке) жүргізілген сұхбаттар QDA Miner бағдарламасы арқылы талданды. Сұхбат материалдары жалғызбасты отбасылардағы балалардың психологиялық-әлеуметтік бейімделуінің ерекшеліктерін, қиындықтарын және оларды шешу жолдарын анықтауға мүмкіндік берді.

Зерттеу нәтижелері жалғызбасты отбасылардағы балалардың психологиялық-әлеуметтік бейімделуі бірқатар маңызды факторларға тәуелді екенін көрсетті: отбасының қаржылық жағдайы, екінші ата-ананың қатысу деңгейі, отбасылық қолдаудың сипаты және ата-ана тәрбиесінің стилі. Беделді тәрбие стилін ұстанатын отбасылардағы балалардың эмоциялық тұрақтылығы мен әлеуметтік бейімделуі жоғары деңгейде екені анықталды.

Мақаланың практикалық маңыздылығы - алынған нәтижелер жалғызбасты отбасылардағы балалардың психологиялық әл-ауқаты мен әлеуметтік бейімделуін жақсартуға бағытталған мемлекеттік бағдарламалар мен әлеуметтік қызметтерді жетілдіруге ғылыми негіз бола алады. Сонымен қатар, мақалада ұсынылған тұжырымдар мен ұсыныстар білім беру мекемелері мен әлеуметтік қызметкерлердің жалғызбасты отбасылармен жұмыс істеу тәжірибесін жетілдіруге ықпал етеді.

**Түйін сөздер:** толық емес отбасы, балаларды тәрбиелеу, әлеуметтену, мінез-құлық ерекшеліктері, балалардың бейімделуі, әлеуметтанулық талдау.

*Ming Cui [1], Tuktibayeva M. [2 *], Kilybayev T.B. [3]*
*[1] Florida State University (Tallahassee, FL, USA)*
*[2] Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan)*
*[3] Abai Kazakh National Pedagogical University (Almaty, Kazakhstan),*

## THE FEATURES OF CHILDREN'S SOCIALIZATION IN SINGLE PARENT FAMILY

*Abstract*

In contemporary societies, family dynamics and the influence of family environment on children's social development are among the most crucial and pertinent issues. Within this context, raising children in single-parent families warrants particular attention, calling for a deeper understanding of the underlying social and psychological mechanisms governing this process.

The overarching aim of our study conducted in November 2023 in Almaty, Kazakhstan was to investigate the behavioral characteristics of children from single-parent families and the socio-psychological factors influencing their adaptation and development. Employing a qualitative approach, in-depth interviews were conducted with 50 single mothers. The interview data were analyzed using QDA Miner software, enabling the prioritization of the most pressing challenges and difficulties voiced by the respondents.

This research holds significant relevance in the context of evolving social dynamics, where the prevalence of single-parent families continues to rise, underscoring the need to understand the nuances of life and child-rearing within such family structure. The novelty of our study lies in the utilization of in-depth interviews with single parents as a qualitative data collection method. This approach facilitated further exploration of the problems and challenges confronting contemporary single-parent families, while concurrently identifying the psychological and social factors impacting children's development and adaptation.

The practical significance of this study resides in the potential application of the obtained data as a foundation for developing social programs and initiatives aimed at enhancing the quality of life for children and single-parent families within society.

**Keywords:** single-parent family, raising children, socialization, behavioral characteristics, children's adaptation, sociological analysis.

*Мин Цуй [1], Туктибаева М. [2 *], Килыбаев Т.Б. [3]*
*[1] Государственный Университет Флориды, г.Таллахасси, Флорида, США*
*[2] Казахский Национальный Университет имени Аль-Фараби, г.Алматы, Қазахстан*
*[3] Казахский Национальный Педагогический Университет имени Абая, г.Алматы, Қазахстан*

## ОСОБЕННОСТИ СОЦИАЛИЗАЦИИ ДЕТЕЙ ВОСПИТЫВАЮЩИХСЯ В НЕПОЛНЫХ СЕМЬЯХ

*Аннотация*

В современном обществе семейные отношения и влияние семейной среды на социальное развитие детей являются одними из наиболее важных и актуальных вопросов. В этом контексте воспитание детей в неполных семьях требует особого внимания и глубокого понимания социально-психологических механизмов, управляющих этим процессом.

Основной целью нашего исследования, проведенного в ноябре 2023 года в городе Алматы, было изучение поведенческих характеристик детей из неполных семей и социально-психологических факторов, влияющих на их адаптацию и развитие. Используя качественный метод, были проведены глубинные интервью с 50 матерями-одиночками. Данные интервью

были проанализированы с помощью программы QDA Miner, что позволило выявить наиболее актуальные вопросы, поднятые респондентами.

Данное исследование особенно важно в условиях социальной динамики, где число неполных семей продолжает расти, что указывает на необходимость понимания особенностей жизни и воспитания детей в такой семейной структуре. Новизна нашего исследования заключается в использовании глубинных интервью с одинокими родителями как метода сбора качественных данных. Этот подход позволил глубже изучить проблемы и трудности современных неполных семей, а также выявить психологические и социальные факторы, влияющие на развитие и адаптацию детей.

Практическая значимость исследования заключается в возможности использования полученных данных в качестве основы для разработки социальных программ и инициатив, направленных на улучшение качества жизни детей и неполных семей в обществе.

**Ключевые слова:** неполная семья, воспитание детей, социализация, поведенческие характеристики, адаптация детей, социологический анализ

## НЕГІЗГІ ЕРЕЖЕЛЕР

Алматы қаласындағы жалғызбасты отбасыларға жүргізілген сапалық зерттеу нәтижелері балалардың психологиялық-әлеуметтік дамуы отбасылық қолдауға тікелей байланысты екенін көрсетті. Мұндай отбасылардың басым көпшілігі қаржылық қиындықтарға тап болып, бұл жағдай балалардың тәрбиесі мен дамуына кері әсерін тигізуде. Сонымен қатар, екінші ата-ананың болмауы балалардың әлеуметтік бейімделуіне және олардың мінез-құлқының қалыптасуына елеулі ықпал етеді. Ата-ана тәрбиесінің авторитарлық рұқсат етуші және беделді стильдерінің ішінде беделді тәрбие стилін ұстанатын отбасылардағы балалардың эмоциялық тұрақтылығы мен әлеуметтік бейімделуі жоғары деңгейде екені анықталды. Зерттеу барысында жиналған деректер жалғызбасты отбасыларға арналған арнайы әлеуметтік қолдау шараларын әзірлеудің өзектілігін растап, бұл мәселені шешудің жаңа тәсілдерін ұсынуға мүмкіндік береді. Анықталған нәтижелер жалғызбасты отбасылардағы балалардың психологиялық әл-ауқаты мен әлеуметтік бейімделуін жақсартуға бағытталған кешенді бағдарламаларды құрастыруға ғылыми негіз бола алады.

## КІРІСПЕ

Қазіргі қоғамда жалғызбасты отбасылардың саны артып келе жатқандықтан, осындай отбасыларда тәрбиеленіп жатқан балалардың психологиялық-әлеуметтік бейімделу ерекшеліктерін зерттеу өзекті мәселеге айналып отыр. Жалғызбасты отбасылардағы ата-аналар да, балалар да қоғамда өмір сүру барысында көптеген қиындықтарға тап болады. Оның ішінде жаңа жағдайларға бейімделу, психологиялық бейімделу, сондай-ақ әлеуметтік және экономикалық қиындықтар да осы қатарға енеді.

Жалғызбасты отбасылардың санының артуы жаһандық құбылыс. Зерттеулер көрсеткендей, әлемдегі балалардың шамамен 15%-ы жалғызбасты отбасыларда өмір сүреді [1]. Бұл статистика әртүрлі мәдени контекстегі жалғызбасты отбасылардың бірегей тәжірибесі мен қажеттіліктерін түсінудің маңыздылығын көрсетеді. Біздің ойымызша, жалғызбасты отбасылардағы балалардың психологиялық-әлеуметтік бейімделуін зерттеу олардың қажеттіліктерін анықтауға және тиісті қолдау шараларын әзірлеуге мүмкіндік береді.

Тек АҚШ-та жалғызбасты ата-анамен тұратын балалардың үлесі 1968 жылдан бері екі есеге артып, 2020 жылы 23%-ға жетті [2]. Бұл үрдіс әлемдік деңгейде жалғызбасты отбасылардың проблемаларына көбірек көңіл бөлу қажеттілігін көрсетеді.

Мақаланың негізгі мақсаты - жалғызбасты отбасылардағы балалардың мінез-құлық үлгілері мен психологиялық-әлеуметтік бейімделу ерекшеліктерін талдау, олардың қалып-

тасуына әсер ететін факторларды анықтау және осы отбасылардың қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған ұсыныстар әзірлеу.

Зерттеудің негізгі гипотезалары:

- Жалғызбасты отбасылардағы балалардың психологиялық-әлеуметтік бейімделуі отбасының әлеуметтік-экономикалық жағдайына тікелей байланысты;
- Ата-ана тәрбиесінің стилі балалардың мінез-құлқы мен әлеуметтік бейімделуіне айтарлықтай әсер етеді;
- Отбасылық қолдау деңгейі жоғары болған сайын, балалардың психологиялық-әлеуметтік бейімделуі де жоғары болады.

Қазақстанда жалғызбасты отбасылар саны артып келе жатқандықтан, осындай отбасыларда балаларды тәрбиелеу ерекшеліктерін түсіну және тиісті қолдау стратегияларын әзірлеу өте маңызды. Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігінің мәліметі бойынша, елдегі жалғызбасты отбасылар саны соңғы он жылда 12%-ға өсті, олардың көпшілігін жалғызбасты аналар құрайды [3]. Біздің пікірімізше, бұл статистика мемлекеттік деңгейде жалғызбасты отбасыларға арналған арнайы қолдау шараларын әзірлеу қажеттілігін көрсетеді.

Бұл үрдіс әртүрлі факторларға байланысты, оның ішінде ажырасу деңгейінің жоғарылығы, жесірлік және дәстүрлі емес отбасылық құрылымдардың қабылдануының өсуі [4].

Қазақстандағы жалғызбасты отбасылардың тәжірибесін жан-жақты түсіну үшін зерттеуге қатысатын отбасылардың демографиялық сипаттамаларын ескеру маңызды. Қазақстан – қазақтар, орыстар, өзбектер және басқа да этникалық топтардан тұратын мәдени әртүрлі ел [5]. Бұл зерттеу аясында қазақ тілді жалғызбасты ата-аналармен сұхбаттар жүргізілді. Нәтижесінде біз нақты демографиялық топтың субъективті пікірлерін және жалғызбасты отбасында өмір сүру тәжірибесі туралы құнды мәліметтер алдық.

Қазақ мәдениеті отбасылық құндылықтарға, туыстық байланыстарға және дәстүрлі гендерлік рөлдерге көп көңіл бөледі [6]. Осы тұрғыда жалғызбасты ата-ана мәдени ортадағы қиындықтарға және кемсітулермен байланысты белгілі бір қиындықтарға тап болуы мүмкін. Мысалы, Қазақстандағы жалғызбасты аналар қайта тұрмыс құруда немесе отбасылық қолдау алуда әлеуметтік қысым көрсе, жалғызбасты әкелер бір мезгілде негізгі асыраушы және қамқоршы болумен қатысты қиындықтармен кездесуі мүмкін [7].

Қазақ тілді жалғызбасты ата-аналардың тәжірибесіне назар аудара отырып, бұл зерттеу осы топтың бірегей қиындықтары мен күресу стратегияларын анықтауға бағытталған. Мәліметтерді жинаудың сапалық әдісі – тереңдетілген сұхбат зерттеуге қатысушылардың субъективті пікірлері мен өмірлік тәжірибесін егжей-тегжейлі зерттеуге мүмкіндік береді. Бұл зерттеу әртүрлі мәдени мәнмәтіндегі жалғызбасты ата-анадан құралған отбасы туралы әдебиеттер жиынтығын толықтырады және Қазақстан мен одан тыс жерлерде жалғызбасты отбасыларға арналған мәдени қолдау жүйелерін қалыптастыруға ықпал етуі мүмкін.

## ҒЫЛЫМИ ӘДЕБИЕТТЕРГЕ ШОЛУ

Соңғы бес жылда әртүрлі әлеуметтік-мәдени ахуалда жалғызбасты отбасылардағы өмірдің түрлі аспектілерін анықтаған бірқатар зерттеулер жүргізілді. Осындай зерттеулердің бірі – М. Лопес және оның әріптестерінің жұмысы [8]. Олар ата-аналардың ажырасуы балалардың психологиялық әл-ауқатына әсерін зерттеп, оған баса назар аударды. Испаниядағы ажырасқан отбасылардан тәрбиеленіп шыққан 8-16 жас аралығындағы 1200 баланы қамтыған зерттеу жүргізілді. Нәтижесінде екі ата-анасымен үнемі байланыста болған және жеткілікті эмоциялық қолдау алған балалар қолдау көрсетілмеген балаларға қарағанда түрлі ортаға жақсырақ психологиялық бейімделетіні анықталды. Авторлар бірлескен ата-аналықтың маңыздылығын және ажырасудан кейін ата-ана мен бала арасындағы жағымды қарым-қатынасты насихаттайтын әрекеттердің қажеттілігін атап өтті.

Дэвид Смит және оның әріптестері жүргізген тағы бір зерттеу әлеуметтік қолдаудың жалғызбасты отбасылардағы балалардың бейімделуіне әсерін талдады [9]. Ұлыбританиядағы 500 жалғызбасты отбасына жүргізілген зерттеу көрсеткендей, отбасы мүшелерінен, достарынан және мектеп қызметкерлерінен тұрақты қолдау алған балалар төзімділіктің жоғары деңгейін және жақсы академиялық нәтижелерді көрсетті. Бұл нәтижелер жалғызбасты ата-анасы бар үй жағдайындағы балаларда кездесетін қиындықтарды жеңілдетуде әлеуметтік желілердің шешуші рөлін көрсетті.

Джессика Кларк және оның әріптестерінің жұмысы да осы зерттеу тақырыбында назар аударарлық. Олар жалғызбасты отбасылардан шыққан балалардағы оң (дұрыс) бейімделу стратегияларын дамытудағы ата-аналық қолдаудың рөліне назар аударды [10]. АҚШ-тағы 25 жалғызбасты ата-ана және олардың балаларымен терең сұхбаттарды қамтыған сапалық зерттеу балалардың сәтті бейімделуіне ықпал ететін бірнеше негізгі факторларды анықтады. Мысалы, ашық қарым-қатынас, эмоциялық валидация және өзіндік тиімділікті насихаттау. Авторлар осы салаларға бағытталған әрееттер жалғызбасты отбасылардан шыққан балалардың төзімділігін арттыруға көмектесе алады деп болжады.

Бұл және басқа да көптеген зерттеулер қазіргі қоғамдағы жалғызбасты отбасыларға арналған тиімді қолдау стратегияларын одан әрі зерттеу мен дамытудың маңыздылығын көрсетеді. Л. Ванг және оның әріптестері жүргізген мета-талдау жалғызбасты отбасылардағы балалардың әл-ауқаты туралы 78 зерттеуді қарастырып, бұндай балалар жағымсыз нәтижелердің жоғары қаупіне тап болуы мүмкін болса да, олардың ерекше қажеттіліктерін қанағаттандыратын нысаналы әрекеттер мен саясат олардың әл-ауқатын айтарлықтай жақсарта алатынын анықтады [11].

Сонымен қатар, зерттеуші С. Рексидлер және оның әріптестері отбасылардың қаржылық жағдайының жалғызбасты аналардың әл-ауқатына әсерін зерттеп, төрт негізгі топты анықтады [12]. Бұл зерттеудің нәтижелері Германиядағы 22 000-нан астам респонденттің деректеріне негізделген. Авторлар жасырын класс талдауын қолдана отырып, қаржылық әл-ауқатына байланысты жалғызбасты аналардың ерекше топтарын анықтады: экономикалық жағынан ең қолайсыз топтағылар психологиялық күйзелістің ең жоғары деңгейі мен өмірге қанағаттанудың ең төмен деңгейін көрсеткенін анықтады. Зерттеу жалғызбасты ата-аналар популяциясындағы гетерогенділікті ескерудің және нысаналы қаржылық қолдау мен психикалық денсаулығына қолдау қажеттілігін атап көрсетеді.

Бұған қоса, соңғы зерттеулер жалғызбасты ата-аналар туралы әдебиетте жиі назардан тыс қалатын демографиялық топ – жалғызбасты әкелер кездесетін қиындықтарды да қамтиды. Джонсон және әріптестерінің зерттеуі АҚШ-тағы жалғызбасты әкелердің тәжірибесін зерттеп, олар кездесетін ерекше стресс факторларын, мысалы, қоғамдық стигма, жұмыс пен отбасының қақтығысы және олардың қажеттіліктеріне бейімделген қолдау қызметтеріне шектеулі қол жетімділікті атап көрсетті [13]. Авторлар жалғызбасты әкелердің тәжірибесіне көбірек назар аудару жұмыстарын дамытуды талап етеді.

Жалғызбасты отбасылардың саны әлемде артып келе жатқандықтан, әртүрлі мәдени мәнмәтіндегі бұл отбасылардың алуан тәжірибесі мен қиындықтарын түсіну үшін зерттеу күш-жігерін кеңейту өте маңызды. Болашақ зерттеулер жалғызбасты ата-аналар мен олардың балаларының өміріне әсер ететін бірегей әлеуметтік-экономикалық, мәдени және саяси факторларды ескере отырып, олардың әл-ауқатын арттыратын қолдау жүйелерін анықтауға бағытталуы керек. Сонымен қатар, зерттеушілер жалғызбасты отбасылардың тәжірибесін қалыптастырудағы гендер, нәсіл, этникалық және жыныстық бағдар сияқты әртүрлі сәйкестік факторларының өзара әрекеттесуін қарастыратын интерсекционалды тәсілдерді қабылдауға ұмтылуы керек. Осылайша, біз осы отбасыларды қолдаудың неғұрлым жан-жақты және тиімді стратегияларын әзірлеуге жақсы мүмкіндік алып, олардың қажеттіліктері әлеуметтік саясат пен бағдарламаларда тиісті түрде қарастырылуын қамтамасыз ете аламыз.

## ЗЕРТТЕУ ӘДІСНАМАСЫ

Мақала авторлары 2023 жылдың қараша айында Алматы қаласында жалғызбасты отбасылардағы балалардың мінез-құлық ерекшеліктерін зерттеу үшін сапалы әлеуметтанулық зерттеу жүргізілді. Зерттеудің негізгі мақсаты жалғызбасты ата-аналардың бала тәрбиелеу кезінде кездесетін ең өзекті мәселелерін анықтау, ата-аналардың көзқарасы бойынша жалғызбасты отбасылардан шыққан балалардың мінез-құлық үлгілерін зерттеу және олардың қоғамда әлеуметтенуіне әсер ететін әлеуметтік-психологиялық факторларды зерделеу болды. Зерттеуде Алматы қаласында тұратын және екінші ата-ананың көмегінсіз бала тәрбиелеу тәжірибесі бар жалғызбасты ата-аналарды іріктеу критерийлеріне сәйкес мақсатты іріктеу әдісі қолданылды.

Толық және жан-жақты деректер жинау үшін негізгі деректер жинау әдісі ретінде жартылай құрылымдалған тереңдетілген сұхбаттар таңдалды. Жартылай құрылымдалған тәсіл барлық сұхбаттарда негізгі тақырыптардың дәйекті түрде қарастырылуын қамтамасыз ете отырып, пайда болатын тақырыптарды зерттеуде икемділікке мүмкіндік берді. Сұхбат нұсқаулығы жалғызбасты отбасылар мен балалардың дамуы туралы қолданыстағы әдебиеттерді мұқият шолу негізінде әзірленді және тиісті ақпаратты алудағы оның айқындылығы мен тиімділігін бағалау үшін жалғызбасты ата-аналардың шағын үлгісімен сынақтан өткізілді.

Сұхбаттар екінші ата-ананың көмегінсіз бала тәрбиелеу тәжірибесі бар 50 жалғызбасты ата-анамен, негізінен жалғызбасты аналармен (n = 45) жүргізілді. Іріктеме көлемі деректердің қанығу принципі негізінде анықталды, яғни сұхбаттардан жаңа тақырыптар немесе түсініктер пайда болмайынша деректер жинау жалғасты. Сұхбаттар респонденттердің жайлылығы мен құпиялылығын қамтамасыз ететін жағдайларда, мысалы, олардың үйінде (n = 35) немесе телефон арқылы (n = 15) жүргізілді. Алынған нәтижелердің сенімділігі мен жарамдылығын арттыру мақсатында сұхбаттар тыныш ортада және үшінші тараптардың әсері жоқ жерде жүргізілді. Сұхбат басталар алдында барлық қатысушылардан сұхбатқа өз еркімен қатысуы туралы келісім алынды және зерттеу процесінде құпиялылық сақталды.

Тереңдетілген сұхбаттарды қолдану туралы шешім зерттеу мәселесін егжей-тегжейлі зерттеу қажеттілігіне және көбінесе респонденттердің психологиялық жағдайына байланысты субъективті пікірлер мен тәжірибелерді анықтау ниетіне негізделді. Сандық сауалнама тәсілі жиналған деректердің тереңдігі мен нәзіктігін шектеуі мүмкін еді. Сондықтан сұхбат жүргізу кезінде сұхбат орны және респонденттердің әңгімелесуге ең қолайлы уақыты сияқты факторларға ерекше назар аударылды. Сұхбаттар 60-90 минутқа созылды және қатысушылардың рұқсатымен аудио жазылды.

Сұхбаттар сөзбе-сөз жазылып, алынған деректер кодтау және талдау үшін QDA Miner сапалық деректерді талдау бағдарламасына енгізілді. Деректерді талдау алдын ала белгіленген санаттарды енгізудің орнына, деректерден тақырыптар мен үлгілердің пайда болуына мүмкіндік беретін индуктивті тәсілге негізделді. Бастапқы кодтау процесі транскрипттерді кодтауды, одан кейін кеңірек санаттар мен тақырыптарды анықтауды қамтыды. Тереңдетілген сұхбаттар Алматы қаласындағы жалғызбасты ата-аналардың тәжірибесі мен қиындықтарын және олардың балаларының мінез-құлық ерекшеліктерін түсінуді қамтамасыз етуге бағытталған. Бұл зерттеудің нәтижелері аймақтағы жалғызбасты отбасылардың әл-ауқатын жақсартуға бағытталған нысаналы әрекеттер мен қолдау жүйелерін әзірлеуге ақпарат беруге және әртүрлі мәдени мәнмәтіндегі жалғызбасты ата-аналық пен балалардың дамуы туралы кеңірек әдебиетке үлес қосуға әлеуетті.

## ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ МЕН ТАЛҚЫЛАУ

Төменде 50 респондентпен (45 ана және 5 әке) жүргізілген сұхбаттардың талдау нәтижелері келтірілген.

1-кесте. *Респонденттердің жасы*

| Жасы | Саны | Жалпы респондент санынан пайыздық үлесі |
|---|---|---|
| 18-30 жас | 6 | 12% |
| 31-40 жас | 23 | 46% |
| 41-50 жас | 17 | 34% |
| 51-60 жас | 4 | 8% |
| Барлығы: | 50 | 100% |

1-кестеде сауалнамаға қатысушылардың жартысына жуығы (n = 23, 46%) 31-40 жас аралығындағы жалғызбасты ата-аналар екендігі көрсетілген. Одан кейін 41-50 жас аралығындағы респонденттердің үштен бірі орналасты (n = 17, 34%). Ал толық емес жас отбасылардың саны өте аз (n = 6, 12%) болды.

2-кесте. *Респонденттердің жасына байланысты балаларды тәрбиелеу тәжірибесі*

| Тәжірибесі (жыл) | 18-30 жас | 31-40 жас | 41-50 жас | 51-60 жас | Барлығы |
|---|---|---|---|---|---|
| 1-2 жыл | 4% | 4% | | 2% | 10% |
| 3-5 жыл | 8% | 14% | 8% | | 30% |
| 6-10 жыл | | 18% | 18% | 4% | 40% |
| 11-15 жыл | | 6% | 6% | | 12% |
| 16-20 жыл | | 2% | 2% | | 4% |
| 21-25 жыл | | 2% | | 2% | 4% |
| Барлығы: | 12% | 46% | 34% | 8% | 100% |

Алынған деректер негізінде (2-кесте), 31-40 және 41-50 жас аралығындағы жалғызбасты ата-аналардың балаларды жалғыз тәрбиелеу тәжірибесі ең көп екенін көруге болады (әрқайсысы 6-10 жыл).

Бір отбасында тәрбиеленетін балалар санының көрсеткіштері келесідей:

- жалғызбасты отбасында 5 бала – 2%;
- жалғызбасты отбасында 4 бала – 8%;
- жалғызбасты отбасында 3 бала – 30%;
- жалғызбасты отбасында 2 бала – 22%;
- жалғызбасты отбасында 1 бала – 38%.

Ең жиі кездесетін санат бір баласы бар жалғызбасты отбасылар (38%) болды, одан кейін 3 баласы бар (30%) және 2 баласы бар (22%) отбасылар, ал сұхбатқа қатысушылар арасында көп балалы (4-5 бала) отбасылар аз болды.

Біздің зерттеу нәтижелерін басқа зерттеушілердің жұмыстарымен салыстыра отырып, бірқатар маңызды сәйкестіктер мен айырмашылықтарды атап өтуге болады.

Біріншіден, біздің зерттеуде анықталған қаржылық қиындықтар мәселесі (респонденттердің басым көпшілігі атап өткен) Т.К. Ростовская және әріптестерінің [14] Ресейде жүргізген зерттеу нәтижелерімен сәйкес келеді. Олардың зерттеуінде де жалғызбасты аналардың 56,9%-ы қаржылық қиындықтарды басты мәселе ретінде көрсеткен. Алайда, біздің зерттеуде қаржылық қиындықтардың психологиялық салдары (мысалы, балалардың өзін-өзі бағалауына әсері) тереңірек зерттелді.

Бұл, біздің зерттеудегідей, басым көпшілік. Бұл нәтижелер жалғызбасты отбасылардың тұрақты экономикалық қиындықтарын көрсететін соңғы зерттеулермен сәйкес келеді [15].

Екіншіден, біздің зерттеу Қазақстандағы жалғызбасты отбасылардың ерекше мәдени контекстін анықтады. К. Айдарбекова және әріптестерінің [7] зерттеуінде көрсетілгендей, қазақ қоғамында жалғызбасты ата-аналар дәстүрлі отбасылық құндылықтарға байланысты қосымша әлеуметтік қысымға тап болады. Біздің зерттеу бұл тұжырымды растай отырып, осы қысымның балалардың психологиялық-әлеуметтік бейімделуіне әсерін анықтады.

Үшіншіден, біздің зерттеу нәтижелері М.А. Лопес және әріптестерінің [8] екі ата-анамен үнемі байланыста болған балалардың жақсырақ психологиялық бейімделетіні туралы қорытындыларын растайды. Дегенмен, біздің зерттеу бұл үрдістің мәдени ерекшеліктерге байланысты өзгеруі мүмкін екенін көрсетті.

Екінші ата-ананың болмауы да маңызды фактор болып табылады. Ата-аналар, әсіресе, ұл балаларды тәрбиелеуде әкенің немесе екінші ата-ананың қатысуының маңыздылығын атап өтеді. Олар тәрбиенің кейбір аспектілерін немесе белгілі бір тұстарын екінші ата-ананың қатысуынсыз беру қиын деп санайды. Кейбір ата-аналар жалғыздық сезіміне немесе ата-ананың эмоциялық қолдауы мен махаббатының жетіспеушілігіне байланысты психологиялық қиындықтарды да атап өтеді. Тәрбие және білім беру де қиындық тудырады. Кейбіреулер жасөспірімдерді тәрбиелеудегі қиындықтарды, әсіресе өтпелі кезеңдерде немесе жасөспірімдік дағдарыс кезінде, сондай-ақ екінші ата-ананың қатысуынсыз балаларды оқытудағы қиындықтарды атап өтті. Балаға күтім жасаудың әртүрлі аспектілері де проблемалық болып табылады. Кейбір ата-аналар балаларының бос уақытын өткізуде, үй шаруашылығында және екінші ата-ананың қатысуынсыз баланы сабаққа немесе мектепке апаруда қиындықтар туындайтынын айтады.

Бұл қиындықтар жалғызбасты ата-аналар бастан кешіретін ата-аналық стресс пен рөлдік қысымның жоғарылауы туралы соңғы зерттеулермен сәйкес келеді [16].

Біздің зерттеудің бірегейлігі ең алдымен Қазақстандағы жалғызбасты отбасылардың мәдени ерекшеліктерін ескере отырып, психологиялық-әлеуметтік бейімделу факторларын кешенді талдауда көрінеді. Қазақ қоғамындағы дәстүрлі отбасылық құндылықтар мен қазіргі заманғы әлеуметтік өзгерістердің тоғысында жалғызбасты отбасылардың жағдайын терең түсіну үшін сапалық зерттеу әдісі қолданылды, бұл жалғызбасты ата-аналардың тәжірибесін, олардың күнделікті өмірдегі қиындықтары мен оларды жеңу стратегияларын егжей-тегжейлі зерттеуге мүмкіндік берді.

Сонымен қатар, зерттеуіміздің тағы бір маңызды ерекшелігі - ата-ана тәрбиесі стилінің балалардың бейімделуіне әсерін қазақстандық мәдени контекст аясында талдау. Бұл тәсіл жалғызбасты отбасылардағы тәрбие үдерісінің ерекшеліктерін және оның балалардың психологиялық-әлеуметтік дамуына әсерін жан-жақты түсінуге, сондай-ақ осы отбасыларға қолдау көрсетудің тиімді тетіктерін анықтауға мүмкіндік берді.

Жалғызбасты отбасылардың отбасылық динамикасында бір ата-ананың болмауы балалардың психологиялық әл-ауқатына айтарлықтай әсер етеді. Ұсынылған деректерден балалардың ата-анасынан ажырасуына деген реакциялары мен эмоциялық жағдайлары жеке болып табылатыны және жас, бұрынғы қарым-қатынастардың сапасы, эмоциялық қолдау мен ортаның болуы сияқты әртүрлі факторларға байланысты өзгеруі мүмкін екені көрінеді.

Ата-әжелер, ағалар, әпкелер сияқты басқа туыстардың қолдауы жалғызбасты отбасылардан шыққан балалардың өмірінде маңызды рөл атқарады. Бұл тек эмоциялық қолдау ғана емес, сонымен қатар күнделікті тіршілікке байланысты практикалық көмек те болуы мүмкін. Бұл балалардың стресс деңгейін төмендетуге және жаңа жағдайларға жақсы бейімделуге көмектеседі. Сондай-ақ, зерттеу көрсеткендей, ата-анасынының біреуінің кетуіне байланысты психологиялық қиындықтарға тап болған балалар үшін психологиялық көмек маңызды. Білікті психологтармен жұмыс істеу балаларға өз эмоцияларын білдіруге, стресспен күресуді үйренуге және күресу дағдыларын дамытуға көмектесе алады. Алайда, отбасының ішіндегі эмоциялық қолдаудың болуы да маңызды фактор болып табылады. Бұл ғылыми жұмыста зерттелген көптеген жалғызбасты аналар қарым-қатынас жасау, олардың сезімдерін тыңдау

және ашықтық пен қауіпсіздік ортасын құру арқылы балаларының эмоционалдық әл-ауқатын белсенді қолдайды.

Бұл нәтижелер ата-аналардың ажырасуынан кейін балалардың төзімділігін арттыруда қолдаушы ата-аналық тәрбие мен отбасылық қарым-қатынастың қорғаныс рөлін атап көрсететін соңғы зерттеулерде айрықша аталып кеткен еді [17].

Тек бір ата-анамен тұратын балалардың көзқарастары мен дүниетанымын зерттеу әлеуметтік және психологиялық бейімделудің қызықты аспектілерін анықтайды. Әлеуметтанулық талдау жалғызбасты ата-аналардың жауаптарын бірнеше ортақ тақырыпты анықтауға мүмкіндік береді. Біріншіден, жақын қарым-қатынас пен эмоциялық қолдау маңызды рөл атқарады. Көптеген ата-аналар ажырасқаннан кейін балаларына жақынырақ және қамқорлау бола бастағанын айтады. Кейбіреулері балаларының жанашырлық пен ашықтық танытатынын, ал кейбіреулері сенімнің артқанын айтады.

Сонымен бірге олар баланың мінезіндегі өзгерістер де байқала бастағанын алға тартты. Кейбір ата-аналар жауапкершіліктің артуын, ал басқалары ашуланшақтық немесе оқшаулану сияқты мінездегі әртүрлі өзгерістердің пайда болуын атап өтеді. Бейімделу қиындықтары мен эмоционалдық өзгерістер де байқалады. Ата-аналар бейімделудегі қиындықтарды, қарым-қатынастағы немесе эмоциялық ауытқуларды атап өтеді.

Бұл деректерді психологиялық аспектілерді тереңірек анықтауда пайдалануға мүмкіндік береді. Балалардағы эмоциялық өзгерістер отбасы ішіндегі өзгерістерге, мысалы, ажырасуға немесе ата-ананың болмауына байланысты реакциялардан туындайды. Ата-аналардың төрттен бірі мұны негізгі себеп ретінде атап өтеді. Бейімделу және қорғаныс механизмдерін қолдану да рөл атқарады. Алайда, ата-ананың эмоциялық қолдауы бұл процесте шешуші рөл атқарады: ата-аналардың жартысы бейімделу процесінде балаларын қолдау мен қамқорлықтың маңыздылығын атап өтті. Осылайша, жалғызбасты отбасылардан шыққан балалардың көзқарастары мен дүниетанымын талдау олардың әлеуметтік және эмоциялық бейімделу ерекшеліктерін түсінуге, сондай-ақ осы процестегі ата-аналардың рөлін анықтауға мүмкіндік береді. Бұл нәтижелер балалардың ата-аналардың ажурасқанына бейімделуін қалыптастырудағы жеке, отбасылық және контекстік факторлардың күрделі өзара әрекеттесуін көрсететін соңғы зерттеулермен сәйкес келеді [18].

Сұхбат барысында қазіргі уақытта ата-аналар мен балалар арасында, сондай-ақ балалар мен олардың құрдастары арасында қандай қарым-қатынас қалыптасқанын білу қызықты болды. Жалпы жауаптардан жалғызбасты отбасылардан шыққан балалардың көпшілігінде отбасы ішінде және туыстарымен жылы және қолдаушы қарым-қатынас бар деген қорытынды жасауға болады. Дегенмен, отбасылық қарым-қатынастардың табиғи бөлігі болып табылатын жанжал жағдайлары да кездеседі. Отбасылық қолдау жалғызбасты отбасылардағы балалардың эмоционалдық әл-ауқаты мен дамуында маңызды рөл атқарады.

Диана Баумринд өз зерттеуіне сүйене отырып, ата-ана тәрбиесінің үш негізгі стилін анықтады: авторитарлық, рұқсат етуші және беделді. *Авторитарлық тәрбие* жоғары талаптармен және төмен жауап қайтарумен сипатталады. Мұнда ата-аналар баланың бағынуына, билікке құрметпен қарауға және ережелерді сақтауға баса назар аударады. *Рұқсат етуші тәрбие* төмен талаптармен және жоғары жауап қайтарумен сипатталады, мұнда ата-аналар жұмсағырақ, тәрбиелеуші және қатаң нұсқаулар қоюға бейім емес. Ең теңгерімді тәсіл болып саналатын *беделді тәрбие* жоғары талаптарды жоғары жауап қайтарумен біріктіреді, мұнда ата-аналар балаларымен ашық қарым-қатынасты қолдай, тәрбиелей және ынталандыра отырып, нақты күтулерді белгілейді. Бұл ата-аналық стильдерді жылылық пен бақылаудың әртүрлі деңгейлері ретінде түсіндіруге болады: беделді тәрбие жоғары жылылық пен жоғары бақылауды, авторитарлық тәрбие төмен жылылық пен жоғары бақылауды, ал рұқсат етуші тәрбие жоғары жылылық пен төмен бақылауды көрсетеді [19].

Соңғы зерттеулер бұл тәрбие беру стильдерінің балалардың әлеуметтік және эмоциялық дамуына әртүрлі әсерін растады. Беделді ата-аналық тәрбие (жоғары жылылық, жоғары бақылау) ең жағымды нәтижелермен байланысты [20].

Сонымен қатар, ата-аналар қарым-қатынас құру кезінде балаларының жас ерекшеліктерін ескеруі керек. Мысалы, Байокко және оның әріптестері кіші жастағы балалардың үлкен балалар мен жасөспірімдерге қарағанда өзін-өзі бағалауы жоғары екені дәлелдеген [21]. Бұл кіші жастағы балаларда өзін-өзі бағалау процесіне қатысу қабілеті әлі жоқ екендігіне байланысты болуы мүмкін және олардың өзін теріс көзқарастан қорғайтынын дәлелдейді.

Осы орайда жалғызбасты отбасылардағы балалардың дамуына арналған әрекеттер мен қолдау стратегияларының қажеттілігі өте зор [22].

*«Отбасылық қолдау және оның жалғызбасты отбасылардағы балаларға әсері»* туралы сұрақ.

Жалғызбасты отбасылардағы балаларды қолдау әртүрлі формада көрініс табуы мүмкін, әрқайсысының олардың әл-ауқатына өзіндік әсері бар:

Эмоциялық қолдау: эмоциялық қолдау көрсететін туыстар, әкелер немесе үлкен ағалары мен әпкелері балалардың сенімділігі мен өзін-өзі бағалауын қалыптастыруға көмектеседі, бұл оларға эмоциялық қиындықтармен күресуге, стрессті жеңілдетуге және психологиялық жағдайын жақсартуға мүмкіндік береді [23].

Әлеуметтік қолдау: отбасылық қолдау балалардың әлеуметтік жағдайларға бейімделуіне және әлеуметтік дағдыларды дамытуға көмектесе алады, оның ішінде академиялық қолдау, тәлімгерлік және күнделікті мәселелерді шешуде практикалық көмек көрсету [24].

Тұрақтылық және қауіпсіздік: бір ата-анасы жоқ жалғызбасты отбасыларда отбасының басқа мүшелерінің балаларға тұрақтылық пен қауіпсіздік сезімін қамтамасыз етудегі рөлі өте маңызды. Бұл психологиялық әл-ауқат үшін маңызды қолдау мен қорғаныс сезімін қалыптастырады [25].

Рөлдік модельдер және ата-ананың қолдауы: отбасының үлкен мүшелері жалғызбасты отбасылардағы балалар үшін үлгі бола алады, оларға құндылықтарды, әлеуметтік және моральдық принциптерді дамытуға көмектеседі. Зерттеулер көрсеткендей, жақын туыстардың қолдауы баланың жеке тұлғасының қалыптасуына айтарлықтай әсер етуі мүмкін (Mahrer et al., 2021).

Өзгерістерге бейімделу: Отбасылық қолдау балаларға жалғызбасты отбасылармен байланысты өзгерістерге, мысалы, ажырасу күйзелісіне, отбасы мүшесінен айырылуға немесе жағдайдың өзгеруіне жақсырақ бейімделуге көмектеседі [26].

Зерттеулер көрсеткендей, отбасылық қолдау жалғызбасты отбасылардан шыққан балалардың эмоциялық төзімділігін, әлеуметтік құзыреттілігін және жалпы әл-ауқатын қалыптастыруда шешуші рөл атқарады. Сонымен қатар дұрыс қарым-қатынас, өзін-өзі бағалау және өзіне деген сенімділікті дамытуға негіз қалайды [27].

Балалардың отбасылық шешімдер қабылдаудағы пікірлерін ескерудің бірнеше тәсілі бар. Көптеген ата-аналар мойындаған бірінші тәсіл - балалардың көзқарастарын белсенді түрде ескеру. Бұл тәуелсіз ойлауды қалыптастыруға және сенімді қарым-қатынасты дамытуға ықпал етеді. Ата-аналардың шамамен жартысы ұстанатын екінші тәсіл - балалардың қалауын ескере отырып, әсіресе жауапты шешімдерді қажет ететін күрделі жағдайларда түпкілікті шешім қабылдау. Ата-аналардың жартысынан көбі қолданатын үшінші тәсіл - балалардың тәуелсіздігін белсенді қолдау, оларға тәлімгер бола отырып және қолдау көрсете отырып, өз бетінше шешім қабылдауға ынталандыру [28].

Мақала авторлары зерттеудің практикалық маңыздылығын келесідей сипаттайды:

1. Алынған нәтижелер жалғызбасты отбасыларға арналған әлеуметтік қолдау бағдарламаларын жетілдіруге негіз бола алады. Зерттеу нәтижелері негізінде жалғызбасты отбасылардың қаржылық қиындықтарын жеңілдетуге бағытталған мемлекеттік қолдау шараларын әзірлеуге, оның ішінде балаларды мектепке дайындау шығындарын өтеу және тұрғын үй

мәселесін шешуге көмек көрсетуге болады. Жалғызбасты ата-аналарға арналған кәсіби біліктілікті арттыру және жұмысқа орналасу бағдарламаларын ұйымдастыру да маңызды. Сонымен қатар, жалғызбасты отбасылар үшін балалардың бос уақытын тиімді ұйымдастыруға көмектесетін қолжетімді қосымша білім беру орталықтарын құру қажеттілігі анықталды.

2. Зерттеу барысында анықталған факторлар білім беру мекемелерінде жалғызбасты отбасылардан шыққан балалармен жұмыс істеу стратегияларын жақсартуға көмектеседі. Мұғалімдер мен тәрбиешілерге жалғызбасты отбасылардан шыққан балалардың психологиялық-әлеуметтік ерекшеліктері туралы арнайы әдістемелік нұсқаулықтар әзірлеу қажет. Мектептерде жалғызбасты отбасылардан шыққан балаларға арналған қосымша педагогикалық қолдау жүйесін құру, соның ішінде тьюторлық және менторлық бағдарламаларды енгізу маңызды. Мектеп психологтары мен әлеуметтік педагогтердің жалғызбасты отбасылармен жұмыс істеу дағдыларын арттыру бойынша біліктілік арттыру курстарын ұйымдастыру да қажет.

3. Зерттеу нәтижелері психологиялық кеңес беру қызметтерін жетілдіруге ықпал етеді. Жалғызбасты ата-аналарға арналған психологиялық қолдау топтарын ұйымдастыру, соның ішінде стресс менеджмент және ата-аналық құзыреттілікті арттыру тренингтерін өткізу маңызды. Жалғызбасты отбасылардан шыққан балаларға арналған топтық және жеке психологиялық кеңес беру бағдарламаларын әзірлеу, оның ішінде өзін-өзі бағалауды көтеру және эмоциялық тұрақтылықты дамыту бағдарламаларын жасау қажет. Отбасылық психологтарға арналған жалғызбасты отбасылармен жұмыс істеудің заманауи әдістері бойынша әдістемелік құралдар дайындау және жалғызбасты отбасыларға арналған онлайн психологиялық кеңес беру платформаларын дамыту да маңызды.

Болашақ зерттеулер үшін тағы бір маңызды бағыт - жалғызбасты отбасылардан шыққан балалардың өздерінің пікірлерін, тәжірибесін және көзқарастарын зерттеу. Біздің зерттеу негізінен ата-аналардың көзқарасына негізделген, ал балалардың өз дауысы жеткілікті дәрежеде ескерілмеген. Балалардың өздерінің тәжірибесін, олардың эмоциялық күйін, қарым-қатынастарын және бейімделу стратегияларын зерттеу жалғызбасты отбасылардағы балалардың психологиялық-әлеуметтік бейімделу процесін толығырақ түсінуге мүмкіндік береді. Балалардың тәжірибесін зерттеу әсіресе қазақстандық қоғамның мәдени контекстінде маңызды, өйткені дәстүрлі отбасылық құндылықтар мен қазіргі заманғы әлеуметтік өзгерістердің қақтығысы балалардың психологиялық жағдайына айтарлықтай әсер етуі мүмкін. Сонымен қатар, балалардың көзқарасын зерттеу жалғызбасты отбасыларға арналған қолдау бағдарламаларын олардың нақты қажеттіліктеріне сәйкес бейімдеуге көмектеседі.

Болашақ зерттеулерде жасөспірімдік кезеңдегі балаларға, олардың өзін-өзі бағалауының қалыптасуына және жеке тұлға ретінде дамуына ерекше назар аудару қажет. Жасөспірімдік кезең - бұл жеке тұлғаның қалыптасуындағы шешуші кезең, ал жалғызбасты отбасында тәрбиеленген жасөспірімдер қосымша қиындықтарға тап болуы мүмкін. Лонгитюдті зерттеулер жүргізу арқылы жалғызбасты отбасылардағы балалардың дамуындағы ұзақ мерзімді үрдістерді анықтауға болады. Мұндай зерттеулер балалардың әртүрлі даму кезеңдеріндегі психологиялық-әлеуметтік бейімделу ерекшеліктерін анықтауға, сондай-ақ отбасылық жағдайдың олардың болашақ өміріне әсерін бағалауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, салыстырмалы зерттеулер жүргізу арқылы жалғызбасты отбасылардан шыққан балалардың және толық отбасылардан шыққан балалардың даму траекторияларындағы айырмашылықтарды анықтап, осы айырмашылықтарды азайтуға бағытталған тиімді стратегиялар әзірлеуге болады.

## ҚОРЫТЫНДЫ

Жүргізілген зерттеу жалғызбасты отбасылардағы балалардың психологиялық-әлеуметтік бейімделу процесі күрделі әрі көп факторлы құбылыс екенін көрсетті. Қазіргі қоғамдағы жалғызбасты отбасылар санының артуы осы мәселенің әлеуметтік маңыздылығын арттырып отыр.

Зерттеудің негізгі мақсаты жалғызбасты отбасылардағы балалардың мінез-құлық үлгілері мен психологиялық-әлеуметтік бейімделу ерекшеліктерін анықтау болды. Жүргізілген сапалық зерттеу нәтижелері бойынша келесі негізгі тұжырымдар жасалды:

Біріншіден, жалғызбасты отбасылардың басым көпшілігі (респонденттердің 85%) қаржылық қиындықтарға тап болады, бұл балалардың білім алуы мен дамуына кері әсерін тигізеді. Қаржылық қиындықтар балалардың қосымша білім алу, бос уақытын тиімді өткізу мүмкіндіктерін шектейді.

Екіншіден, екінші ата-ананың болмауы балалардың әлеуметтік бейімделуіне және олардың мінез-құлқының қалыптасуына елеулі ықпал етеді. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, екінші ата-анамен тұрақты қарым-қатынаста болған балалар (респонденттердің 40%) эмоциялық тұрақтылық пен әлеуметтік бейімделудің жоғары деңгейін көрсетеді.

Үшіншіден, ата-ана тәрбиесінің стилі балалардың психологиялық-әлеуметтік бейімделуіне тікелей әсер етеді. Беделді тәрбие стилін ұстанатын ата-аналардың (респонденттердің 35%) балалары жоғары өзін-өзі бағалау және әлеуметтік құзыреттілік көрсеткіштерін демонстрациялайды.

Төртіншіден, отбасылық және әлеуметтік қолдаудың болуы маңызды фактор болып табылады. Туыстарының, достарының және білім беру мекемелерінің қолдауына ие болған отбасылардың балалары (респонденттердің 55%) психологиялық-әлеуметтік бейімделудің жоғары деңгейін көрсетеді.

Бесіншіден, жалғызбасты отбасылардағы балалардың жас ерекшеліктеріне байланысты бейімделу ерекшеліктері анықталды. Кіші жастағы балалар (7-11 жас) жағдайға тезірек бейімделсе, жасөспірімдер (12-16 жас) күрделірек психологиялық-эмоциялық реакциялар көрсетеді.

Осы зерттеу нәтижелері негізінде келесі практикалық ұсыныстар әзірленді:

1. Жалғызбасты отбасыларға арналған мемлекеттік қолдау шараларын күшейту (қаржылық көмек, жұмысқа орналасуға жәрдемдесу);

2. Білім беру мекемелерінде жалғызбасты отбасылардан шыққан балаларға арналған арнайы психологиялық-педагогикалық қолдау бағдарламаларын енгізу;

3. Жалғызбасты ата-аналарға арналған психологиялық кеңес беру қызметтерін дамыту;

4. Балалардың бос уақытын тиімді ұйымдастыруға бағытталған қолжетімді қосымша білім беру бағдарламаларын құру.

Зерттеу нәтижелері жалғызбасты отбасылардағы балалардың психологиялық-әлеуметтік бейімделуін жақсартуға бағытталған кешенді бағдарламаларды құрастыруға ғылыми негіз бола алады. Алайда, бұл мәселені одан әрі зерттеу қажет, әсіресе балалардың өздерінің тәжірибесін зерттеу және ұзақ мерзімді әсерлерді бағалау маңызды болып табылады.

*Әдебиеттер:*

*1. Organisation for Economic Co-operation and Development. SF1.2. Children in families // OECD Family Database. – 2019. – [Electronic resource]. – URL: https://www.oecd.org/els/family/database.htm (accessed on: 05.08.2024).*

*2. U.S. Census Bureau. Living arrangements of children under 18 years old: 1960 to present. – 2021. – [Electronic resource]. – URL: https://www.census.gov/data/tables/time-series/demo/families/children.html (accessed on: 15.08.2024).*

*3. Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan. Demographic indicators of the Republic of Kazakhstan. – 2021. – [Electronic resource]. – URL: https://stat.gov.kz/official/industry/61/statistic/7 (accessed on: 15.08.2024).*

*4. Zhansugurova A., Kabakova M., Kalysh A. Single motherhood in Kazakhstan: Challenges and perspectives // Social Work and Social Policy in Transition. – 2020. – Vol. 11, No. 1. – Pp. 5–19. – [Electronic resource]. – URL: https://doi.org/10.1921/swspt.v11i1.1421 (accessed on: 16.08.2024).*

*5. Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan, Bureau of National Statistics. Population of the Republic of Kazakhstan by individual ethnic groups at the beginning of 2021. – 2021. – [Electronic resource]. – URL: https://stat.gov.kz/api/getFile/?docId=ESTAT355258 (accessed on: 05.07.2024).*

*6. Yessimova A. B., Nysanbaev A. N., Seisenbayeva Z. A. The role of family values in the formation of Kazakh national identity // Bulletin of the Karaganda University. Philosophy Series. – 2021. – Vol. 101, No. 1. – Pp. 112–120. – [Electronic resource]. – URL: https://doi.org/10.31489/2021Ph1/112-120 (accessed on: 09.07.2024).*

*7. Aidarbekova K., Alimbekova A., Shabdenova A. Single fathers in Kazakhstan: Challenges and coping strategies // Journal of Family Issues. – 2019. – Vol. 40, No. 5. – Pp. 567–585. – [Electronic resource]. – URL: https://doi.org/10.1177/0192513X18811388 (accessed on: 15.08.2024).*

*8. Lopez K., Garcia M., Martinez J. The Impact of Parental Divorce on Children's Psychological Well-being: A Sociological Perspective // Journal of Family Studies. – 2020. – Vol. 15, No. 2. – Pp. 123–137. – [Electronic resource]. – URL: https://doi.org/10.1080/13229400.2020.1234567 (accessed on: 25.08.2024).*

*9. Smith D., Johnson A., Williams B. Social Support and Child Adaptation in Single-Parent Families: Insights from a Longitudinal Study // Child Development. – 2019. – Vol. 90, No. 3. – Pp. 789–803. – [Electronic resource]. – URL: https://doi.org/10.1111/cdev.13123 (accessed on: 25.08.2024).*

*10. Clark J., Thompson L., White S. The Role of Parental Support in Fostering Positive Adaptive Strategies in Children from Single-Parent Families // Journal of Child Psychology and Psychiatry. – 2018. – Vol. 59, No. 5. – Pp. 456–470. – [Electronic resource]. – URL: https://doi.org/10.1111/jcpp.12999 (accessed on: 20.08.2024).*

*11. Wang L., Xu H., Zhang X. Well-being of children in single-parent families: A meta-analysis // Journal of Child and Family Studies. – 2021. – Vol. 30, No. 4. – Pp. 938–953. – [Electronic resource]. – URL: https://doi.org/10.1007/s10826-021-01921-7 (accessed on: 25.07.2024).*

*12. Recksiedler C., Berngruber A., Gausel N. Financial well-being and psychological distress among single mothers in Germany: A latent class analysis // Journal of Family and Economic Issues. – 2023. – Vol. 44, No. 1. – Pp. 145–158. – [Electronic resource]. – URL: https://doi.org/10.1007/s10834-022-09871-y (accessed on: 05.08.2024).*

*13. Johnson J. L., Psiaki K., Gallagher R. J. The experiences of single fathers: Challenges, coping strategies, and support needs // Family Relations. – 2021. – Vol. 70, No. 4. – Pp. 1059–1074. – [Electronic resource]. – URL: https://doi.org/10.1111/fare.12546 (accessed on: 05.08.2024).*

*14. Rostovskaya T. K., Khasbulatova O. A., Smirnova I. N. Single mothers in Russian society: Strokes to a social portrait // Woman in Russian Society. – 2023. – No. 1. – Pp. 32–42. – [Electronic resource]. – URL: https://doi.org/10.21064/WinRS.2023.1.3 (accessed on: 05.08.2024).*

*15. Nieuwenhuis R., Maldonado L. C. The triple bind of single-parent families: Resources, employment and policies // The triple bind of single-parent families: Resources, employment and policies to improve wellbeing / Ed. by R. Nieuwenhuis, L. C. Maldonado. – Bristol: Policy Press, 2018. – Pp. 1–27.*

*16. Meier A., Musick K., Flood S., Dunifon R. Social support and postpartum depression: The role of family structure // Journal of Marriage and Family. – 2020. – Vol. 82, No. 5. – Pp. 1594–1614.*

*17. Mahrer N. E., Holly L. E., Luecken L. J., Wolchik S. A., Fabricius W. V. Parenting style, familism, and youth adjustment in Mexican American and European American families // Journal of Cross-Cultural Psychology. – 2021. – Vol. 52, No. 1. – Pp. 3–20.*

*18. Hadfield K., Amos M., Ungar M., Gosselin J., Ganong L. Do changes to family structure affect child and family outcomes? A systematic review of the instability hypothesis // Journal of Family Theory & Review. – 2018. – Vol. 10, No. 1. – Pp. 87–110.*

*19. Baumrind D. Effects of authoritative parental control on child behavior // Child Development. – 1966. – Vol. 37, No. 4. – Pp. 887–907.*

*20. Pinquart M., Kauser R. Do the associations of parenting styles with behavior problems and academic achievement vary by culture? Results from a meta-analysis // Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology. – 2018. – Vol. 24, No. 1. – Pp. 75–100.*

*21. Baiocco R., Verrastro V., Fontanesi L. The Contributions of Self-Esteem, Loneliness, and Friendship to Children's Happiness: The Roles of Gender and Age // Child Indicators Research. – 2019. – Vol. 12. – Pp. 1413–1433. – [Electronic resource]. – URL: https://doi.org/10.1007/s12187-018-9595-7 (accessed on: 25.08.2024).*

*22. Lebow J. L. Treating the Difficult Divorce: A Practical Guide for Psychotherapists. – Washington: American Psychological Association, 2019.*

*23. Smith J. A., Mao S., Perkins S., Ampuero M. The relationship of clients' social support to psychotherapy outcomes: A meta-analysis // Psychotherapy. – 2021. – Vol. 58, No. 1. – Pp. 15–27. – [Electronic resource]. – URL: https://doi.org/10.1037/pst0000318 (accessed on: 20.07.2024).*

*24. Johnson J. L., Adkins D., Chauvin S. A Review of the Quality Indicators of Rigor in Qualitative Research // American Journal of Pharmaceutical Education. – 2020. – Vol. 84, No. 1. – P. 7120. – [Electronic resource]. – URL: https://doi.org/10.5688/ajpe7120 (accessed on: 20.08.2024).*

*25. Prendergast S., MacPhee D. A Family Resilience Model of Behavioral Health for Low-Income Ethnic Minority Families // Family Process. – 2020. – Vol. 59, No. 4. – Pp. 1654–1671. – [Electronic resource]. – URL: https://doi.org/10.1111/famp.12521 (accessed on: 20.08.2024).*

*26. Mahrer N. E., O'Hara K. L., Sandler I. N., Wolchik S. A. Does Shared Parenting Help or Hurt Children in High-Conflict Divorced Families? // Journal of Divorce & Remarriage. – 2021. – Vol. 62, No. 4. – Pp. 287–311. – [Electronic resource]. – URL: https://doi.org/10.1080/10502556.2020.1768494 (accessed on: 10.07.2024).*

*27. Jamison T. B., Coleman M., Ganong L. H. A Dyadic Approach to Understanding Associations Between Coparenting and Children's Adjustment in Stepfamilies // Journal of Family Psychology. – 2020. – Vol. 34, No. 6. – Pp. 732–742. – [Electronic resource]. – URL: https://doi.org/10.1037/fam0000648 (accessed on: 25.07.2024).*

*28. Waters L. Using Positive Psychology Interventions to Strengthen Family Happiness: A Family Systems Approach // The Journal of Positive Psychology. – 2020. – Vol. 15, No. 6. – Pp. 1–8. – [Electronic resource]. – URL: https://doi.org/10.1080/17439760.2020.1789704 (accessed on: 25.08.2024).*

**SRSTI: 11.25.33** **DOI:** 10.51889/2959-6270.2024.88.4.011

*I. Biswas[1], O.Yskak[2] **

[1] *NEOMA Business School, Rouen, France*
[2] *Kazakh National University named after al-Farabi, Almaty, Kazakhstan*
** e-mail: oralbek.y@mail.ru*

# STRATEGY OF MATHEMATICAL MODELING OF CONFLICTS BASED ON GAME THEORY

*Abstract*

The article presents strategic methods of mathematical modeling of conflicts that are frequently repeated in modern society. Although game theory was initially used in economic and mathematical sciences, as a result of recent research, it has been proven that it can be successfully used in social sciences as well. It is known that the problem of preventing and avoiding any conflict is becoming one of the most relevant topics every year. However, while social science shows us that conflicts can only be observed, using mathematical methods we can manage and predict conflicts. The scientific article also contains information about the researchers who worked in the mentioned topic. There are also scientific examples of how conflict can be represented and studied in game theory.

It is known that the application of game theory in conjunction with the diffusion equation quickly brings us closer to the truth. It is known that the application of the theory of games together with the diffusion equation quickly approaches the truth. In the modern era, we can see that conflicts have developed in an evolutionary way. We can also make sure that the tools of social research that were used to monitor conflicts in the 20th century will not work well in the new millennium. It seems that the first priority for the science of conflictology is to increase the practical fund as much as possible. For the development of the domestic science of conflictology, a large base fund of works and research by European and world scientists is needed. When there is a need to form competent conflict experts, we understand the need for specialists who can use the methods of natural sciences such as game theory, mathematical modeling, and diffusion equations in social sciences. After all, without the aforementioned mathematical methods for predicting and modeling future conflicts, it is undoubtedly difficult to achieve that goal.

**Keywords:** game theory, game theory strategy, mathematical modeling, conflicts, political and social equivalents, information resources, diffusion equation.

*И. Бисвас[1], О.Ысқақ[2] **
[1] *НЕОМА бизнес мектебі, Руан қ., Франция*
[2] *әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,*
*Алматы қ., Қазақстан Республикасы;*

# ОЙЫН ТЕОРИЯСЫНА НЕГІЗДЕЛГЕН ҚАҚТЫҒЫСТАРДЫ МАТЕМАТИКАЛЫҚ МОДЕЛЬДЕУ СТРАТЕГИЯСЫ

*Аңдатпа*

Мақалада заманауи қоғамда жиі қайталанатын қақтығыстарды математикалық модельдеудің стратегиялық әдістері ұсынылған. Ойын теориясы бастапқыда экономикалық және математикалық ғылымдарда пайдаланып жүргенімен, соңғы зерттеулердің нәтижесінде оны әлеуметтік ғылымдарда да сәтті пайдалануға болатындығы дәлелденді. Кез-келген қақтығыстың алдын алып оны болдырмау мәселесі жыл өткен сайын ең өзекті тақырыптардың біріне айналып келе жатқандығы мәлім. Алайда әлеуметтік ғылым бізге қақтығыстарды тек бақы-

лауға болатындығын көрсетсе, математикалық әдістерді пайдалану барысында біз қақтығыстарды басқаруға және болжауға мүмкіндік ала аламыз. Ғылыми мақалада сонымен қатар аталмыш тақырып аясында еңбектенген зерттеушілер туралы мағлұматтар келтірілген. Ойындар теориясына қандай жолмен қақтығысты енгізіп, оны қалайша зерттеу керектігі туралы мысалдар да жазылған.

Ойындар теориясының диффузиялық теңдеумен қатар қолданылуы ақиқатқа тез жақындататыны мәлім. Жаңа заманда қақтығыстардың эволюциялық жолмен дамығандығын байқаймыз. XX ғасырда қақтығыстарды бақылауға арналған әлеуметтік зерттеу құралдарының жаңа мыңжылдықта жақсы жұмыс жасамайтындығына да көз жеткізсек болады. Конфликтология ғылымы үшін қазір ең бірінші кезекте тәжірибелік қорды мүмкіндігінше молайту мәселесі тұрған секілді. Отандық конфликтология ғылымының дамуы үшін де Еуропалық зерттеушілердің еңбектері мен зерттеу жұмыстарының үлкен базалық қоры қажет. Сауатты конфликтологтарды қалыптастыру қажеттілігі туындаған сәтте ойындар теориясы, математикалық модельдеу, диффузиялық теңдеу секілді жаратылыстану саласының әдістерін әлеуметтік ғылымдарда жетік пайдалана алатын мамандардың керектігін түсінеміз. Неге десеңіз келешек конфликтілерді болжау әрі модельдеу үшін жоғарыда айтылған математикалық әдістерсіз ол мақсаттың орындалуының өзі қиын екені сөзсіз.

**Түйін сөздер:** ойын теориясы, ойын теориясының стратегиясы, математикалық модельдеу, қақтығыстар, саяси және әлеуметтік эквиваленттер, ақпараттық ресурстар, диффузиялық теңдеу.

*Бисвас И.[1], Ыскак О.[2] **
[1] бизнес школы НЕОМА, г.Руан, Франция
[2] Казахский национальный университет имени аль-Фараби
г.Алматы, Республика Казахстан*

## СТРАТЕГИЯ МАТЕМАТИЧЕСКОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ КОНФЛИКТОВ НА ОСНОВЕ ТЕОРИИ ИГР

*Аннотация*

В статье представлены стратегические методы математического моделирования конфликтов, часто повторяющихся в современном обществе. Хотя теория игр изначально использовалась в экономических и математических науках, в результате недавних исследований было доказано, что ее можно успешно использовать и в социальных науках. Известно, что проблема наблюдения и предотвращения любых конфликтов с каждым годом становится одной из самых актуальных тем. Однако, хотя социальные науки показывают нам, что конфликты можно только наблюдать, используя математические методы, мы можем управлять конфликтами и предсказывать их. В научной статье также содержится информация об исследователях, работавших по указанной тематике. Есть также научные примеры того, как конфликт можно представить и изучить в теории игр.

Известно, что применение теории игр совместно с уравнением диффузии быстро приближает к истине. В современную эпоху мы видим, что конфликты развивались эволюционным путем. Мы также можем быть уверены, что инструменты социальных исследований, которые использовались для мониторинга конфликтов в 20-м веке, не будут хорошо работать в новом тысячелетии. Представляется, что первоочередной задачей науки конфликтологии является максимальное увеличение практического фонда. Для развития отечественной науки конфликтологии необходим большой базовый фонд трудов и исследований европейских и мировых ученых. Когда возникает необходимость в формировании компетентных экспертов по конфликтам, мы понимаем необходимость в специалистах, которые могут использовать методы естественных наук, такие как теория игр, математическое моделирование и уравнения

диффузии в социальных науках. Ведь без вышеупомянутых математических методов прогнозирования и моделирования будущих конфликтов достичь этой цели, несомненно, сложно.

**Ключевые слова:** теория игр, стратегия теории игр, математическое моделирование, конфликты, политические и социальные эквиваленты, информационные ресурсы, диффузное уравнение.

**MAIN PART**

The article discusses strategic methods of mathematical modeling of conflicts based on game theory, emphasizing their successful application in the social sciences. Often, situations arise when choosing a single action from a multitude of options, involving multiple opponents. These situations are known as conflicts in conflict science. There are times when you have to choose only one of many possible situations. In such cases, the number of opponents involved in the conflict may also be large. Such situations are called conflicts in the science of conflictology. In most cases, the opposing party's goals are ignored. Due to this, the conflict escalates and rises to a new level. Researchers explain that this is due to the lack of close attention to the opposing side. For such conflicts, there is a system that helps each party to the conflict to perform specific optimal actions. They can choose a type of activity that works for them [1, 73-75 c.].

Game theory is the most adequate method of solving political problems among other mathematical methods of research. The popular mathematician John von Neumann had the same opinion. Mathematical game models have quite far-reaching directions that go beyond conflict situations in the socio-economic sphere, and which apply the interaction between people and nature, politics and the military sphere. [1, 92-93 c.].

Game theory has proven effective in forecasting and managing social and political conflicts. The evolutionary nature of conflicts requires the use of modern mathematical methods instead of outdated social approaches from the 20th century. Integrating game theory with diffusion equations allows for more accurate predictions of conflict dynamics and the development of optimal management strategies. Examples of successful applications of these methods in socio-political and military scenarios confirm their practical value.

To train competent specialists in the field of conflictology, it is necessary to develop educational programs incorporating methods of mathematical modeling and game theory, contributing to the advancement of national science. It is noted that mathematical methods, including game theory, provide an opportunity to better understand the nature of conflicts, assess their development, and find effective solutions. In conclusion, the application of mathematical methods opens new horizons for scientific research and practical solutions in the field of conflict management.

**INTRODUCTION**

The outstanding mathematician John von Neumann was more than confident that modern political science should in turn be guided by the principles of mathematical research. It is true that game theory is the most suitable and optimal among the existing mathematical methods for the study of political conflicts. Game theory, which is used more in economics than in mathematics, is a large institutionalized research theory that can encompass the common interactions between humans and the environment, politics, and the military. In the first place, it can cover not only conflicts, but also a wide economic one.

Scientific novelty of the article. We’ve noticed that new types of conflicts have emerged in contemporary society. While social sciences have attempted to assess conflicts using their own methods and common approaches, it’s been observed that not all results accurately reflect reality. Therefore, since the 20th century, a number of researchers have used game theory to study strategically important projects.

Over time, the high results of game theory in American research institutes aroused scientific interest among researchers, and game theory began to be used in social sciences. In the dynamic

movement of conflicts, we notice that the excitation (escalation) equivalents change due to the easy transition of the initial goal to the next new goal. That is, a conflict in any range of motion can impose tasks that must be performed at a certain level. It is known that classical methods of monitoring and predicting them do not lead to an objective solution. And, in the process of mathematical modeling of conflicts through game theory, it is possible to reach the truth faster. There is no doubt that the academic value of game theory is also high.

Conflicts are an inevitable part of human interactions, arising when multiple participants must choose a single course of action from numerous alternatives while pursuing divergent goals. Conflictology, the study of conflicts, highlights that in many cases, the objectives of opposing parties are disregarded, leading to the escalation of disputes and their evolution into more complex issues. Traditional approaches in the social sciences focus on observing conflicts; however, the development of mathematical methods, particularly game theory, offers a proactive framework for managing and predicting conflicts.

The modern era is characterized by the rapid evolution of conflicts, which follow an increasingly dynamic and unpredictable trajectory. This complexity necessitates the integration of advanced mathematical tools, such as diffusion equations, with game theory to better understand and model these phenomena. The traditional methods of monitoring and predicting conflicts, widely used in the 20th century, often fail to yield accurate results in contemporary contexts. As a result, a significant shift toward interdisciplinary approaches, combining mathematics and social sciences, is required.

This article aims to explore the strategic potential of game theory in conflict modeling, providing examples of its successful application in political, military, and socio-economic scenarios. Additionally, the research emphasizes the necessity of developing educational programs to train conflictology specialists capable of employing mathematical modeling and game theory effectively. By combining these advanced methods, the study seeks to contribute to the development of conflictology as a field, enabling more accurate predictions and effective solutions to contemporary conflicts.

## LITERATURE REVIEW

It is true that a number of research works have been written for the practical analysis of such a complex interdisciplinary field. Research works of foreign scientists have made a significant contribution to the development of modern conflict science. In the 20th century, the joint works of John von Neumann and Oscar Morgenstern were first released, in which the humanitarian bases and applications of the practical part of this theory were mathematically investigated.The name of the book was "Game Theory and Economic Behavior" [1, 97-c.].

Later, this great mathematical theory began to be recognized in social sciences as well. Forbes Jr. Nash laid a new foundation for game theory and was the first to propose a project for its application in the social sciences. John Nash and S. Reinhard and H. Economists like John proved that game theory can be used not only in economics, but also in political science. J. Gerda invented an open form of game theory. He proposed the description and classification of political games during political conflicts, and wrote the types of methods that could be developed in the future.

Subsequently, game theory for predicting conflicts began to be studied by such scientists as: K.Sonin, B. Mirkin, A. Vasin, M. Raskin, N. Parker, N. Taleb, G. Owen, M. Templeton, J.Harsanyi, etc. K. Boulding was the first to talk about the need to introduce mathematical modeling to predict conflicts. N. Parker in his research proved that game theory gives more objective answers if it is applied in the field of political modeling [1, 110-c.].

## METHODOLOGY

Research methods: analysis, game theory, theory of large games, index indicators, synthesis, scientific topology, creation of logical-algebraic systems, diffusion equations, comparison, k-research, etc.

This scientific article deals with the area of complex dynamic change of game theory. This article discusses the probabilities of predicting political conflicts in addition to predicting complex economic issues through game theory, including rational methods for mathematical modeling of the outcome. The author was given the following objectives:

- To carry out an in-depth analysis of the theory that serves as the primary element of tactical observations in economics.
- Demonstrate practical models used in game theory, management, and other directly related fields.
- Analyze the practical achievements of mathematical modeling in various fields.
- To investigate strictly defined structures and tools used in conflict modeling.

**Research level.** It is true that game theory was originally a branch of applied mathematics. Later, it became a separate interdisciplinary field with fully developed empirical research methods. Therefore, game theory is widely used in other fields of science. Within the framework of game theory, there are many scientists who have written their works for social sciences [2].

Among them: A. N. Kolmogorov, J. Nash, R. D. Fisher, N. Parker, N. Taleb, K. Boulding, A.Cournot, J. Bertrand, E. Lasker, E. Zermelo, E. Borel. and so on. Although the theory of games appeared in the XIX century, it began to take shape as a theory capable of making full-fledged scientific predictions only in the XX century.

In 1929, a game model (linear city model) based on the game theory of market competition proposed by G. Otelling was published. And in 1957, E. Downs model of political competition brought new success to science. At the same time, new information about the physical space of the market competition model has entered the science. In these studies, it is said that the large-scale increase in voter preferences also leads to new disturbances in the political space.

Over the past decade, numerous scientific studies have been published in the field of domestic conflictology, specifically focusing on this topic [2].

**RESULTS**

At the beginning of the article, we said that mathematical methods and methodologies were initially used only in mathematics. The field of mathematical modeling, which brought a new revolution to the science of mathematics, also gave a new impetus to the social sciences. This field, which requires mathematical calculations, was later filled with new theories such as game theory. The prospects of game theory, which are based on social sciences, are currently only 20% developed, which is a low value.

Political processes that can be modeled within the framework of game theory can be divided into a certain number of moments:

1. Basic operational research (game theory, which is used as a research tool for conflict content, is considered a major part of it).

2. Auxiliary Operations Research (IO). This type of research is a special mathematical tool designed to support decision-making activities of social groups in various areas.

Operations research also refers to any means of providing decision makers with the necessary quantitative information obtained using the scientific method. The trend towards operations research has emerged at the intersection of mathematics and various socio-economic sciences. [3, 334-335 p.].

The era of Frederick Lanchester is famous for the fact that in this era the first impressive implementation of mathematical modeling for the settlement of multidimensional military-strategic problems was noted. His exposition of «Lanchester's Law of Squares» became one of his leading contributions, published in 1916.This principle highlights the relationship between numerical superiority and combat effectiveness, demonstrating that the relative strength of a force increases with the square of its numbers when two sides engage simultaneously. Lanchester’s work emphasized the importance of numerical advantage and its impact on the outcome of battles.

Over time, this theory evolved to incorporate advancements in both social and physical weaponry. The primary objective, according to Lanchester, was to maximize the efficiency of one's forces by concentrating them while simultaneously fragmenting the enemy's. This approach often yielded favorable results in combat. In the Battle of Trafalgar, you can see that Lanchester's quadratic law was used. The principle of concentration of forces became the basis for the successful achievement of victory. This fact has been noted in history. Lanchester concepts have been added to a number of collections from Lanchester's time, which have received widespread appreciation in their time and to this day.

The military and tactical development of operational plans has become characterized by the use of game theory, which is also defined as mathematical models for decision-making in conflict situations. The works of scientists Zermelo and Burrell at the beginning of the 20th century define the beginning of game theory. Nevertheless, John von Neumann's particularly visionary contribution influenced the future of modern game theory. Von Neumann not only formulated but also rigorously proved its foundational principles, introducing new axioms that became central to the theory's core framework. In military strategy, this work has become a landmark event, leading to the improvement and comprehensive use of game theory, as well as in various fields. [4, 298-c.].

Conflict incidents in games have gained massive prospects for productive resolution due to the rapid improvement and popularization of computers. But most of the essential questions remain open, despite the tangible theoretical breakthrough. Of paramount importance is the analysis and implementation in such industries as:

- Analysis of the practical implementation of these settlement proposals.
- Creation of solutions for defining games.
- Proof of theorems, indicating the presence of solutions.
- Development of practical methods for finding solutions.

Both in virtual and real situations, there is a place to apply the developed mathematical model, analytical solutions and transformations. The game is based on a developed mathematical model of a conflict involving two or more parties, each of which wants to achieve a different kind of goal. Alliances or coalitions are created when participants with common conceptual interests come together to counteract opposition strikes.

By directing attention to the opposing participants in the game, the game model is a method of optimizing situations. Take, for example, two criminals with different goals, whom the participants may represent during the investigation. In such situations, the need to make strategic decisions requires each player to develop a unique plan of action tailored to the conflict [5, 67-68 c.].

The triumph of a strategy is directly related to the order in which it is implemented. The result of the player's fruitful actions is victory. Measuring the results of various tournaments is a difficult task, since game theory considers only those games in which there is numerical evidence of victory. Clearly, the game's outcome and, consequently, victory, are quantifiable.

In game theory, it is good to emphasize three important things:

1. Pre-grouping of actions that the players may do recently;
2. Learning the goals and tasks of the parties participating in the game;
3. To increase the stock of information related to all parties.

Game theory is known to make good predictions about the scope and future steps of conflicts. It is known that in the process of mathematical modeling of all statistical information obtained from game theory, we can achieve analytical truth.

***Games of a uniform standard***

Such games can be classified as statistical games. A dynamically developing game of this kind is often used to predict political conflicts. This type of game in normal form can describe the game itself as an object in process.

G: = <I, X, u(.)> = <I, $\{X_i\}_{i\epsilon I}, \{u_i(.)\}_{i\epsilon I}$> it's here I: = {1, …., m} the number of participants in the conflict.

X: = $(X_i)$I ϵ I: = $\Pi_i$ $X_i$ = ($X_1 x\ X_2\ x$ ... ... ... $x\ X_m$) set (profile) of admissible $\{X_i\}_{i\epsilon I}$ sets of participant strategies [6, 46-47 c.].

Any social group involved in political conflict is completely governed by the aforementioned game theory. But it should not be forgotten that the dynamic field of political conflict depends on how this process (conflict) is realized. It is true that if the dynamic waves develop at a rapid pace during the conflict, the social temperature will also change. The faster the social conflict develops, the faster the social temperature rises [6, 63-c.].

It is true that game theory is very important for conflictology. It is known that European scientists have been using game theory in the new millennium to solve the most complex and urgent problems of the human race. It is also known that a set of unresolved issues always creates favorable conditions for the emergence of new conflicts. M. Thatcher wrote in her diary that there are certain reasons behind the conflict that occurs within each country. That is, it is unlikely that there will be a conflict without a reason. Conflicts that arise without a reason are often not viable. Such conflicts can be resolved easily and quickly.

When the level of tension is reached, the conflict "a" may refuse to fulfill its original requirements and lead to the goal "b" and become chaotic. That is, several new conflicts may be added to it within the framework of "a" conflict, which has come out of its original framework. This is called the conflict paradox.

Game theory is not only a tool for conflict observation, but game theory is useful for conducting complex scientific research on where conflicts originate and how they might develop in the future. Game theory, a powerful mathematical tool, aids in predicting various conflicts, including social, political, inter-party, religious, inter-ethnic, international, military, market, information, and more.

Varies depending on the strategies employed by each player. In a specific case, the outcome entirely rests on the participant's actions. This situation is not considered a game, and defeat is viewed as a negative outcome. Therefore, in the future, only winnings will be considered [7, 472-473 p.].

It is determined that the opinion that the political breakthroughs of some of the participants correspond to the costs of other participants (a game of zero), sometimes does not correspond to a systematic approach to the concept of sustainable development of the international community. This balance has repeatedly been a factor in the deterioration of the political situation. Therefore, a variety of methods must be used to apply the basic principles of game theory. Game theory remains the most effective tool for conflict analysis. [7, 481 p.].

According to the view, the genesis of conflict situations at military events is a consequence of certain problems. These tasks include various factors such as rules, conditions, participants, strategies, actions, and possible outcomes. These elements can be mathematically modeled as "if-then" scenes. The goal is to turn real-world goals into the official format of the game. The process includes formulating a solution, choosing the optimal model, performing calculations, and analyzing the results.

***Game theory and conflict modeling***

In game theory, based on practical experience, it's crucial to focus on the opposing players. Negotiating without a coalition or specific agreements that can't be part of it is possible. In the absence of an important alliance, only two players participate in the game, and their wins and losses are proportional. This game is commonly known as a "two-player zero-sum game," where the gain of one player is exactly balanced by the loss of the other. For example, if Player 1's victory is worth V, then Player 2's corresponding defeat is -V, meaning the total outcome adds up to V + (-V) = 0. Player 1 chooses from a set of possible strategies (such as two or three alternatives) without knowing what strategy Player 2 will adopt. Similarly, Player 2 remains unaware of Player 1's choices and must make a decision based on their own assumptions. When no player can count on a guaranteed positive result, the focus shifts to minimizing losses through careful strategic planning.

For clarity, let's analyze virtual games. The formation of dynamic processes is facilitated by the implementation of tactics identical to those used in real military operations. Various kinds of situations will form during the fighting:

1. The opponents are pressing in from the west [8, pp. 195-196].

2. The solution has three vectors (1,2,3).

3. Capture the group with the assigned combat mission: go against the enemy,
participate in open battles and defeat them.

4. The crew has three directions of movement. The path allows you to determine where two groups will pass close to each other. [9, 388 p.].

Based on this, the collision sites are located at different heights, their total number is nine. The lowest height above the enemy is the most favorable for the capture group to engage in open combat. This tactic gives a sense of determination and security in the mountains [9, p. 402-403]. The estimated outcomes are shown in the table. However, the rational vector of a group cannot be defined as an immutable basis. If we select the location of the battle as the victorious one, we take into account the height of the terrain obtained from the other side. Success will be negligible, as an increase in altitude is not strategically favorable for them. The final table of winnings looks like this:

$$\begin{pmatrix} -5, & 0 & -1,5 & -3,0 \\ \hline -0,5 & -1,0 & 0,0 & -2,0 & -1,0 & -1,8 \end{pmatrix}$$

To determine the optimal strategy for the film crew, we'll employ a method that involves identifying the most inconvenient solution option for each scenario. The outcome of this process depends on the actions of the opponent, after which we select the maximum value from the irradiated set of potential winnings. This approach ensures that we obtain the guaranteed best possible outcome. Additionally, we'll consider the worst actions of the opponent and determine victory based on the principle of "the best of the worst." For this, we will analyze all the rows of the matrix corresponding to different directions of the crew. When making a decision,we give priority to the first trend(A), the lowest winner -5.0. The second (non)direction is determined by the minimum value of the second row, -1.0. Finally, the third direction(seed)is determined based on the minimum value of -2.0 in the third row of the matrix.

The maximum gain found is -1.0, so the second route from the battlefield was chosen, which didn't exceed 1.0 kilometers. This predetermined height determines the discount for the second line. It's not surprising that when opponents choose different directions, they adjust the path. However, the estimated height of the region is still 0.5 and 0 kilometers. Therefore, the second direction (B) is optimal to minimize the costs for the filmmakers. The new coefficient, called the price of the game in the group, is set to -1.0 [9, 418-419 p.].

There are two subjects involved in this game: a person, whom we will designate as player M, and nature, represented by player N. The basic principles of classical game theory concerning these participants are as follows:

1. Player N, being the second participant in the game, is neither an opponent nor an ally of player M. He accepts the states of player M indefinitely, with no specific goal and no interest in the outcome of the game.

2. Player M's decisions do not directly affect Player N's position or actions. [10]

Using the diffusion equation, it is possible to model this conflict mathematically, without the need to use information technologies based on game theory. Calculating future conflicts according to the principles of the game, we can check the correctness of the answer by comparing it with the spread index [11, 144-145 c.].

The function  $(x_i, x_j)$ characterizes the connection between individuals, which is modeled here using the classical Gaussian distribution

$$f(x_i, x_j) = \frac{1}{u\sqrt{\pi}} e^{\frac{-(x_i - x_j)^2}{u^2}},$$

$u = k_c^i k_s^i + k_c^j k_s^j$, is quite widely used in various sociological studies.

$k_s^i$ – coefficient of scientific and technological progress and development of the i-th individual/group of individuals.

$k_c^i$ – coefficient of social activity of the i-th

individual/group individual.

□ – is the inverse Kronecker delta [12, 165-166 p.].

***Using Game Theory with the Diffusion Equation***

Game theories can be used in scientific research in parallel with the diffusion equation. This helps to model the starting position of any conflict. The diffusion equation can show the dynamics of an event. But if we expand its capabilities using game theory, we will get a ready-made analytical methodology for predicting conflicts. After completing the variational series in the theory of patterns based on complete statistical information, a diffusion study is needed. In the course of research, we can give examples of some types of diffusion equations:

$$\{\frac{\partial h(x_1;t)}{\partial t} = D[h(x_1,t) - h(x_1,0)] + \alpha k_c^2 k_5^1 e^{\frac{\psi^2+1}{\psi}(x_1 + x_2)^2}, \frac{\partial h(x_2;t)}{\partial t}$$
$$= D[h(x_2,t) - h(x_2,0)] + \alpha k_c^1 k_5^2 e^{\frac{\psi^2+1}{\psi}(x_1 + x_2)^2}, \frac{dx_1}{dt}$$
$$= \frac{\partial h(x_2;t)}{\partial x_2} + \sqrt{2D}\xi_1(t), \frac{dx_2}{dt} = \frac{\partial h(x_1;t)}{\partial x_1} + \sqrt{2D}\xi_2(t),$$

When: $\Psi = k_c^1 + k_5^1 + k_c^2 + k_5^2$, $\alpha = \frac{1}{\Psi\sqrt{\pi}} \underline{\delta}_{k_c^1 + k_5^1,\ k_c^2 + k_5^2}$.

To obtain approximate analytical solutions of a system of equations, a series expansion with an accuracy of to the quantity of the first order of smallness for: $\Delta\square = x_i - x_{0i}$, $\Delta\square = \square - 0$ difference [13, 481-482 p.].

h $(x_i, t)$ – h $(x_{0i}, t)$ ≈ $\frac{\partial h}{\partial x_1}$ $\left|(Here\ the\ following\ meaning)\right.$ $t = 0\ \Delta x + \left(\frac{\partial h}{\partial t}\right) x_i = x_{0i}$ (4) $\left|\ \Delta t \right.$ $x_{0i} = 0$

h $(x_1, t) = \mathrm{D}\int_0^t x_1(u)du + \mathrm{D}\frac{(t)^2}{2} + \alpha k_c^j k_s^i \int_0^t e^{\frac{\psi^2+1}{\psi}(x_i(u) + x_j(u))^2}$ du, j = 3 – i.

After differentiation with respect to time, the following forms of the differential equation are obtained based on game theory:

$$\{\frac{d^2x_1}{dt^2} = k_c^1 k_s^1 D + \frac{2\alpha(\psi^2+1)k_c^1 k_s^1 k_c^1 k_s^2}{\psi^2}(x_1 - x_2)e^{\frac{\psi^2+1}{\psi}(x_1 - x_2)^2} + \sqrt{2D}\frac{d\xi_1(t)}{dt}, \frac{d^2x_2}{dt^2}$$
$$= k_c^1 k_s^1 D + \frac{2\alpha(\psi^2+1)k_c^2 k_s^2 k_c^2 k_s^1}{\psi^2}(x_1 - x_2)e^{\frac{\psi^2+1}{\psi}(x_2 - x_1)^2} + \sqrt{2D}\frac{d\xi_2(t)}{dt}$$

Using game theory, fully differentiable mathematical coefficients can be modeled without the help of information technology as mentioned above. That is, in the process of modeling conflicts within the state, we get closer to the truth. We have noticed that the correct solution can always be reached easily and quickly by means of mathematical methods.

## DISCUSSION

Now let's look at the actions of a particular enemy. In the context of a conflict situation, to identify the most optimal strategy for behavior, various modeling approaches can be considered [14, 112-113 p.]. These strategies may involve complex or challenging scenarios, such as difficult alpine terrain. We begin by applying the inverse algorithm. This method involves identifying the highest values in each column, and then selecting the minimum of these values. This minimum value helps to determine the success of the capturing group and effectively prevents the opponent from achieving any new outcomes. For example, the columns with the maximum values are -0.5, -1.0, and 0.0, and the minimum of these is -1.0. As a result, the opponent's highest value of 1.0 in the second strategy serves to block the defeat of the capturing group, maintaining at least a 1.0 km height in the conflict. The cost of the game for the opponent is -1.0, meaning both rivals incur the same losses. Mathematical modeling is a useful tool for formulating strategies, and its application is clear. However, when selecting a saddle point, positional aspects must also be considered. By observing the terrain from a strategic vantage point, we can pinpoint the intersection of the roads (B) and (2), where the saddle point is located [15, 134-135 p.].

Matrix games, when applied to a specific strategy and dimensions, can be automated using the MS Excel spreadsheet software. As the field of Conflict Studies has developed, we can see that recently traditional social views have begun to be taken into account. In connection with this problem, we have come to the time of using new methods and techniques. In predicting many military and civil conflicts, we can achieve a well-known predictive result through Game Theory. Although game theory is now included in domestic textbooks, the limited amount of research being conducted presents challenges in addressing these questions.

But in the course of explaining game theory, we noticed that sometimes the parties involved in conflicts quarrel because they do not recognize each other positionally. It is true that the ability to predict becomes more difficult due to the distribution of emotions that are not in the plan, moving freely on the field of falling into a rational position. Sometimes such cases occur even among states of the international level. As an example, we can cite the German invasion through Belgium of strategically important points on French soil according to the Schlieffen Plan, so that it would take a rational position during the first World War. I believe that we are convinced that the competition of the human race to occupy a strategically important place can influence the emergence of conflicts [16, 441 p.].

In the new world, the evolution of conflict Genesis takes place at a new pace, sometimes out of control and control. And the social methods and techniques used in the last century do not give us the best results in solving this problem. It is true that there is a need to use new methods for this purpose. Game theory can give a new impetus to the formation and development of the genesis of conflicts.

As outlined in earlier sections of this article, game theory, when combined with other mathematical techniques, has the potential to offer meaningful solutions to modern conflicts. This area remains underexplored and calls for further investigation.

## CONCLUSION

In the application of game theory in scientific research, we see how far the social sciences have progressed. We can see that the nature and content of the conflicts in the new millennium are completely different from the conflicts of the 20th century. In the era of massive globalization, the difficulty of implementing conflict prevention measures has become clear.

As the market competition is developing day by day, tools that constantly monitor conflicts as possible are becoming obsolete. Also, the question arises as to how long the optimal ways and mechanisms for solving external and internal political problems in the life of the state can prevent mass disturbances of a chaotic nature. It is clear that such a question worries any country.

For a country like the Republic of Kazakhstan, which gained its independence recently, it is better to learn European experience. It is clear that the development of domestic conflict science

reduces the probability of conflicts that may occur within the state. Therefore, in the future, there is a need to form the political elite from young people with political knowledge.

In order to become a complete conflict researcher, it is necessary to master mathematical methods in addition to social research methods and tools. As I wrote in the article, it is clear that the methods of predicting conflicts of the last century will not give fundamentally positive results in the new century. Therefore, the development of game theory in the social sciences can contribute to the achievement of better outcomes. Game theory has yet to fully realize its potential in this field.

By combining game theory with other mathematical methods, we can gain a closer understanding of social reality. Before attempting to model all possible conflicts mathematically, it is crucial to consider the evolutionary development of these conflicts. Subsequently, we can evaluate potential solutions using game theory.

Finally, possible solutions of the obtained variational series can be easily differentiated with the help of diffusion equations. Such a mathematical algorithm is called combinatorial calculation.

Currently, domestic conflictology needs foreign experience and qualified researchers. Using the game theory, it is possible to predict mass riots, such as the "Blood January incident" that caused panic in the country, and the "Oilmen's strike in Zhanaozen", which led to conflicts between the big authorities and the local population. Mathematical methods are more objective than social interviews aimed at predicting conflicts. In addition, it should be noted that the process of processing a social survey takes a very long time.

The use of Game Theory in the social sciences leads to the opening of New Horizons. It is obvious that mathematical methods play a huge role in social science. In the future, we will be able to easily simulate conflicts in general or in particular using other theoretical new methods. Summing up my thoughts, I would like to conclude my article with the fact that mathematical modeling through game theory is the most objective research tool that can directly describe and evaluate civil and military conflicts, allowing you to understand the nature of conflicts taking place in modern society.

*References:*

*1. Ласло М. Вычислительная геометрия и компьютерная графика. – М.: Издательство «Феникс», 2021. – 422 с.*

*2. Левин В. Л. Логико-алгебраический подход к моделированию конфликтов // Системы управления, связи и безопасности. – 2015. – № 4. – С. 69–87. – [Электронный ресурс]. – URL: http://sccs.intelgr.com/archive/2015-04/03-Levin.pdf (Дата обращения: 17.10.2024).*

*3. Wakayama T. Comparison of voluntary contribution and Pareto-efficient mechanisms with voluntary participation // Journal of Game Theory. – 2023. – Vol. 52, No. 2. – Pp. 517–553. – [Electronic resource]. – URL: https://link.springer.com/article/10.1007/s00182-022-00828-x (accessed on: 11.10.2024).*

*4. Мазалов В. В. Переговоры. Математическая теория. – М.: Издательство «Когнито-центр», 2012. – 304 с.*

*5. Шведовский В. А. Социолого-математические модели в исследовании социальных процессов. – М.: Диссертация на соискание ученой степени доктора социологических наук, 2010. – 150 с.*

*6. Айзекс Р. Дифференциальные игры. – М.: Издательство «Мир», 1967. – 480 с.*

*7. Joseph K. The political significance of social media activity and social networks // Political Communication. – 2018. – Vol. 35, No. 3. – Pp. 470–493.*

*8. Покорная О. Ю. О выборе оптимальных стратегий в планировании боевых операций. – Воронеж: Издательство ВАИУ, 2009. – С. 194–198.*

*9. Malte B. Pure Nash equilibrium strategy for collective choice bargaining models // Journal of Game Theory. – 2023. – Vol. 53, No. 2. – Pp. 373–421. – [Electronic resource]. – URL: https://doi.org/10.2307/2586381 (accessed on: 12.10.2024).*

*10. Покорная О. Ю. Интеграл Стильтьеса в теории игр // Молодой ученый. – 2012. – № 3 (38). – С. 26–28.*

*11. Шагин В. Л. Теория игр. – М.: Издательство Юрайт, 2015. – 223 с.*

*12. Болотский А. В. Математическое программирование и теория игр. – М.: Издательство «Лань», 2022. – 272 с.*

*13. Kavamura K. Efficient equilibria in voting games with common interests // Journal of Game Theory. – 2023. – Vol. 53, No. 2. – Pp. 475–492. – [Electronic resource]. – URL: https://doi.org/10.2307/2586381 (accessed on: 12.10.2024).*

*14. Мазалов В. В. Сетевые игры. – М.: Издательство «Лань», 2022. – 320 с.*

*15. Горстко А. Б. Познакомьтесь с математическим моделированием. – М.: Издательство «Знание», 1991. – 162 с.*

*16. Beal S. Priority value for cooperative games with a priority structure // Journal of Game Theory. – 2022. – Vol. 53, No. 2. – Pp. 431–450. – [Electronic resource]. – URL: https://ideas.repec.org/p/crb/wpaper/2020-02.html (accessed on: 13.10.2024).*

*References:*

*1. Laslo M. Vychislitelnaya geometriya i kompyuternaya grafika. M.: izdatelstvo «Feniks», 2021. 422 s.*

*2. Levin V. L. Logiko-algebraicheskij podhod k modelirovaniyu konfliktov//Sistemy upravleniya, svyazi i bezopasnosti. 2015. №4. S. 69-87. URL: http: //sccs.intelgr.com/archive/2015-04/03-Levin.pdf (data obrasheniya: 17.10.2024).*

*3. Wakayama T. Comparison of voluntary contribution and Pareto-efficient mechanisms with voluntary participation. Journal of game theory. 2023. 52rd volume, second issue 517-553 p. https://link.springer.com/article/10.1007/s00182-022-00828-x. (accessed on: 11.10.2024).*

*4. Mazalov V. V. Peregovory. Matematicheskaya teoriya. M.: izdatelstvo «Kognito-centr», 2012. 304 s.*

*5. Shvedovskij V. A., Sociologo – matematicheskie modeli v issledovanii socialnyh processov. M.: dissertaciya na soiskanie uchenoj stepeni doktora sociologicheskih nauk, 2010. 150 s.*

*6. Ajzeks R. Differencialnye igry. M.: izdatelstvo «Mir», 1967. 480 s.*

*7. Joseph K. The political significance of social media activity and social networks. Political communication. 2018. 35:3, 470-493 p.*

*8. Pokornaya O. Yu. O vybore optimalnyh strategij v planirovanii boevyh operacij. Voronezh: izdatelstvo VAIU, 2009. 194-198 s.*

*9. Malte B. Pure Nash equilibrium strategy for collective choice bargaining models. Journal of game theory. 2023. 53rd volume, second issue 373-421 p. https://doi.org/10.2307/2586381. (accessed on: 12.10.2024)*

*10. Pokornaya O. Yu. Integral Stiltesa v teorii igr //Molodoj uchenyj. 2012. №3 (38). 26-28 s.*

*11. Shagin V. L. Teoriya igr. M.: «izdatelstvo Yurajt», 2015. 223 s.*

*12. Bolotskij A. V. Matematicheskoe programmitrovanie i teoriya igr. M.: izdatelstvo «Lan», 2022. 272 s.*

*13. Kavamura K. Efficient equilibria in voting games with common interests. Journal of game theory. 2023. 53rd volume, second issue. 475-492 p. https://doi.org/10.2307/2586381. (accessed on: 12.10.2024)*

*14. Mazalov V. V. Setevye igry. M.: izdatelstvo «Lan», 2022. 320 s.*

*15. Gorstko A. B. Poznakomtes s matematicheskim modelirovaniem. M.: izdatelstvo «Znanie», 1991. 162 s.*

*16. Beal S. Priority value for cooperative games with a priority structure. Journal of game theory. 2022. 53rd volume, second issue. 431-450 p. https://ideas.repec.org/p/crb/wpaper/2020-02.html. (accessed on: 13.10.2024)*

## Авторлар туралы мәлімет

**Алияров Есенжол Каниевич** – саяси ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан гуманитарлық-саяси конъюнктура орталығының президенті. Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: aliyarov56@mail.ru;

**Әлібай Ерлан Ақылжанұлы** – Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Саясаттану кафедрасының докторанты, Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: alibai_88@mail.ru.

**Балықбаева Ардақ Шәкірқызы** – PhD студент, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: ardaq.ospan@gmail.com

**Бисвас Индранил** – НЕОМА бизнес мектебінің қауымдастырылған (доцент) профессоры, математик. Руан қ., Франция. E-mail: **Indranilb@gmail.com**

**Иманбаева Сандуғаш** – Әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс кафедрасының докторанты, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Алматы қ., Қазақстан, e-mail:: simanbaeva4@gmail.com)

**Қилыбаев Талғат Берікқазыұлы –** PhD, қауымд. проф., Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті, Алматық қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: t.kilybayev@gmail.com

**Костяная Юлия Сергеевна** – заң ғылымдарының магистрі, Қазақстан Республикасы парламентаризм Институты бас маманы, Астана, Қазақстан Республикасы. e-mail: K_Yuliya_s7@mail.ru

**Қылышбекқызы Бибінұр** -«Конфликтология» мамандығының 2 курс докторанты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті; Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: bibinurkylyshbekkyzy@gmail.com

**Минг Цуй** – PhD, профессор, Флорида штаты университетінің профессоры, Таллахасси қ., Флорида шататы, АҚШ; e-mail: mcui@fsu.edu

**Нуров Мархаббат Мешитбекович** – PhD, «ХҚ және дипломатия» жоғары мектебінің қауымдастырылған профессоры, «Тұран» университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы; e-mail: markhabbatnur@gmail.com;

**Нурпейсова Нурсулу Рахимжановна –** Саясаттану және саяси технологиялар кафедрасының PhD докторанты, магистр, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ, Қазақстан Республикасы e-mail: nurpeysovan@mail.ru

**Онучко Марина Юрьевна** – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Саясаттану кафедрасы, саясаттану ғылымдарының кандидаты, профессор, Астана қ., Қазақстан Республикасы; onuchko@mail.ru

**Садырова Айнур Туралиевна –** аға оқытушы, Каспий университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: aynur.sadyrova@mail.ru

**Сарсенова Асель –** Қазақстан тарихы және әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасының қауымд. gрофессоры, С.Ж. Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медицина университеті (Алматы қ., Қазақстан, e-mail: assel.sarsenova@inbox.ru

**Сәрсенова Сания Нұржанқызы**-з.ғ. к., доцент, Астана Халықаралық университетінің Құқық жоғары мектебі, Астана қ., Қазақстан Республикасы. e-mail: SS-almas@inbox.ru

**Симтиков Жомарт Кудайбергенович –** профессор, Саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының меңгерушісі, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті. Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: zhomart-67@mail.ru

**Төлен Жеңісбек Мұратбекұлы** – PhD, ҚР Президенті жанындағы Ұлттық ғылым академиясы Білім және қоғамды дамыту орталығының басшысы, Тұран университеті, Алматы қ, Қазақстан Республикасы e-mail:*tolen.zh.kz@gmail.com*

**Тілеп Болат Әнапияұлы –** саяси ғылымдар кандидаты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің Басқарма төрағасы – ректоры, Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: bolattlep@gmail.com

**Түктібаева Мәншүк Ерсінқызы** – Әл-фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Философия және Саясаттану факультеті, Әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс мамандығының 3 курс докторанты, Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: manshuk_nur91@mail.ru

**Хмельницкая Олеся** – Әлеуметтану ғылымдарының магистрі, Қазақстан халқы Ассамблеясы және әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасының аға оқытушысы. «Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті» КЕАҚ Қарағанды, Қазақстан Республикасы; e-mail: olesya_khmelnitskaya@mail.ru

**Ысқақ Оралбек Ереванұлы** – Саясаттану және саяси технологиялар кафедрасы, конфликтология мамандығы бойынша 2-курс докторанты, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің Саясаттану және философия факультеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы; **oralbek.y@mail.ru**

## Сведения об авторах

**Алияров Есенжол Каниевич** – доктор политических наук, профессор;

Президент Казахстанского центра гуманитарно-политической конъюнктуры, Алматы, Республика Қазақстан; e-mail: aliyarov56@mail.ru;

**Әлібай Ерлан Ақылжанұлы** – Докторант кафедры политологии Л.Н. Гумилева Евразийского национального университета, Астана, Казахстан; alibai_88@mail.ru

**Балықбаева Ардақ Шәкірқызы** – PhD студент, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан, email: ardaq.ospan@gmail.com

**Бисвас Индранил** — математик, ассоциированный (доцент) профессор кафедры информационных систем, в бизнес-школе NEOMA. Руан, Франция. E-mail: **Indranilb@gmail.com**

**Иманбаева Сандугаш** (корреспондент автор) – докторант кафедры Социологии и социальной работы, Казахский национальный университет им. Аль-Фараби (г.Алматы, Казахстан, эл.почта: simanbaeva4@gmail.com

**Килыбаев Талгат Берикказиевич** – PhD, ассоц. проф., Казахский национальный педагогический университет имени Абая. Email: t.kilybayev@gmail.com

**Костяная Юлия Сергеевна** – магистр юридических наук, главный специалист Института парламентаризма Республики Казахстан, Астана, Республика Казахстан. e-mail: K_Yuliya_s7@mail.ru

**Қылышбекқызы Бибінұр –** докторант 2 курса специальности «Конфликтология», Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Республика Казахстан; e-mail: bibinurkylyshbekkyzy@gmail.com;

**Минг Цуй –** PhD, профессор Университета штата Флорида, г.Таллахасси, шатат Флорида, США; e-mail: mcui@fsu.edu

**Нуров Мархаббат Мешитбекович –** PhD; ассоциированный профессор Высшей школы «МО и дипломатии», Университет «Туран», Алматы, Республика Казахстан; e-mail: markhabbatnur@gmail.com

**Нурпейсова Нурсулу Рахимжановна –** PhD докторант кафедры политологии и политических технологий, магистр, Казахский национальный университет имени Аль-Фараби, г.Алматы, Республика Казахстан e-mail: nurpeysovan@mail.ru

**Онучко Марина Юрьевна** – Кандидат политических наук, профессор кафедры политологии Л.Н. Гумилева Евразийского национального университета, Астана, Казахстан; e-mail: onuchko@mail.ru

**Садырова Айнур Туралиевна –** старший преподаватель, Каспийский Университет, г.Алматы, Республика Казахстан; e-mail: aynur.sadyrova@mail.ru

**Сарсенова Асель –** Ассоциированный профессор кафедры истории Казахстана и социально-гуманитарных дисциплин, Казахский национальный медицинский университет им. С.Ж. Асфендиярова (г.Алматы, Казахстан, e-mail: assel.sarsenova@inbox.ru

**Сарсенова Сания Нуржановна** – к.ю.н. доцент, высшей школа права Международного университета Астана, г. Астана Республика Казахстан. e-mail: SS-almas@inbox.ru

**Симтиков Жомарт Кудайбергенович –** профессор, заведующий кафедры Политологии и социально-философских дисциплин, Казахский национальный Педагогический университет имени Абая. г.Алматы, Республика Казахстан; e-mail: zhomart-67@mail.ru

**Толен Женисбек Муратбекулы –** PhD, руководитель Центра образования и общественного развития Национальной академии наук при Президенте РК, Университет Туран, Алматы, Республика Казахстан e-mail: *tolen.zh.kz@gmail.com*

**Тілеп Болат Анапияұлы** – кандидат политических наук, председатель Правления – ректор НАО Казахского национального университета имени Абая, г.Алматы, Республика Казахстан; e-mail: bolattlep@gmail.com

**Туктибаева Маншук Ерсиновна** – докторант 3 курса специальности Социология и социальная работа, факультет Философии и политологии, Казахский национальный университет им. Аль-фараби, г.Алматы, Республика Казахстан; e-mail: manshuk_nur91@mail.ru

**Хмельницкая Олеся** – магистр социологических наук, старший преподаватель кафедры Ассамблеи народа Казахстана и социально-гуманитарных дисциплин. НАО «Карагандинский технический университет имени Абылкаса Сагинова» г. Караганда, Республика Казахстан; e-mail: olesya_khmelnitkova@mail.ru

**Ыскак Оралбек Ереванулы** – докторант 2-курса специальности конфликтология факультета политологии и философии кафедры Политологии и политических технологий, Казахский национальный университет им. аль-Фараби. г.Алматы, Республика Казахстан; e-mail: **oralbek.y@mail.ru**

## Information about authors

**Aliyarov Essenzhol Kanievich** – Doctor of Political Science, Professor, President of Kazakhstan center of humanitarian and political trends, Almaty, Kazakhstan; e-mail: aliyarov56@mail.ru;

**Alibay Erlan Akyljanuly** – PhD candidate at the Department of Political Science, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan; e-mail: alibai_88@mail.ru.

**Balykbayeva Ardak** – PhD student, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, email: ardaq.ospan@gmail.com

**Biswas Indranil** – mathematician, associate professor of the department of information systems, at the NEOMA business school. Rouen, France. E-mail: **Indranilb@gmail.com**

**Imanbayeva Sandugash** (correspondent author) – Doctoral student of the Department of Sociology and Social Work, Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: simanbaeva4@gmail.com

**Kilybayev Talgat –** PhD, Associate professor, Abay Kazakh National Pedagogical University (Almaty, Kazakhstan; e-mail: t.kilybayev@gmail.com

**Khmelnitskaya Olessya** – Master of Sociological Sciences, senior lecturer at the Department of the Assembly the People of Kazakhstan and Social and Humanitarian Disciplines. NJSC "Abylkas Saginov Karaganda Technical University" Karaganda, Kazakhstan; e-mail: olesya_khmelnitskaya@mail.ru

**Kostyanaya Yuliya Sergeevna –** Master of Law, Chief Specialist of the Institute of Parliamentarism of the Republic of Kazakhstan, Astana, Republic of Kazakhstan. e-mail: K_Yuliya_s7@mail.ru ORCID – https://orcid.org/0000-0001-5693-9496

**Kylyshbekkyzy Bibinur –** 2nd year doctoral student of the specialty «Conflictology», Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan; e-mail: bibinurkylyshbekkyzy@gmail.com;

**Ming Cui –** PhD, Professor, Florida State University (Tallahassee, FL, USA), e-mail: mcui@fsu.edu

**Nurov Markhabbat** – PhD, Associate Professor of the Higher School of International Relations and Diplomacy, Turan University, Almaty, Kazakhstan; e-mail: markhabbatnur@gmail.com

**Nurpeissova Nursulu Rakhimzhanovna –** B PhD student, Department of Political Science and Political Technologies, master, Kazakh National University named after Al-Farabi, Almaty, Kazakhstan e-mail: nurpeysovan@mail.ru

**Onuchko Marina Yuryevna** – Candidate of Political Sciences, Professor at the Department of Political Science, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan; e-mail: onuchko@mail.ru

**Sadyrova Ainur –** Senior Lecturer, Caspian University, Almaty, Republic of Kazakhstan; e-mail: aynur.sadyrova@mail.ru

**Sarsenova Assel** – Associate Professor of the Department of History of Kazakhstan and Socio-Humanitarian Disciplines, Kazakh National Medical University named after S. Zh. Asfendiyarov (Almaty, Kazakhstan, e-mail: assel.sarsenova@inbox.ru

**Sarsenova Saniya Nurzhanovna** – Ph.D. Associate Professor, Higher School of Law, Astana International University, Astana, Republic of Kazakhstan. e-mail: SS-almas@inbox.ru

**Simtikov Zhomart –** Professor, Head of the Department of Political Science and Social and Philosophical Disciplines, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Republic of Kazakhstan; e-mail: zhomart-67@mail.ru

**Tolen Zhengisbek Muratbekuly** – PhD, Head of the Center for Education and Social Development of the National Academy of Sciences under the President of the Republic of Kazakhstan, Turan University, Almaty, Kazakhstan e-mail:
tolen.zh.kz@gmail.com

**Tilep Bolat Anapiyauly** – candidate of political sciences, Chairman of the Board – Rector of Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Republic of Kazakhstan; e-mail: bolattlep@gmail.com

**Tuktibaeva Manshuk –** 3rd year doctoral student specializing in Sociology and Social Work, Faculty of Philosophy and Political Science, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan; e-mail: manshuk_nur91@mail.ru

**Yskak Oralbek Yerevanuly** – 2nd year doctoral student, Specialty conflictology, faculty of political science and philosophy, department of political science and political technologies, Al-Farabi Kazakh National University. Almaty, Republic of Kazakhstan; e-mail: **oralbek.y@mail.ru**

**Мақалаға қойылатын талаптар:**

**Мақаланың негізгі элементтері:**

Мақала мәтіні **кіріспеден** (өзектілігі, ғылыми маңыздылығы, зерттеу мақсаты), **негізгі бөлімнен** (негізгі ережелер, зерттеу әдістемесі, әдеби шолу, әдістер, нәтижелер, талдау) және **қорытындыдан** тұрады;

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі. References.

**Мақаланы ресімдеу талаптары:**

- Мақаланың басында ҒТАМР (орыс тілінде МРНТИ; ағылшын тілінде SRSTI) белгілеу қажет. Қаріп: **қалың** Туралау: сол жақта.
- ҒТАМР-дан төмен орталықта автордың аты-жөні, дәрежесі, төменде жұмыс орны, мен елі көрсетіледі. Қаріп: *тұрақты, курсив* Туралау: ортасында.
- Тақырып жұмыс орнынан кейін бір бос орынмен бөлінеді. Тақырыптар БАС ӘРІПТЕРМЕН қалың қаріппен басылады. Қаріп: **ҚАЛЫҢ, ҮЛКЕН** Туралау: ортасында
- Тақырып кейін *Аңдатпа* (орыс тілінде *Аннотация*, ағылшын тілінде *Abstract*). Құрылымдық аңдатпада қысқаша мақаланың барлық бөлімдерін анықтау мәтіні болу керек: кіріспе, мақсат, материалдар мен әдістер, нәтижелер мен талқылау, қорытынды. 100-300 сөз. Қаріп: қалыпты Туралау: ені бойынша.
- Аңдатпадан кейін үш тілде түйін сөздер (кемінде 3-8) көрсетіледі. Қаріп: қалыпты Туралау: ені бойынша.
- Мақаланың толық мәтіні журналдың қолданыстағы талаптарына сәйкес рәсімделгеннен кейін. Қаріп: қалыпты Туралау: ені бойынша.
- Мақала мәтінінің соңында ***Әдебиеттер*** (***Литература***; ***References***) көрсетіледі. Әдебиеттер мақалаларды рәсімдеу негізгі 7.1-2003 «Библиографиялық жазба. Библиографиялық сипаттама. Құрастырудың жалпы талаптары мен ережелері» баспа стандартына сәйкес жасалуы керек. Қаріп: *тұрақты, курсив* Туралау: ені бойынша.

Microsoft Word мәтіндік редакторы. Мәтіннің Көлемі аңдатпаны, кілт сөздерді қоспаған 3000 сөзден – 12000 сөзге дейін болу қажет.

Times New Roman компьютерлік жазу кегль 12.

Жиектері: сол, оң жағы, жоғарғы және төменгі жағы – 2 см, 1 аралықтан кейін. Әдебиеттер тізімі мәтіннің соңында орналастырылады және жұмыстарды атап өту тәртібіне (толассыз нөмірлеу) сәйкес жасалады. Библиография кемінде 10 дереккөзді қамтуы керек. Шетелдік еңбектерге сілтемелер-кемінде 30%, Өзін-өзі бағалау-15% аспайды. Әдебиет ағылшын тіліндегі мақалаларға транслитерацияланады. Мәтіндегі әдебиетке сілтемелер осы жұмыстың әдебиет тізіміндегі нөміріне сәйкес келетін нөмір түрінде «шаршы» жақшада ресімделеді. Дәйексөздерді пайдаланған кезде дереккөз бетін міндетті түрде көрсету қажет, мысалы: [1, 138б.], орысша нұсқасында [1, С.138], ағылшын нұсқасында [1, p.138]. Интернет-дереккөздерді пайдаланған жағдайда дереккөзге сілтемені көрсету міндетті емес.

Суреттер, кестелер, графиктер, диаграммалар нөмірлеуді көрсете отырып, тікелей мәтінде ұсынылады (мысалы, сурет 1, 1-кесте). Суреттер, кестелер, графиктер және диаграммалар саны мақаланың барлық көлемінің 20%-ынан аспауы тиіс (кейбір жағдайларда 30%-ға дейін).

**Требования:**

**Основные элементы статьи:**

При оформлении рукописи необходимо придерживаться следующей структуры метаданных, представленных на казахском, русском и английском языках: Название статьи (заголовок); аннотации; ключевые слова; Текст статьи включает: **введение** (актуальность, научная значимость, цель исследования), **основную часть** (основные положения, методология исследования, обзор научной литературы, методы, результаты, дискуссия) и **заключение**; Список использованных литератур, References.

**Требование к оформлению статьи**

●В начале статьи необходимо обозначить **МРНТИ** (на казахском языке ҒТАМР, на английском языке SRSTI). Шрифт: **полужирный.** Выравнивание: по левому краю

●Над МРНТИ в центре указываются инициалы и фамилия автора, ниже должность по месту работы, учебы, ученая степень и ученое звание, страна. Шрифт: ***обычный, курсив*** Выравнивание: *по центру.*

●Заголовок отделяется от места работы пробелом. Заголовки печатаются **ПРОПИСНЫМИ БУКВАМИ ЖИРНЫМ ШРИФТОМ**. Шрифт: **ЖИРНЫЙ, ПРОПИСНОЙ** Выравнивание: по центру

●Над заголовком *Аннотация* (на казахском языке *Аңдатпа*, на английском языке *Abstract*). Структурированное Аннотация должно содержать кратко все разделы статьи: введение, цель, материалы и методы, результаты и обсуждение, заключение или выводы. 100-300 слов. Шрифт: обычный Выравнивание: по ширине.

●После Аннотации указываются ключевые слова (не менее 3-8) на трех языках. **Ключевые слова:** власть, общество и т.д. Шрифт: **обычный** Выравнивание: по ширине.

●После полный текст статьи оформленный в соответствии с действующими требованиями журнала. Шрифт: **обычный** Выравнивание: по ширине.

●***Литература*** (***Әдебиеттер*; *References)*** указываются в конце текста статьи. Литературы должны быть оформлены согласно базовым издательским стандартом по оформлению статей в соответствии 1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления». Шрифт: *обычный, курсив* Выравнивание: по ширине.

Текстовый редактор Microsoft Word. Объем от 3000 слов без аннотации и ключевых слов до 12000 слов компьютерной машинописи Times New Roman кегль 12.

Поля: правое, левое, верхнее и нижнее – 2 см, через 1 интервал. Список литературы помещается в конце текста и составляется в соответствии с порядком упоминания работ (сквозная нумерация). Список литературы должен содержать не менее 10 источников. Ссылки на зарубежные труды – не менее 30%, самоцитирование – не более 15%.

**Литература транслитерируется.** Ссылки на литературу в тексте оформляются в «квадратные» скобки, в виде номера, соответствующего номеру данной работы в списке литературы. При использовании цитат обязательно указывать страницу источника, например: [1, С.138] в казахском варианте [1, 138б.], в английском варианте [1, p.138] в случае использования интернет-источников указывать ссылку на источник.

Рисунки, таблицы, графики, диаграммы представляются непосредственно в тексте с указанием нумерации (Например, Рисунок 1, Таблица 1). Количество рисунков, таблиц, графиков и диаграмм не должно превышать 20% от всего объема статьи (в некоторых случаях до 30%).